

BOREC
1985

V LJUBLJANI
FILOZOFSKA FAKULTETA
ODDELEK ZA ZGODOVINO

D 2643

januar

bolec

1

REVIJA ZA ZGODOVINO NOB IN OHRANJANJE REVOLUCIONARNIH TRADICIJ

USTANOVITELJ REVIJE

republiški odbor Zveze združenj borcev narodnoosvobodilne vojne Slovenije

REVIJO IZDAJA

Založba Borec

Revija izhaja ob denarni podpori Kulturne skupnosti Slovenije

UREDNIŠKI SVET

Franček Bohanec, Jože Dežman, France Filipič, Albert Jakopič, Vladimir Kavčič, Srečo Kirn, Ivan Križnar, mag. Boris Mlakar, dr. Dušan Nečak, Mile Pavlin, dr. Miro Stiplovšek (namestnik predsednika sveta), Franc Šali, Lojze Štradjot, Zima Vrščaj

UREDNIŠKI ODBOR

Franček Bohanec, mag. Boris Mlakar, dr. Dušan Nečak, Mile Pavlin, Božo Repe, Milena Štrajnar, Rapa Šuklje

GLAVNA IN ODGOVORNA UREDNICA

Milena Štrajnar

LEKTORICA

Sonja Likar

GRAFIČNA PODOBA REVIJE

Cveta Stepančič

TAJNICA

Matjana Šomen

CENA

Celoletna naročnina 950 dinarjev, za tujino 1.100 dinarjev – posamezna številka 100 dinarjev, dvojna številka 150 dinarjev in posebna 300 dinarjev

Žiro račun 50101-603-45772 (revija Borec) – devizni račun 50100-620-107-257300-3105/4 (revija Borec)

Naklada 2100 izvodov

NASLOV UREDNIŠTVA IN UPRAVE

Revija Borec, 61001 Ljubljana, Miklošičeva 28/I – poštni predal 203, telefon 320 477

Sprejemne ure ob ponedeljkih, sredah in petkih od 7. do 12. ure

Oproščeno prometnega davka po pristojnem mnenju

Republiškega komiteja za informacije št. 33-316/72 z dne 2. decembra 1982

TISK

Tiskarna Tone Tomšič, Ljubljana, Gregorčičeva 25 a

REVIJA BOREC JE BILA Z UKAZOM PREDSEDNIKA REPUBLIKE JOSIPA BROZA TITA OB PETINDVAJSETLETNICI IZHAJANJA ODLIKOVANA Z REDOM ZASLUG ZA NAROD S SREBRNIMI ŽARKI

REVIJA BOREC JE PREJELA ZA POSREDOVANJE IN RAZVIJANJE VREDNOT NARODNOOSVOBODILNEGA BOJA IN REVOLUCIJE NAGRADO VSTAJE SLOVENSKEGA NARODA ZA LETO 1982, KI JO PODELJUJE REPUBLIŠKI ODBOR ZZB NOV SLOVENIJE

POEZIJA

<i>Miha Klinar</i>	Jagode	2
	Pot v dolino	3
	Mimogrede	3
	Spet nekoč	4

BOREC IN KULTURA

<i>Peter Levec</i>	Ob štirih partizanskih pesmih iz Klinarjeve zapuščine	5

SPREMLJAMO

<i>Milica Strgar</i>	Šolstvo in prosvetno-kulturno delo slovenskih beguncev v taboriščih po Avstriji 1945–1948 (2)	8

BOREC IN KULTURA

<i>Jurij Rojs</i>	Izbor sovjetskih novel iz vojnih let 1941–1945	29

IZBOR SOVJETSKIH NOVEL IZ VOJNIH LET 1941–1945

<i>Nikolaj Tihonov</i>	Noč v Berchtesgadnu	33
<i>Natan Ribak</i>	Zastava	42
<i>Peter Panč</i>	Črni križ (leto 1941)	45

BOREC IN KULTURA

<i>Emil Cesar</i>	Delovanje založbe Knjiga za vsakogar in njen pomen	49

OCENJUJEMO

<i>dr. Janko Prunk</i>	Jugoslovanski komunisti in narodnostno vprašanje 1919–1935 (Desanka Pešić: Jugoslovanski komunisti i nacionalno pitanje 1919–1935)	59
<i>Nada Gaborovič</i>	Čas preizkušnje (Aleksander Marodić: Dnevi izdaje)	61

NA NAŠ NASLOV

<i>Mile Pavlin</i>	Z moje strani zapik	63

IZ VSEBINE NASLEDNJE ŠTEVILKE

	ISKANJE UMETNIŠKEGA OBRAZA REVOLUCIJE Pogovor z akademikom dr. Bratkom Kreftom ob njegovi osemdesetletnici
<i>Božidar Jezernik</i>	ZAKAJ JE ŽID SOVRAŽNIK?
<i>dr. Dušan Ludvik</i>	JAROSLAV SEIFERT S PRAMENCI KRVNIKOVIH VRVI

MIHA KLINAR

JAGODE

*P*oletje žge. Po jagodah diši iz host.
Z neba se sonce toči v zlatih curkih.
Otroci ob potočku se igrajo.
Zanje dan iz zlatih nitk je stkan,
iz luči, ki je drugi ne poznajo.

Vrté se njihovi leseni mlinčki
in potok dobrovoljno klokota.
Po vodi drobne noge čofotajo.
Na cesti sonce s prahom se igra.

Igra se s prahom, ki ga tovornjaki,
zasedeni z vojaki, dvignili so s tal.
Otroci gledajo zavese zlate,
ki sončni dan jih iz prahu je stkal.

Ko prah poleže se, spet z mlinčki
naprej igrajo se in gostolé
in komaj zmenijo se, ko nekje
rafali strojnic rezko zadrdrajo.

»Hajka,« reče najstarejši, toda brž
streljanje mine. Vse je kakor prej
in mlinčki se vrte, vrte naprej.
Potem pa tovornjaki vnovič mimo
podé se in se dviga zlati prah.
Triletna punčka rada bi čez cesto,
a jo je tega hruma strah.

Odmakne se nazaj, da je oblak prahu
ne bi pograbil in s seboj odnesel.
Šele ko mimo je poslednji tovornjak,
na cesto plaho uravna korak,
na cesto, ki nekdo prav vso
je z jagodami rdečimi potresel.

In deklica strmi, strmi:
»To niso jagode. Joj, to je kri.«
Potem se sliši iz vasi le jok,
jok za postreljenimi.

MIMOGREDE

*S*koz zastrta okna luč pronica
in človek ve, da v hiši je toplo,
da so pri peči nasmejana lica
deklet, ki jopiče za nas pleto.

Najraje vstopil bi in mednje sedel,
da njihov smeh bi mi srce ogrel,
pogovor nagajiv bi z njimi predel
in lepo Naniko čez pas objel.

Najraje bi, a kaj... Samo večer
lahkotne misli dahnil je v srce.
Kolona gre v temo, v neznano smer...
Na vejah v snegu spal boš kdove kje.

POT V DOLINO

*V*tihem somraku navzdol gremó,
tiho nas smreke preštevajo.
Stopam s tovariši skozi temo,
a misli pri tebi samevajo.

Morda ne spiš? Te teži bolečina?
Ah, sanjarije ljubezenske, stran!
Spodaj, tam doli ječi domovina,
k njej vasovat gre nocoj partizan.

In ko se vrnemo, bomo še vsi?
Misel, ne trzaj, ne omaguj!
Sanjaj svobodo, ki v dalji že rdi.
Nič ne sprašuj!

Neustavljiv je naš gibki korak.
Smreke o nas šepetajo
in ko pod njimi gremo skozi mrak,
štejejo nas, saj vse nas poznajo.

SPET NEKOČ

*S*pet некоč po teh gozdovih
in ob jezerih bo mir.
O ljubezni bom govoril
tebi vsak večer.

Legla bova tja med rože
in v večer strmela.
Ah, prelepa bo svoboda,
ki nas bo objela.

Kri spočenjala v prostosti
bo otroka sreče.
Zate cvetje bom nabiral,
same rože rdeče.

Rdeče rože, ki so zrasle
iz tovarišev krvi,
padlih za osvoboditev
v težkem boju naših dni.

Pa četudi jaz bi padel,
v rdečih rožah bi živel
in s pomladnim, nežnim vetrom
se ti razodel.

PETER LEVEC

Ob štirih partizanskih pesmih iz Klinarjeve zapuščine

Miha Klinar, rojen leta 1922, sodi med naše najvidnejše partizanske pesnike, toda ustrezno javno priznanje je dobil šele leta 1980, ko je založba Borec objavila izbor iz njegove partizanske lirike v knjigi pod naslovom Novembrska balada. Zakaj šele leta 1980, deloma lahko razložimo tudi s tem, da je Klinar sicer napisal vrsto dobrih pesmi, da pa kot urednik lastne poezije ni imel najbolj srečne roke. V svojo zbirko Zeleni torzo je npr. uvrstil več šibkih pesmi, več nesporo dobrih pa ne. Leta 1979 je spet delal izbor iz svoje poezije na temo narodnoosvobodilnega boja, toda tokrat se ni zanašal le na svoj občutek. Med drugim je hotel slišati tudi moje mnenje. Zato sem se odpeljal k njemu na Bled, kjer je živel zadnja leta, potem ko se je preselil z Jesenic.

Po uspešnem izidu Novembrske balade mi je Klinar ob nekem srečanju dejal, da namerava v primernem izboru objaviti tudi svoje povojne (nepartizanske) pesmi in da pri izbiranju računa na moje sodelovanje. Uresničiti to zamisel pa se mu vendar ni nič mudilo. S stvarjo je odlašal. Predlani 21. marca je nenadoma umrl in tako skrb za knjižno izdajo svojih novejših pesmi prepustil meni.

Njegovo pesniško zapuščino sem si ogledal lani poleti. V njegovi sobi, med kupi raznih tipkopisov, sem se mudil dva dneva. Miha Klinar je pisal in objavljaj tudi prozna dela, a mene je zanimala le njegova poezija, predvsem novejša, ki širši javnosti ni znana. Klinar se v zadnjih dveh desetletjih namreč ni več oglašal v »ljubljskih« revijah, ampak le še v jeseniškem Železarju in njegovi občasni literarni prilogi.

V zapuščini so ohranjeni tipkopisi večine njegovih pesmi. Nekatere so ohranjene v več različicah. Marsikatero pesem je tudi po objavi še spreminjal, večinoma na bolje. Pisal je menda zlahka. Napisal je tudi daljšo pesnitev, ki pa ne izvira iz osebnega doživlja in ima nekaj pomanjkljivosti. Pri izbiranju iz njegove nemajhne pesniške bere sem upošteval le pristno občutene, svojevrstne in izrazno ustrezne pesmi, takih pa sem v Klinarjevem povojnem pisanju našel bližje šestdeset.

Med njimi je več ljubezenskih pesmi, še posebno zanimive pa so tiste, ki so motivno povezane z Jesenicami, železarno ali jeseniškimi delavskimi krčmami. Klinar je bil družaben človek, a zares blizu so mu bili le preprosti delovni ljudje, taki, ki ob trdem

delu živijo skromno . . . Marsikatera njegova pesem zveni kot pristna socialna lirika, vznikla iz sodobnih razmer. In ker se nad ozko jeseniško dolino boči »le krpa neba«, kakor nekje piše Klinar, bo tudi knjižna izdaja njegovih izbranih poveljnih pesmi imela naslov *Le krpa neba*. Knjigo bo izdala Cankarjeva založba, predvidoma prihodnje leto.

V Klinarjevi zapuščini sem našel tudi štiri še neobjavljene partizanske pesmi, ki pa so vredne objave. Zato sem se ob njihovi najdbi vprašal, zakaj teh pesmi (ali vsaj katere od njih) ni potegnil iz predala takrat, ko sva skupaj delala izbor iz njegove partizanske lirike. Morda jih sam ni dovolj cenil.

Možno pa je tudi, da je po več desetletjih nanje preprosto pozabil. Pesem *Jagode* kljub vojnemu motivu bržkone ni nastala med vojno. Po stilu sodeč, je bila napisana pozneje. Druge tri pesmi (*Pot v dolino*, *Mimogrede* in *Spet nekoč*) pa so po občutju in izrazu tako pristno partizanske, da jih je Klinar nedvomno napisal ali vsaj zasnoval še v času, ko je partizanal na koroški strani Karavank in nato v bohinjskem kotu.

O pesmi *Mimogrede*, ki je od štirih »najdenk« najboljša, sem kasneje dognal, da je bila pred več leti objavljena v jeseniškem *Železarju*. Ker pa je to dobra pesem, naj bo objavljena tudi tu – skupaj s tremi drugimi, ki doslej niso ugledale belega dne.

MIŠKO KRANJEC, NA URHU, DECEMBER 1984

MILICA STRGAR

Šolstvo in prosvetno- kulturno delo slovenskih beguncev v taboriščih po Avstriji 1945–1948 (2)

Miloš Stare, tedaj predsednik Društva Slovencev v Argentini, je na slovenskem akademskem študijskem dnevu v Buenos Airesu leta 1960 rekel: »(. . .) Akademiki v Argentini naj vedo, da so v inozemstvu le na študiju. Prav je, da se tu uveljavljajo, kolikor morejo, toda s slovenstvom morajo ostati tako tesno povezani, da bo slovenski profesor na buenosaireški univerzi jutri lahko profesor na ljubljanski univerzi. To naj bi bila vodilna misel vsakega akademika, za kateri koli poklic se pripravlja.«¹

Toliko bolj je taka misel prevzemala slovenske begunske voditelje petnajst let prej, ko so tik za slovensko in jugoslovansko mejo poskušali organizirati življenje slovenskih beguncev po taboriščih v Avstriji. Za tiskom, ki smo ga na kratko že preleteli, in seveda za verskim življenjem, so največ skrbi in moči namenjali šolstvu in prosvetnokulturni dejavnosti.

ŠOLSTVO

Že 16. maja 1945 je vodja civilnega taborišča v Vetrinju Marko Kranjc naložil šolskemu upravitelju Aleksandru Majhnu, naj organizira ljudskošolski pouk. V imenu Narodnega odbora je njegov delegat za Koroško in Štajersko dr. Jože Basaj izdal uredbo št. 1/pr z dne 16. maja 1945: »V slovenskem taborišču Vetrinju se ustanovi s pravico javnosti: a) Prva slovenska begunska gimnazija, b) po potrebi meščanska šola in c) ljudska šola. Spričevala teh šol imajo veljavnost enakih učnih zavodov v Jugoslaviji.« Z uredbo št. 2/pr z dne 18. maja 1945, pa je Narodni odbor postavil dr. Marka Bajuka za prosvetnega načelnika z nalogo, da »organizira med slovenskimi begunci na Koroškem ljudsko, meščansko, strokovno in srednje šolstvo«. Organiziral naj bi ga po (starih) veljavnih jugoslovanskih predpisih.

Narodni odbor bi v begunstvu najbrž težko našel bolj primerne, organizacijsko sposobnega in protikomunistično preverjenega človeka, kot je bil nekdanji ravnatelj klasične gimnazije v Ljubljani. Že v Vetrinju je spodbujal: »Na delo! Ne pustimo, da bi ljudje padli v duševne boje, dvome, brezdelje in obup. Nujno je treba vse podvzeti, da se odvrne ta nevarnost. Ljudem je treba dati duhovne hrane, moralne opore in duševne zaposlitve.«

Iz članka je le delno razvidno, kako je udejanjal to vodilo. Podatki, ki jih navajam, so po mojem sami zase tako zgovorni, da so le redko potrebne kakšne posebne razlage. Še daleč pa ne zajemajo vse begunske dejavnosti; o organizaciji verskega življenja govorim npr. le izjemoma, čeprav bi šele z njim podoba taboriščnega življenja postala bližja in popolnejša. Podoba je okrnjena tudi zato, ker so begunski viri o tem skopi in zbrani po različni metodologiji, zato niso vedno možni enotni sklepi.

Vetrinj na Koroškem

V taborišču je bilo okrog 300 šoloobveznih otrok in okrog 40 učiteljev.

V *otroški vrtec*, ki ga je organizirala Evalalija Šeškova, je hodilo 40 otrok. Ker ni bilo primernih prostorov za delo, so se otroci zbirali samo ob lepem vremenu na grajskem dvorišču. Poslušali so pravljice, se poskušali v ritmičnih vajah in peli otroške pesmi.

Ljudska šola je zajela 297 otrok. Nižje razrede je vodila Angela Gospodaričeva, višje pa Avgust Clemente. Ker je bilo precej učencev iz krajev, ki so jih bili zasedli Nemci in so zato imeli zelo malo slovenskega pouka ali pa sploh ne, so otroke razdelili v »gorenjsko« in »ljubljsko« skupino. »Gorenjska« (v njej so bili tudi Štajerci) je imela 163 otrok v 7 oddelkih (3 prve in po en oddelek drugega, tretjega in četrtega razreda ter poseben oddelek 17 otrok iz Lahovč), v »ljubljski« pa so bili 4 nižji razredi z 78 učenci in 2 višja z 39, skupaj s 117 učenci. Za pouk se je prijavilo 25 učiteljev. V »ljubljski« skupini jih je poučevalo 6 (1 učiteljsčnica), v »gorenjski« pa 7 (2 učiteljsčnici) in 3 veroučitelji in ena učiteljica za pouk cerkvenega petja. Pouk se je začel 22. maja 1945 in je trajal vsak delavnik od 9. do 11.30 ter od 14. do 16. ure. Prve dni so imeli pouk na grajskem dvorišču, ki ga je za šolske prostore določila angleška taboriščna uprava, toda kmalu je prosvetni načelnik Bajuk pri grajski upravi dosegel, da so imeli pouk v grajskih hodnikih, taboriščno² vodstvo pa jim je iz krajevne šole preskrbelo klopi in 2 tabli. Učnih pripomočkov v začetku skoraj

niso imeli, a jim je angleški Rdeči križ kmalu preskrbel papir, zvezke in svinčnike. Učiteljski zbor je imel prvo sejo 26. maja 1945.

Stekle so tudi priprave za ustanovitev *gimnazije*. Med domobranci v Vetrinju je bilo precej osmošolcev ljubljanske klasične gimnazije, ki so želeli končati gimnazijsko šolanje. Zato je begunska prosvetna oblast povabila vse, ki so želeli nadaljevati srednjo šolo, naj se prijavijo k vpisu. Javilo se je 85 gimnazijcev, 24 učiteljsčnikov, 21 učencev meščanskih in 13 učencev drugih srednjih šol. Povabili so tudi profesorje; zbrali so jih 18. Čez leta so zapisali, da je bila sreča delu naklonjena, ker se je prijavilo »vsaj za glavne predmete dovolj popolnoma ali vsaj za silo kvalificiranih učnih moči«. Pregled po strokah in kvalifikacijah je kar zanimiv: osem je bilo profesorjev (en visokošolski učitelj), dva suplenta, en diplomirani filozof in trije absolventi filozofije, drugi so bili zdravniki in inženirji. Med njimi je bilo sedem usposobljenih za pouk klasičnih jezikov, stare zgodovine in filozofije, za slovenščino le dva (a eden je prišel iz drugega taborišča) pa še eden, ki mu je bila slovenščina drugi predmet, kemijo je prevzel zdravnik, fiziko inženir, zemljepis in novejšo zgodovino pa diplomant oziroma absolventa filozofske fakultete.

Taboriščno vodstvo jim je pomagalo do prazne hiše čisto blizu taborišča, kjer so si uredili 3 učilnice, za četrto so usposobili pokrit listnjak, v kuhinji pa sta dobili prostore zbornica in pisarna. Gimnazijski tajnik (in profesor) je postal Božo Bajuk, z odločbo št. 3/pr z dne 8. junija 1945 pa je Narodni odbor imenoval za ravnatelja zavoda dr. Marka Bajuka. Učiteljski zbor je 11. junija na svoji prvi seji sklenil:

- da se ustanovi klasična gimnazija z realnimi paralelkami; ker pa ni dovolj ne prostora ne profesorjev, bodo učenci obeh tipov gimnazij obiskovali skupaj skupne predmete, različne pa ločeno;
- ker za učiteljsčnike ni mogoče organizirati učiteljsčja, naj ti obiskujejo skupne predmete z gimnazijci, za posebne pa bodo čimprej poskrbeli;

¹ Zbornik Svobodne Slovenije, 1962, str. 225.

² V članku pomeni: taboriščno vodstvo spočetka angleško vojaško upravo, pozneje pa UNRRA; taboriščni odbor telo predstavnikov vseh narodnosti v taborišču (slovenski begunci so si zelo prizadevali biti v vodstvih teh odborov; odbori posameznih narodnosti).

– da se gimnazija imenuje »Slovenska begunska gimnazija v Vetrinju«;
 – določili so tudi, kako bodo delali privatne izpite tisti, ki iz kakršnihkoli razlogov ne bi mogli redno obiskovati pouka.

Za to gimnazijo so se zbrali učenci 12 različnih slovenskih gimnazij in 3 hrvaških. Veliko jih zaradi vojske že dalj časa ni imelo pouka, zato so se profesorji odločili najprej za nekakšno pripravljajno štiritedensko šolo, nato pa za redni pouk 2 do 3 mesecev. Pouk so začeli 14. junija, nižji razredi dopolne, višji popolne. Meščanske šole niso organizirali, zato so šli nekateri učenci nazaj v ljudsko šolo, drugi pa v ustrezne gimnazijske razrede, da bi se pripravljali na privatne izpite. Poskrbeli so še za vzgojo mladine zunaj šole; zaupali so jo salezijancu Francetu Ciganu.

Ko je bilo vetrinjsko taborišče konec junija 1945 razpuščeno in so begunce preselili v druga taborišča, je slovensko begunsko vodstvo poskrbelo, da je odšlo z vsako skupino, ki je imela šoloobvezne otroke, poleg duhovnika tudi potrebno število učiteljev. Gimnazija je odšla v Peggez pri Lienzu.

Peggez – Lienz
 na vzhodnem Tirolskem

Največ slovenskih beguncev iz Vetrinja je prišlo v taborišče Peggez – Lienz na vzhodnem Tirolskem. Med njimi tudi velika večina slovenskih razumnikov in duhovnikov.

V Peggezu je že bila šolska baraka (za begunce drugih narodnosti). Največ »učilnic« so zasedali Rusi, ki so takrat imeli v rokah tudi taboriščni odbor. Slovenski begunci so jim postopoma prevzeli barako in jo imeli nato samo zase, prav kmalu pa tudi taboriščni odbor. Dotedanjo neprimerno šolsko opremo so zamenjali deloma s posojeno iz mestnih šol, deloma pa z novo, narejeno v taborišču na stroške Socialnega odbora. Ta jim je pomagal tudi do nekaterih učil, druga pa so dobili od angleškega Rdečega križa. Prav kmalu so začeli tiskati tudi šolske knjige, in sicer v lastni taboriščni tiskarni. Spopolnili so učiteljski in profesorski zbor, organizirali redno delo, sklicevali roditeljske sestanke itd. Begunsko prosvetno vodstvo je z odločbo Narodnega odbora št. 6/pr z dne 30. junija 1945 izdalo vsem učiteljem dekrete o namestitvi s pripombo, da

jim bodo vse pravice, povezane s to službo, urejene s poznejšo naredbo. Nekaj pozneje so začeli dobivati plače (»primerne nagrade«) za ves čas pouka.³

Za 128 otrok so odprli nekaj oddelkov *otroškega vrtca*; ko so jeseni starejši odšli v ljudsko šolo, jih je ostalo 90 za 2 oddelka. Slovenski vrtec je dobil svoje prostore 28. novembra 1945; prostorno sobo jim je likovno opremil akademski slikar Fr. Jerina. Pri pouku so se zbirali od 9. do 11. in od 14. do 16. ure.

Ljudsko šolo je najprej upravljal Tone Kovač, po njegovem odhodu v Italijo pa je postal upravitelj Aleksander Majhen, ki je imel pred tem na skrbi vso organizacijo ljudskega šolstva. V pegeškem taborišču je bilo več kot 300 šoloobveznih otrok, ki so bili razporejeni v 12 oddelkov (po dva oddelka od prvega do četrtega razreda, po en za peti in šesti razred in dva oddelka sedmega razreda). Dodeljen pa jim je bil še hrvaški oddelek. Za otroke, ki med okupacijo niso imeli rednega pouka, so organizirali poseben oddelek. Iz težav z učili jim je spet pomagal angleški Rdeči križ. V polletju 1945/46 jim je npr. daroval 2600 zvezkov, 2400 pol risalnega papirja, 1200 peres, 1000 pol belega papirja, 350 peresnikov, 240 pol barvnega papirja za ročno delo, 220 garnitur barvic, 200 barvnih svinčnikov in več drugih drobnih stvari.⁴ Jeseni 1946 se je šola preselila v Špital.

Gimnazija. Iz Vetrinja je prišlo v Peggez 122 gimnazijcev. Zanje so v šolski baraki dobili najprej dve sobi. Devetega julija so pouk nadaljevali tako, da so se razredi pri pouku vsak dan menjavali. Ko so 18. julija odvzeli Rusom še 2 sobi, so imeli pouk vsak dan. V profesorskem zboru je prišlo do več sprememb. Nekateri so odšli v druga taborišča (tudi v Italijo), nastavili so nove, med njimi dva Hrvata in enega Srba (za predmeta zemljepis in zgodovino), toda tudi nekateri od teh so kmalu odšli. Ob koncu prvega šolskega leta, proti koncu avgusta 1945, je gimnazijsko ravnateljstvo zaprosilo angleško vojaško upravo v Celovcu, naj jim dovoli opravljati višje tečajne izpite in pošlje svojega zastopnika za predsednika izpitne komisije. Dobili pa so inšpektorja, šefa vzgojnega oddelka pri angleški vojaški upravi in šolskega strokovnjaka. Ta je v poročilu o inšpekciji ocenil pegeško gimnazijo z najboljšimi mnenji. Šolsko leto so končali s 106

učenci 6. septembra 1945 in opravili veliko maturo, nato pa so pripravili še tečaj za tiste gimnazijce, ki niso mogli priti v Peggez. Od 86 prijavljenih jih je 53 oktobra delalo izpite. Izračunali so, da so v kratkih 4 mesecih ocenili 159 učencev, kar je pomenilo »za našo mladino pridobljenih 159 šolskih let«. Novo šolsko leto so začeli v urejenih razmerah. Narodni odbor je marca 1946 z odločbo premaknil starostno mejo vpisa za tri leta navzgor, da bi omogočil študij tudi zamudnikom (npr. domobrancem). Gimnazijci so postali tudi nekateri 26 let stari fantje. Omo-gočali so tudi opravljanje privatnih izpitov tistim, ki so zaradi vojske izgubili tri leta šolanja. V tem šolskem letu so uvedli v učni program od drugega do osmega razreda angleščino in v višjih razredih narodopisje, sicer pa so poučevali 8 jezikov. Osovali so gimnazijsko knjižnico in jo obogatili tudi s knjigami iz Silberegga, kamor je nemško vojaštvo navozilo ogromno (naropanih?) knjig, angleške oblasti pa so slovenskim beguncem dovolile, da so pobrali vse, kar bi jim lahko prišlo prav. (Posledica odličnega poročila o inšpekciji!) Naklonjenost angleškega taboriščnega vodstva je bila tolikšna, da so slovenski begunci delo in življenje v Peggezu imenovali »zlata doba«. Letni poročili za šolski leti 1944/45 in 1945/46 so na gimnaziji na zahtevo taboriščnega vodstva izdali tudi v angleščini, da ju je poslalo v Anglijo. O letnem poročilu za 1945/46 so Domači glasovi napisali, da obsega 25 strani (»Za naše razmere naravnost drzen podvig.«), da je sestavljeno v slogu tradicionalnih srednješolskih poročil iz skrbno zbranih podatkov, da so v njem sestavki in kronike, da ima tudi poglavje o verski vzgoji, pregled zdravstvene oskrbe (»zaradi požrtvo-

valnosti zdravnikov ni bilo nobenih resnejših nesreč«), da je iz poročil o izpitih videti, da se šolsko vodstvo pri svojem upravnem delu trdno drži pravne podlage jugoslovanskih šolskih zakonov, dalje, da so uspehi naravnost odlični, da iz poročila in tudi iz pogovorov izhaja, da še nikoli nikjer ni bilo tako prijetno poučevati kakor na tej begunski gimnaziji. Zapisali so tudi, da se je v prvem šolskem letu poznalo, da je vojna mnogim fantom zavrla študij, zdaj pa starostni pregled že kaže bolj normalno podobo. V Poročilu je tudi seznam učencev.⁵ V tem letu je bilo na zavodu 84 rednih učencev, 19 hospitantov in 16 učiteljskihnic, skupaj 119 učencev. Višji tečajni izpit je delalo 18 fantov in 3 dekleta; izdelali so vsi. Maturanti tega in prejšnjega leta so, tudi s pomočjo taboriščnega vodstva, organizirali izleta na Veliki Klek.

Za učence, ki niso imeli staršev v tem taborišču, in za sirote so marca 1946 organizirali konvikt z ločenima oddelkoma za fante in dekleta. Fantov je bilo sprva 48, deklet pa 40, okrog 60 odstotkov vseh je prišlo iz špitalskega taborišča. V posebnem kuratoriju je bil tudi zastopnik taborišča, starši pa so ustanovili »odbor za preskrbo dijakov«. Gojenci so dobivali dodatek v hrani.

Ob koncu šolskega leta 1945/46 so bili tudi privatni izpiti za gimnazijske (in ljudskošolske) razrede. Kandidati so morali plačati takso, ki so je bili oproščeni samo »tehtni primeri«. K sprejemnim izpitom za prvi gimnazijski razred v šolskem letu 1946/47 se je prijavilo 48 kandidatov, na izpit jih je prišlo 45, 5 jih je padlo. V tem šolskem letu so začeli pouk 16. septembra, vpisnina je bila 10 šilingov, za prejšnji leti pa takega podat-

³ Za vse to je skrbel Socialni odbor. Po vrnitvi domobrancev Jugoslaviji je Narodni odbor z nenehnimi in silovitimi intervencijami pri angleških vojnih oblasteh dosegel, da niso več vračale beguncev. Razglasile so jih za razseljene osebe (odločba feldmaršala Alexandra, z dne 4. junija 1945). Tako so jim bile odzete pravice do političnega delovanja. Narodni odbor pa je pohitel in 5. junija 1945 ustanovil Socialni odbor za slovenske begunce v Avstriji s predsednikom msgr. Matijem Škrbcem na čelu in za to na videz socialno telo skrli skoraj vso svojo – tudi politično – dejavnost. Odbor je imel tajništvo, odsek za šolstvo in kulturo, odsek za finance in gospodarstvo, odsek za tisk in propagando. Ko so Angleži čez čas začeli malo bolje gledati, kaj počno slovenski (pa tudi drugi) begunci v taboriščih, so prepo-vedali Socialni odbor. Toda vrnil se je pri stranskih vratih: »Narodni delegat papeške misije za jugoslovanske begunce v Avstriji in Nemčiji«, katerega naloga je bila organizirati dušno pastirstvo med jugoslovanskimi katoliškimi begunci, je ustanovil »Karitativno pisarno delegata papeške misije« in ji naložil vse delo Socialnega odbora (pozneje še skrb za izseljevanje) ter ji pustil isto vodstvo z novim imenom; generalni tajnik je bil msgr. Matija Škrbec.

⁴ Zbornik Svobodne Slovenije, 1952, str. 164.

⁵ Domači glasovi, II/139, 17. julija 1946.

ka ni. Nobembra se je tudi gimnazija selila v Špital.

V Peggezu je bilo sprva 24 učiteljskih raznih letnikov. Zanje niso odprli posebne šole, ampak je zanje poskrbela gimnazija. S privatnimi izpiti jih je več prešlo med gimnazijce, kandidate zadnjih dveh letnikov pa so nekateri profesorji posebej pripravljali na izpite. Narodni odbor je z odločbo št. 288/pr z dne 10. junija 1946 imenoval posebno komisijo, pred katero so 4 opravili izpite za peti letnik in 10. julija še diplomske izpite (1 popravni izpit).

Gimnazijsko vodstvo je odprlo tudi prvi letnik 4-razredne *trgovske akademije* (septembra 1946), kakor hitro je dobilo predavatelja (Hrvata) za trgovske predmete. Vpisali so se lahko kandidati z opravljenim nižjim tečajnim izpitom ali končano meščansko šolo. Priglasilo se je 16 učencev. Trgovske predmete so obiskovali ločeno, druge pa skupno z gimnazijci petega razreda. Šola je ob selitvi v Špital prenehala delovati.

Tudi *glasbena šola* je bila priključena gimnaziji in je delovala od 25. februarja 1946. Obiskovalo jo je 32 učencev. Poučevali so tudi klavir (dobili so dva klavirja).

V Peggezu pa so imeli še druge šole. Že 9. julija 1945 so organizirali *kmetsko poklicno šolo*, obvezno za vse fante do 21. leta, ki so končali ljudsko šolo, če niso bili v drugi šoli ali na stalnem delu. Namen šole je bil »pripraviti naše fante, bodoče gospodarje, če se vrnejo, na vse vrste dela, ki jih čaka doma«. Učni načrt je bil prirejen za dve leti, dopolnjevali pa so ga še z različnimi predavanji, npr. o sodobnem kmetijskem vprašanju, o državoiznanstvu, o združništvu itd. Prijavilo se je najprej 17 fantov, nato pa še 38 starejših. Ker niso imeli primernih prostorov, so pouk začeli šele 25. avgusta. Dopoldne od 8. do 12. ure so bili pri pouku, popoldne pa na praktičnem delu v taborišču, na vrtu ali na polju. Imeli so tudi več poučnih in zabavnih izletov. Manjkajoča učila je preskrbel angleški Rdeči križ, marsikaj pa so dobili tudi pri krajevni kmetški šoli. Šolo je vodil ravnatelj dr. Marko Bajuk, posle upravitelja pa je opravljal Aleksander Majhen. Ker so starejši med letom odšli na delo, je bilo ob koncu leta le še 20 učencev. V naslednji (drugi) letnik pa se jih je vpisalo samo 14. Na šoli so imeli klub Lepša bodočnost (in list z istim imenom) s tedenskimi

sestanki, predavanji in razgovori, kjer so se urili v vsem »društvenem in javnem delovanju«.

Dvojčica je bila *Gospodinjska poklicna šola*, obvezna za dekleta do 21. leta, ki so končala ljudsko šolo, če niso bila zavzeta drugod. Avgusta 1945 se je prijavilo 165 deklet, ki so bila razdeljena (po starosti, izobrazbi, »nekatera niso znala niti dobro brati ali pisati«) v 4 oddelke. Pozneje je 44 deklet izstopilo (6 za drugo šolanje, druge pa za delo v taborišču ali zunaj njega). Pouk (trikrat na teden) se je začel 20. avgusta. Tudi to šolo sta vodila Marko Bajuk in Aleksander Majhen, isti kot na kmetški šoli so bili tudi nekateri predavatelji. Potrebna učila sta preskrbela slovenski odbor in angleški Rdeči križ.

Nekaj pozneje (15. januarja 1946) je začela delo *obrtnonadaljevalna šola*, v katero se je vpisalo 19 vajencev in 15 vajenk. Pouk so imeli dvakrat na teden popoldne. Šolo je organiziral salezijanec dr. France Mihelčič.

V Peggezu so že zgodaj organizirali (prim. dr. Valentin Meršol) *šolsko polikliniko*, ki pa ni pregledovala samo šoloobveznih otrok. Od 16. julija do 2. avgusta 1945 so prvič pregledali vse (760) otroke, stare nad leto dni. (Redne preglede šolske mladine pa so imeli tudi v drugih taboriščih.)

Špital

Spočetka drugo največje taborišče slovenskih beguncev ni imelo tako izkušenih organizatorjev šolstva kot pegeško. Zato se je tu šolstvo razvijalo bolj spontano. Za prosveto je v taborišču odgovarjal član angleške taboriščne uprave, zastopstvo za jugoslovanske begunce je bilo zaupano diplomiranemu filozofu novinarju Jožetu Kesslerju, po njegovem odhodu pa dotedanjemu referentu za prosvetno delo absolventu filozofije Francu Novaku. V tem taborišču so imeli, spet drugače kot v pegeškem, najbolj urejene in opremljene šolske prostore v šolski baraki (za vse narodnosti v taborišču).

Slovenci so si kmalu po prihodu iz Vetrinja organizirali otroški vrtec, ljudsko šolo, kmetijsko nadaljevalno, gospodinjsko šolo in gimnazijski tečaj (za izpite na pegeški begunski gimnaziji).

V *otroškem vrtcu* je bilo sprva 55 otrok, po prihodu šentviške in bistrške (kelerberške) skupine februarja 1946 pa 72

otrok. Z njimi so bile 4 vzgojiteljice oziroma učiteljice. Po prihodu pegeških beguncev (novembra 1946) je bilo v vrtcu 126 otrok, ki so bili razdeljeni na 4 oddelke. Zanje je skrbelo 10 vzgojiteljic (učiteljic). Ko pa so se družine začele izseljevati (vračale so se tudi v domovino), je bilo otrok vedno manj; v začetku šolskega leta 1948/49 jih je bilo še 86. Vrtec je imel lepo urejene prostore, otroci pa izdatne priboljške v hrani.

Ljudska šola je imela sprva 89 otrok v 6 razredih, po prihodu že omenjenih skupin februarja 1946 pa 148 v 11 oddelkih. Maja 1946 so bili na šoli učenci iz 50 različnih slovenskih ljudskih šol. Šolo je vodila Angela Gospodarič, poleg nje pa je poučevalo še 11 učiteljev in izmenoma 5 učiteljev verouka. Po prihodu pegeške skupine je bilo 351 učencev, ki so bili razdeljeni v 22 oddelkov. V vsakem oddelku so bili pomešani otroci obeh taborišč. Za toliko otrok pa je bilo v šolski baraki premalo prostora, zato pouka niso imeli vsak dan. Še bolj so ga skrčili, ko so barako preuredili v taboriščno ambulančo. Šola je dobila začasno prostore v mladinskem domu⁶, toda kmalu so spet dobili svoje prostore. Pegeska skupina je pripeljala s seboj precej učil in izdatno dopolnila špitalske zaloge. (Bilo jih je mogoče kupiti tudi v slovenski taboriščni trgovini.) Leta 1947 je bilo na šoli okrog 30 učiteljev, pa še so bili na razpolago v taborišču. V šolskem letu 1948/49 so bili na šoli še 203 učenci, po preselitvi družin in učiteljev v druge države pa kmalu ni imela več pogojev za delo.

Kmetška nadaljevalna in pletarska šola je bila ustanovljena kmalu po prihodu beguncev iz Vetrinja. Vodil jo je Franc Žukovec. Šolo je obiskovalo okrog 60 učencev, glavno delo pa je bilo pletenje košev in košar, ki so se dobro prodajale. Po prihodu bistriških beguncev in njihove kmetijske šole so se ji, ko je po krajšem času spet obnovila pouk, ti priključili in junija 1946 končali polletje. Ko so prišli še pegeški begunci s svojo šolo, sta se obe združili, toda pouk – v večernih urah – sta nadaljevali šele januarja 1947. Dokler niso imeli novih prostorov, je bil pouk pri gimnazijcih. Toda delovni urad jim je začel groziti, da bo šolo ukinil. (Potreba po delavcih?) Učenci so se zaposli-

li pri upravniku taboriščnih vrtov in to delo imeli za šolsko prakso.

Gospodinjska poklicna šola je bila podobna kmetški; imela je dva oddelka, namenjena pa je bila dekletom, ki so končala ljudsko šolo. Najdlje jo je vodila Angela Gospodarič.

Za tiste učence, ki niso šli na gimnazijo v Peggez, so organizirali *tečaje* za prvi in drugi razred realno-gimnazijskega tipa. Delali so po predmetniku iz Peggeza. Leta 1946 je tečaj za prvi razred obiskovalo 20 učencev, za drugi pa 13 (po drugem viru 16). Večina jih je bila stara nad 17 let. Toda tečaji se niso obnesli. Učenci so prišli v Peggez premalo pripravljeni; skoraj tretjina jih je padla. Špitalčani so se zaradi tega neuspeha pritožili pri vojaškem poveljstvu v Celovcu, ki mu je moralo pegeško gimnazijsko ravnateljstvo podrobno poročati o teh izpitih. Poveljstvo je potrdilo pegeško poročilo in dodalo, da je bil izpitni postopek popolnoma pravilen. Po teh ponesrečenih izpitih so julija 1946 tečaj ukinili.

Toda že čez nekaj mesecev je pegeska gimnazija prišla v Špital. Tukajšnje taboriščno vodstvo menda ni bilo naklonjeno gimnazijskemu pouku. Taboriščni ravnatelj je menil, da traja gimnazijski pouk predolgo in da bodo že Angleži sami naučili begunsko slovensko mladino brati in pisati, nato pa jo bodo poslali na delo. Nekaj dni po prihodu pegeških beguncev v Špital je vodstvo taborišča odločilo: gimnazija bo obstajala še naprej, toda v skrčenem obsegu. Učenci ne bodo smeli biti starejši od 18 let, pouk bo moral biti brezplačen, učitelji ne bodo plačani. (Vsaj zadnje pegeških profesorjev ni moglo navdušiti.) Vrh tega je bilo za pegesko gimnazijo v Špitalu premalo prostora (po mnenju beguncev je bilo tudi za to krivo taboriščno vodstvo), kajti s seboj je pripeljala javno knjižnico z nad 1300 knjigami, šolsko knjižnico z nad 1200 knjigami, precej učil, šolski arhiv in zbornično in pisarniško opremo.⁷ Pegesko taboriščno vodstvo je dalo za preseljeno gimnazijo prepekljati v Špital prostorno taboriščno kapelo, mladinski dom in 2 skavtski baraki. Kljub posredovanju gimnazijskega ravnatelja Bajuka pouka niso mogli nadaljevati. Dne 9.

⁶ O njem bo nekaj več besed v nadaljevanju članka.

⁷ Za boljšo predstavbo o tedanjih razmerah še tale podatek: špitalski dnevnik Taboriščnik je 15. novembra 1946 poročal, da je prejšnji dan prišla prva skupina okrog 600 beguncev iz Peggeza in da so samo prtljage imeli za 20 vagonov.

decembra jim je bilo sporočeno, da gimnazije ne bo več, ker je njena pot do univerze predolga, in da je treba mladino po najkrajši poti pripeljati v praktične poklice. Zato naj gimnazijsko ravnateljstvo v enem dnevu (nato podaljšano na dva) predloži načrt za novo praktično šolo – srednjo tehnično šolo. Gimnazijski profesorski zbor pa je pripravil tak načrt za »novo šolo«, ⁸ da je v njem pustil vse gimnazijske predmete, v višjih razredih pa jim je dodal po 2 uri opisne geometrije in praktične vaje. Pozneje so se zmagoslavno hvalili, da se je splačalo tvegati ukano. Taboriščno vodstvo je 13. decembra odobrilo načrt in ga označilo za odličnega. Pouk se je lahko začel, toda v prostorih mladinskega doma, ki so ga pegeški begunci dobili za popotnico. Poučevali so kar po »starem tiru«⁹. Ob koncu januarja 1947 so dobili novo gimnazijsko barako in začeli pouk, vključno z 2 urama opisne geometrije v določenih razredih. Ukinili so oddelek trgovske akademije. Razlog naj bi bil samo ta, da se profesor za trgovske predmete, ker so bile ukinjene plače profesorjem, ni mogel na lastne stroške voziti v Špital. Februarja 1947 je bil pouk zaradi hudega mraza (kurjave niso dobili) skrčen od ure na 15 minut za šolsko uro, od 1. do 10. marca pa ga sploh ni bilo.¹⁰

Na gimnaziji (in na njenih vzporednih šolah) se je že od Vetrinja naprej zbirala in zbrala skupina profesorjev, ki so bili tudi v begunstvu na čelu protinarodne in protijugoslovanske dejavnosti. Gimnazijo so imeli v rokah: družina Bajuk (oče dr. Marko kot prosvetni načelnik, ravnatelj zavoda, organizator kulturnega in prosvetnega življenja v begunstvu in publicist; sin Božidar kot tajnik zavoda, profesor in organizator kulturnega življenja, sin inž. Marko kot profesor in vse drugo kot oče in brat), dr. France Blatnik, salezijanec, v begunstvu profesor, urednik nekaterih begunskih listov, pisec protijugoslovanskih političnih pamfletov in ravnatelj begunske tiskarne v Peggezu, dr. France Mihelčič, salezijanec, profesor, drugi človek pri organizaciji begunskega kulturnega in prosvetnega življenja, eden največkrat nastopajočih predavateljev na taboriščnih predavanjih in pisec več besedil, ki jih je izdal založniški odsek katoliške akcije Naša pot, pa tudi o drugih predavateljih bi lahko naštel podobna dejanja. Imeli so največji vpliv na vso dejavnost na gimnaziji in na drugih šolah v Peggezu. Ta vpliv je

npr. odseval v dijaškem listu Cvetje v tujni, ki se je zelo trudil prikazati partizanstvo kot razbojništvo in protiversko gibanje med vojno in v novi državi in dokazati, da se je proti njej treba boriti z vsemi sredstvi. S preselitvijo v Špital so se ti ljudje zelo približali našim mejam.

Dne 8. aprila 1947 je taboriščni ravnatelj prepovedal poučevati na gimnaziji 8 predavateljem, poleg Marku Bajuku st., Božidarju in Marku Bajuku, Francetu Mihelčiču in Francetu Blatniku še prof. Janezu Severju, dr. inž. Ludviku Žagarju in telovadnemu učitelju Pavlu Kvedru. Toda ravnatelj Bajuk je še naprej skrbel za organizacijo pouka. Begunci se niso dali. Zaradi tega ukrepa je sicer odpadlo kakšnih 100 ur pouka, ki pa so jih nadomestili tako, da so učence zbirali skrivaj (zunaj taborišča ali v stanovanjskih barakah) in jih skrivaj poučevali. Koliko je taboriščno vodstvo pazilo na to šolo, je videti tudi iz podatka, da je v začetku junija, torej že pri koncu šolskega leta, spet dovolilo gimnazijo, kar je ves čas tudi bila, zato dela sploh ni bilo treba spreminjati. Šola je zaprosila taboriščnega ravnatelja, naj dovolj odstavljenim profesorjem pred koncem leta izprašati učence, da ne bi iz teh predmetov ostali neocenjeni. To so dovolili ravnatelju Bajuku, Božu Bajuku, Janezu Severju in Ludviku Žagarju. Prvi trije so lahko bili tudi člani izpraševalnega odbora pri tečajnih izpitih. Šele novembra 1947 je taboriščno vodstvo odstranilo odstavljene profesorje (in nekaj drugih izobražencev), bolj prav pa je reči, da so se sami zatekli v ameriško cono, kjer so takoj nadaljevali delo. Na gimnaziji so razen dveh nadomestili vse profesorje, dobili novo vodstvo (Jože Ovsenek) in nadaljevali pouk. V šolskem letu 1947/48 je bilo še 178 učencev. Zaradi govoric, da bo taborišče razpuščeno oziroma begunci preseljeni, je profesorski zbor sklenil, da bodo osmošolci predčasno (aprila) delali maturo in nato normalno nadaljevali razred, sedmošolci pa v skrčenem obsegu predelali snov osmega razreda in opravili še maturo. Tako so ob koncu tega šolskega leta izdali kar 39 maturitetnih spričeval oziroma skupno do tega časa 91 zrelostnih spričeval. Naslednja leta je bilo učencev vse manj. Gimnazijo so razpustili leta 1950, njeno premoženje so dobili salezijanci, knjižnico pa so begunci vzeli s seboj v Argentino. Tja so prenesli tudi vpisnice. Poznejši podatki povedo, da so spričevala

te slovenske begunske gimnazije priznavale univerze v Gradcu, Rimu, v ZDA in Buenos Airesu.

Št. Vid na Glini

V skupini, ki je v Št. Vid na Glini prišla iz Vetrinja, je bilo 77 šoloobveznih otrok, 7 učiteljev in 2 učiteljskega. Otroke so razdelili v 4 oddelke in 4. julija začeli pouk v *ljudski šoli*, leto pa končali 3. septembra 1945. V začetku so bili brez primernih prostorov in so se včasih učili kar v naravi. Po 10 dneh jim je angleško poveljstvo preskrbelo prostore v poslopu nekdanjega nemškega strelskega društva in jim dalo nekaj opreme. Pouk so organizirali čez počitnice zato, ker so v tem času imeli na razpolago šolski inventar šentviške občine. Z učili jim je pomagala slovenska begunska skupina in angleški Rdeči križ. Novo šolsko leto so začeli 1. oktobra 1945.

Tudi v tem taborišču so organizirali *kmetijsko šolo*. Zamislili so si jo kot zimski tečaj, ki bi trajal do marca naslednjega leta. Ko so ga 30. avgusta 1945 odpirali, je govornik Avsenek razložil njegov namen: »Poleg tega, da hočemo mladino pripraviti v strokovnem pogledu, jo hočemo zlasti duhovno pripraviti za bodoče življenje.« Šola je bila mešanega tipa; pouk, ki je tudi bil v strelškem poslopu, je obiskovalo 13 fantov in 25 deklet, starih od 16 do 25 let. Na njej so poučevali dva ljudskošolska učitelja, profesor, doktor, duhovnik in strokovni učitelj. Pouk so prekinili, ko so se begunci preselili v Bistrico ob Dravi.

Bistrica ob Dravi (Kellerberg)

V taborišču Bistrica ob Dravi, kamor so prišli pred zimo 1945/46, so kmalu nadaljevali *ljudsko šolo*, zdaj spet v slabših prostorih. Imela je 6 oddelkov za 77 otrok, ki se jim je januarja 1946 pridružil še 20 novih. Za pouk v prvem razredu so uporabljali nove avstrijske čitanke za koroške šole, v drugih razredih pa so si pomagali z begunskim mladinskim tiskom. Proti koncu februarja 1946 so se begunci in šola selili v Špital.

V Bistrici se je nadaljeval tudi kmetijski tečaj iz Št. Vida, le preuredili so ga v *kmetijsko in gospodinjsko šolo*. Ta je začela pouk 11. decembra 1945. Vpisanih je bilo 25 (po drugih virih 32) deklet. Kmetijska šola za fante pa je začela pouk s petimi urami na dan 17. januarja 1946, ker so bili fantje prej zaposleni pri delu zunaj taborišča. Poučevali so 2 duhovnika, 4 doktorji, profesor, 3 ljudskošolski učitelji in 2 strokovna predavatelja. Še sredi zime so se selili v Špital. Pouk so prekinili proti koncu februarja in ga obnovili 11. marca 1946.

Judenburg

Iz Vetrinja je odšlo v taborišče Judenburg približno 300 slovenskih beguncev, med njimi 3 učitelji, 29 šoloobveznih otrok in neznano število otrok otroškega vrtca. Za učence *ljudske šole* so organizirali pouk v 2 skupinah: prvo od prvega do tretjega in drugo od četrtega do šestega razreda. Pouk so začeli 7. julija 1945, ena skupina dopoldne, druga popoldne. Tablo in kreda jim je

⁸ Narekovaj je iz begunskega tiska.

⁹ Glej opombo št. 8.

¹⁰ Za boljše razumevanje opisanih zatikanj in ukrepov, ki bodo šele sledili, samo nekaj besed o drugi begunski dejavnosti in o prizadevanjih Jugoslavije, da bi jo preprečila. Naše oblasti so iskale vojne zločince, ki so pobegnili pred ljudsko sodbo, in mnoge odkrile v begunskih taboriščih, prenekatere prav v vodstvih njihovih organizacij in šol. Toda ker so tudi v begunstvu še naprej razširjali svoje sovražstvo do nove Jugoslavije, so od zavezniških oblasti zahtevale, naj jih vrnejo. Vemo, kako težko je bilo pri zaveznikih doseči kaj takega. Tudi že sklenjeni dogovori o tem so se podirali, izgovorov zaveznikov je bilo nič koliko, njihovo ravnanje z begunci pa največkrat čisto nasprotno javnim besedam o odnosu do Jugoslavije. V pegeškem taborišču so npr. ravnali z njimi, kot da bi res bili žrtve nacističnega preganjanja. (Pozneje bo jasno, na kaj opiram svojo misel.) Begunci so to s pridom izrabljali. Nadaljevali so protiljudsko in protijugoslovansko dejavnost, stopnjevali propagando proti novi Jugoslaviji, ovirali delo jugoslovanskih repatriacijskih komisij, organizirali obveščevalno delo proti mladi državi, vtiho-tapljali na jugoslovansko ozemlje oborožene bande itd., kar vse je samo nakazana škodljivost, ki bi služila poseben članek, seveda ne samo po begunskih virih. Jugoslovanske oblasti niso mogle brezbrizno gledati na to dogajanje onstran severne meje in so večkrat zahtevale od zahodnih zaveznikov, naj preprečijo to dejavnost. In v čas malo boljšega zavezniškega razumevanja za naše skrbi in proteste sodijo zapleti v špitalski begunski gimnaziji.

preskrbelo taboriščno vodstvo, klopi niso imeli. Obenem so organizirali tudi *otroški vrtec*, vendar brez usposobljenih moči za to. En učitelj je sprva poučeval tudi v mešani taboriščni šoli, v šolskem letu 1945/46 pa je bil tega dela oproščen, zato so v ljudski šoli odprli še tretji oddelek. Dokler niso konec 1945 dobili še drugih prostorov, so imeli pouk le po 2 uri na dan. Januarja 1946 je šola dobila celo barako, maja pa še otroški vrtec. V taborišče so prihajale tudi nove skupine, zato je bilo maja 1946 zajetih v 4 šolske oddelke že 95 otrok. Tudi učitelj je bilo več. V vrtcu je bilo tedaj 61 otrok. Šola je obstajala do leta 1948, ko so aprila vse taborišče preselili v Trofaiah pri Leobnu.

Pozimi 1946/47 so v taborišču ustanovili združenje obrtnikov, ki je poskrbelo za *obrotnadaljevalno šolo*. Februarja 1947 jo je npr. obiskovalo 9 vajencev in 9 vajenk. Pouk je trajal 10 mesecev, ob koncu so učenci dobili spričevala. Po selitvi v Trofaiah šole niso obnovili.

Asten pri Linzu na Tirolskem

V taborišču Asten pri Linzu na Tirolskem v ameriški coni je bilo zelo malo slovenskih beguncev. Za slovenski pouk niso poskrbeli sami, zato so otroci hodili k srbskemu. Ko pa se je prav sem umaknila skupina profesorjev in drugih razumnikov iz Špitala, so za 16 slovenskih otrok organizirali *ljudskošolski pouk*. Organizator je bil prof. Božo Bajuk, ki je otroke (kmalu jih je bilo samo še 11) razdelil v 3 oddelke. Dobili so lepo urejeno in prostorno sobo ter dovolj šolskih potrebščin in pripomočkov. Šola je bila pri delu samostojna, spadala je pod nadzor šolskega taboriščnega nadzornika – Srba, spričevala pa je podpisoval prosvetni referent ameriške vojaške uprave v Linzu. Toda iz taborišča so se selili učitelji, selili so se starši z otroki, zato je šola konec 1948 prenehala delati.

Slovenski begunski učitelji so poučevali še v SV. JEDRTI PRI VELIKOVCU, kjer je ostalo nekaj Slovencev, ki so jih Nemci 1941. pregnali z Gorenjske. Med vojno so otroci hodili v nemško šolo. Ko je Narodni odbor v Peggezu zvedel za to skupino, je prosvetni odsek poslal tja 2 učiteljici, da bi organizirali slovenski pouk. V začetku so imeli slabe prostore (pozneje boljše), predvsem pa učenci več kot 3 leta niso imeli nobenega stika s slovenskim poukom, zato sta učiteljici razdelili teh 28 otrok glede na zna-

nje v 4 oddelke. Učila so jim pošiljali iz pegeškega taborišča.

Razen teh šol so begunci organizirali tudi več raznih *tečajev*, največ spet v Peggezu – Lienzu. Tam so imeli:

- Jezikovne tečaje: zanje se je oktobra 1945 prijavilo več kot 600 beguncev. Organizirali so 7 tečajev nemščine (na razdelitev je vplivala izobrazba), 5 angleščine, 2 italijanščine, 1 francoščine in 1 ruščine. Kmalu pa je zanimanje upadlo in so ostali še 3 tečaji nemščine, 2 (ali 3?) angleščine, 1 italijanščine, 1 francoščine in 1 španščine. Obiskovalo jih je od 15 do 30 tečajnikov.

- Zadrudni tečaj: od aprila do julija 1946, ki so ga organizirali, da bi tečajnike usposobili za delo v upravnem in nadzornem odboru zadrug. V 28 predavanjih so obdelali vso snov iz zgodovine, ideologije in organizacije zadrudništva ter obete za bodočnost. Tečaj je bil 4-krat na teden v jutranjih urah, udeleževalo pa se ga je 72 tečajnikov, starih od 21 do 52 let, obeh spolov in najrazličnejših poklicev. Predavali so dr. Jože Basaj (več tem), Lovre Jan in dr. Ludvik Puš. Pripravili so tudi skripta. V nadaljevanju tečaja so obravnavali vrsto kmetijskih zadrug na Slovenskem.

- Šoferske tečaje: iz predavanj je leta 1946 nastala knjiga Opis avtomobila na 120 straneh z več kot 60 preglednimi risbami.

- Stenografski tečaj: od maja do konca oktobra 1946 ga je v začetku obiskovalo 33, ob koncu pa 17 tečajnikov.

- Knjigovodski tečaj: od marca do konca septembra 1946 je imel 3 oddelke: zadrudnega, obrtniškega in izobraženskega, v vsakem je bilo 15 do 20 tečajnikov.

- Strokovne tečaje za kandidate za mojstrske in pomočniške izpite od konca marca 1946 naprej.

- Tečaj za obrtnike iz obrtne zakonodaje, od maja 1946.

- Strokovne tečaje za kovinarje (ob nedeljah), oktobra 1946.

- Krojaško-prikrojevalni tečaj, oktobra 1946.

- Pouk o zvonjenju in pritrkavanju, ki je od januarja 1946 potekal v 3 tečajih uro ali dve na teden; izdali so tudi knjižico Slovenski pritrkovalec.

V Špitalu so organizirali:

- tečaje angleščine: 3 trimesečne začetne za 94 tečajnikov in 2 nadaljevalna za 28 tečajnikov od julija 1945; poseben trimesečni tečaj pa poleti 1948 za 153 tečajnikov;

- tečaje nemščine: 3 tečaje za začetnike za 150 tečajnikov in nadaljevalni za 20 tečajnikov;
- tečaj francoščine: nadaljevalni za 15 tečajnikov;
- tečaj češčine: trimesečni tečaj za 10 do 14 tečajnikov;
- tečaj španščine: poleti 1947 radijski, 1948 za izobražence;
- šoferski tečaj: nadaljevanje iz Peggeza.

V Bistrici ob Dravi so imeli:
 – glasbeni tečaj s poukom klavirja in violine.

V Judenburgu pa:

- tečaj nemščine: 4 trimesečni od julija 1945 s 30 tečajniki;
- tečaj angleščine: 4 tečaji od avgusta 1945 s 14 do 18 tečajnikov;
- tečaj španščine (po selitvi v Trofaiach) s 30 do 40 tečajniki.

Učbeniki

V avstrijskih taboriščih so slovenski begunci izdali 48 različnih učbenikov, slovarjev, atlasov in drugih priročnikov. (Verski učbeniki in priročniki niso všteti.) Izdajali so predvsem učbenike za pouk slovenščine, od Prvega berila do Kratke zgodovine slovenskega slovstva, učbenike zgodovine (Zgodovino starih orientalskih kultur, Grkov, Rimljanov, Zgodovino Slovencev, Zgodovino Jugoslavije), latinsko slovnico v izvlečku, pa tudi več strokovnih učbenikov (o zadružništvu, kletarstvu, vinogradništvu, kuhanju in gospodinjstvu itd.), zraven pa še več učbenikov tujih jezikov (španščine kar trikrat) in slovarjev.

Pomanjkanje učbenikov so nadomeščali na različne načine. Nekateri profesorji so predavanja narekovali, nekateri taboriščni listi so imeli občasne priloge za dijake. (Taboriščnik je npr. objavil daljši članek o Matiji Čopu.) Zlasti v ljudskih šolah so kot nadomestilo uporabljali mladinske begunske liste (Begunček, Begunska mladina). Na nekaterih šolah so uporabljali avstrijske učbenike za šole na Koroškem.¹¹ Več učbenikov in druge literature so begunci prinesli s seboj, in slednjič so, kot sami trdijo, do uč-

benikov prišli tudi tako, da so jih skrivaj dobivali iz Slovenije.

Ker je med že tako skromnim begunskim tiskom v naši Narodni in univerzitetni knjižnici najmanj prav učbenikov, ni mogoče vedeti, koliko so samo ponatiskovali stare, razen če niso tega sami zapisali, ali pa je po predmetu mogoče sklepati, da je tako. Dvome pa zbujajo učbeniki novejšje zgodovine in razna slovenska berila. Za ta je bilo tudi največ zanimanja. Prvi njihov gimnazijski učbenik Janeza Severja Slovensko berilo za 4. razred srednjih šol, »najboljši izbor iz naših slovenskih kot svetovnih klasikov«, so razprodali v nekaj dneh in so morali za učence posebej prihraniti nekaj izvodov. Nekaj nepričakovanega npr. ponuja Slovensko berilo za 1. razred srednjih in njim sorodnih šol, ki so ga izdali leta 1946 na 98 straneh pisarniškega formata. V njem so najprej Cankarjeva Nebesa pod Triglavom, nato pa se vrsti branje od narodnih pesmi in pravljic do izbranih klasikov slovenske besede ter nekaterih pisateljev drugih jugoslovanskih narodov ter nekaj tujih, predvsem vzhodnih. Toda učbenik ni enostaven ponatis ustreznih učbenikov iz domovine. Že na drugi strani je Pravljičica o domovini, begunca Karla Mauserja, ki se je šele v begunstvu začel uveljavljati kot pisec. Novejši je tudi Resov zapis o izgnancih, ki so jih bili izgnali Lahi in jim povzročili gorje. Ne Mauser ne Res nista izrabila priložnosti in nista napadla komunistov in partizanov, ki bi morali biti kot v drugem tisku krivi za vse gorje. V Berilu sta še Mile Klopčič s pesmijo Mary se predstavi (motiv izseljenišтва) in Tone Seliškar z odlomkom iz Bratovščine sinjega galeba. Podatkov o njiju niso objavili, toda tudi sicer jih niso pri vseh. Berilo se konča z Jenkovo Naprej in risbo starega slovenskega grba.

Mladinski tisk

Cvetje v tujini, glasilo begunske dijaške mladine v Peggezu, je prvič izšlo decembra 1945 na 20 straneh pisarniškega formata. Prvi letnik je imel 6 zvezkov z 8 številkami (2 dvojni); urejal ga je gimnazijec frančiškanski klerik fr. Bazilij Valentin. V dru-

¹¹ Na drugi strani pa so menda na teh šolah uporabljali tudi učbenike iz begunske založniške bere. Koroška kronika je njihova slovenska berila oglašala kot primerna za pouk slovenščine na dvojezičnih šolah.

gem letniku je izšlo 5 števil po 20 strani, urednik pa je bil Anton Pečavar. Jeseni 1947 pa so se namesto za tretji letnik odločili za obširnejše zbornike, ki so izšli: septembra 1947 na 52 straneh, decembra 1947 (božični) na 62 straneh, marca 1948 (velikonočni) na 70 straneh. Tega meseca je izšla še ena in dejansko zadnja številka Cvetja na 20 straneh. Tudi zbornike je uredil Pečavar. V list so precej pisali sami dijaki in ga tudi sami ilustrirali. Uvodnik v prvi številki z naslovom Na pot je napisal škof Rožman, uvodnik v zadnji številki prvega letnika pa je bil izpod peresa ravnatelja Bajuka. List je moral »utrjevati dijaško skupnost, nuditi dijakom možnost vaje v pisanju in obenem pokazati vsem, da hočemo postati dobra in delovna inteligenca, ki bo narodu v ponos in poročito boljše bodočnosti«. To pa je Cvetje dosegalo tudi z nenehnimi napadi na narodnoosvobodilni boj in novo Jugoslavijo.¹²

Svoj list so imeli tudi fantje kmetijske poklicne šole v Peggezu. *Lepša bodočnost* je začela izhajati februarja 1946 na polovičnem formatu pisarniškega papirja. Prva številka je izšla na 4 straneh v 50 izvodih, naslednje pa so izhajale na več straneh (največ 24), spočetka v 120, proti koncu pa v 300 izvodih. List je uredjal Mirko Geratič. Najprej je izhajal dvakrat na mesec. Prvo leto, do septembra 1946, je imel 14 števil in 266 strani; drugo leto, od oktobra 1946 do septembra 1947, je imel 12 števil na 252 straneh normalnega pisarniškega formata in 4 strani kazala. Po selitvi v Špital list nekaj časa ni izhajal, nato do februarja 1947 na skrivaj, ker ga taboriščno vodstvo ni dovolilo, potem pa je spet izhajal legalno. List, ki je bil tudi ilustriran, je hotel »vzgajati kmečke fante in jih usposabljal v samostojnosti izražanja, pravilnem mišljenju, jih spodbujati v pisanju in tako tudi usposabljal za delo v javnem življenju«. Pomagal naj bi tudi delu na šoli. Številke, ki so mi dostopne, vsebujejo precej domačijskih sestavkov, poveljujejo lepoto kmečkega – najpomembnejšega – stanu, iščejo vzore v Jegliču in Slomšku, imajo precej poezije naših klasikov, ne morejo pa mimo tega, da ne bi vsaj včasih napadle komunizma in komunistov. Po narodopisnih prispevkih sodeč, so bili pisci večidel doma iz severovzhodne Slovenije.

Ljudskošolska mladina je imela ilustriran mesečnik *Begunska mladina*, ki je za-

čel izhajati v Peggezu oktobra 1945 na 16 straneh polovičnega formata v 500 izvodih. Urejal ga je salezijanec Janko Mernik, ki mu je bila naložena skrb za zunajšolsko vzgojo begunske mladine v Peggezu. Po selitvi je list izhajal tudi v Špitalu vse do decembra 1948.

Begunček je bil tednik za mladino, ki so ga začeli izdajati 23. septembra 1945 v Št. Vidu na Glini. Navadno je imel 4 strani pisarniškega formata. Urejal ga je Janez Sever. Ker so begunce selili, je že četrta številka izšla v taborišču Bistrica na Dravi. Do konca leta 1945 je izšlo 15 števil, leta 1946 še 9, nato pa je prenehal izhajati.

Kulturna in prosvetna dejavnost učencev

Pripravljali so najrazličnejše šolske proslave, tako ob koncu šolskega leta kot ob raznih narodnih in bivših državnih praznikih (29. oktobru, 1. decembru, 6. septembru – kraljevem rojstnem dnevu samo 1945), kulturnih dnevih (Prešernova, Gregorčičeva proslava), ob cerkvenih praznikih itd. Imeli pa so tudi več drugih prireditev in akademij. Jeseni 1945 so šolarji v Št. Vidu na Glini pripravili žalno slovesnost ob obletnici smrti kralja Aleksandra, »prve žrtve v boju proti sovražniku«. To jesen so se po več šolah vrstile žalne slovesnosti za padlimi domobranci, posebno ljudskošolsko prireditev na temo Mati-Domovina-Bog so pripravili v Judenburgu.

Skoraj vse šole so imele pevske zборе, posebno kvalitetni pa so bili v Peggezu ljudskošolski zbor, gimnazijski zbor in šolski cerkveni zbor. V Špitalu sta nastopala šolski mladinski zbor in deški pevski zbor (okrog 50 dečkov), ki je nastopil tudi na celovškem radiu. Pegeški srednješolci so imeli literarni krožek, narodopisni krožek (vodja Božo Bajuk je hotel z njim zbuditi zanimanje za »naše bistvo in narodno zavest«), gledališki krožek, ki se je loteval tudi zahtevnejših del (poleti 1946 so uprizorili Kralja Ojdipa v režiji prof. Boža Bajuka).

Priredili so več šolskih razstav, učenci, zlasti s poklicnih šol, pa so sodelovali s svojimi izdelki tudi na širših begunskih razstavah.

Begunski visokošolci

Že v Vetrinju so se visokošolci zanimali, kako bi nadaljevali študij na univerzi. Pre-

den pa so se mogli prav razgledati po možnostih, je bilo taborišče razpuščeno in preseljeno. Največ kandidatov je prišlo v Peggez, kjer so 24. julija 1945 izbrali odbor za pripravo visokošolskega študija. V njem je bilo 5 Slovencev, Hrvat in Rus. Ker najprej ni kazalo, da bi lahko študirali v Avstriji (univerze v ruski coni), je član odbora Jože Jančar odpotoval v Padovo, kjer ga je rektor ljubeznivo sprejel, takoj vpisal na univerzo in z njim vse, katerih indekse je imel s seboj, ter mu obljubil, da bo vpisal še druge študente ljubljanske univerze in maturante ljubljanskih gimnazij. Toda odprle so se možnosti za študij v Gradcu, ki so ga šele tedaj zasedli Angleži. S priporočilom člana vodstva pegeškega taborišča se je Jančar zdaj znašel pred graškim akademskim odborom, ki je obljubil, da bo pomagal vsem slovenskim akademikom, ki so bili v koncentracijskih (!) taboriščih, in tudi drugim, ki niso bili člani fašističnih organizacij.¹³ Tudi rektor in dekani fakultet so jim bili zelo naklonjeni. Skoraj nerešljive pa so se v začetku zdele stanovanjske razmere. Čeprav so se že vpisali na univerzo in je vse stroške (10 tisoč šilingov) že plačal Socialni odbor, so se v Peggezu pripravljali, da bodo organizirali študij kar v taborišču. Imeli so nekaj usposobljenih predavateljev ter dovolj knjig. Ko pa so dobili prostor v študentskem taborišču, ki so ga Angleži organizirali v Gradcu za študente različnih narodnosti, so misel na študij v taborišču opustili. Rešiti pa so morali še eno zadrego: nekaj študentov se v Gradcu ni moglo prijaviti k izpitom, ker niso imeli maturitetnih spričeval (jih izgubili, pustili doma ipd.). Tedaj je na univerzi posredoval ravnatelj dr. Marko Bajuk in dosegel, da je vseučiliški senat priznal veljavnost potrdil o maturi, ki jih je izdal Bajuk – kot izvirno spričevalo. Enako sta pozneje ravnali še samostojna tehnična fakulteta v Gradcu in montanistična v Leobnu.

V Gradec je jeseni 1945 odšlo študirat iz Peggeza 49 visokošolcev, iz Špitala 23, iz Bistrice 13 in Judenburga 2. Ustanovili so Slovensko akademsko društvo v Gradcu z Jančarjem kot prvim predsednikom in za-

stopnikom slovenske skupine pri avstrijskih in angleških oblasteh. Dne 8. decembra so začeli izdajati svoje glasilo Slovenska misel, ki je bilo v bistvu nadaljevanje Slovenca v Tirolah, lista dijakov – stražarjev v Anrrasu. Imeli so svoj kulturni krožek s predavanji ob sobotah (Rudolf Čuješ je imel 2 seriji predavanj: o družboslovju in o družini), osnovali so pevski zbor (vadih jih je hodil Silvin Mihelič) itd. V taboriščih so zanje pridno zbirali denar. Včasih so jim namenili dohodke od prireditev, včasih pa organizirali posebne zbiralne akcije. Dohodki so kar lepo presegali odhodke.

Na graški univerzi sta bili tedaj 2 promociji. Rudolf Čuješ je doktoriral s temo iz političnih ved: zakon in družina, Jože Gole pa iz cerkvenega bogoslovja.

PROSVETNO IN KULTURNO DELO

Dva dneva po ustanovitvi, 7. junija 1945, je Socialni odbor v Vetrinju sklicali posvet o tem, kako načrtno urediti vse prosvetno delo v taboriščih. Sklenili so, da je treba:

- ustanoviti pevski zbor za cerkveno in svetno petje,
- organizirati poljudna predavanja v velikem obsegu,
- izdajati taboriščni tisk,
- organizirati telovadbo in šport,
- organizirati strokovne tečaje in učenje tujih jezikov ter
- zaupati mladinsko vzgojo salezijancem.

Pevski zbor so ustanovili 17. junija 1945 iz 130 pevk in pevcev. Že naslednji dan je imel prvi nastop ob slovesu angleškega poveljnika taborišča. Ob selitvi iz Vetrinja so sicer želeli, da bi se vsi pevci preselili v eno taborišče, a tega niso mogli uresničiti.

Začeli so tudi s predavanji. Prvo je 14. junija imel dr. Jože Basaj z naslovom O našem položaju. Dotaknil se je tudi begunskega razmerja do Angležev »in v primerni obliki povedal vso resnico«. Organizirali so tudi strokovni ogled vetrinjskega samostana in umetniških spomenikov v cerkvi.

Ob selitvi iz Vetrinja je Narodni odbor poskrbel, da je šlo z vsako skupino dovolj

¹² Več o tem: Milica Strgar, Tisk slovenskih beguncev v taboriščih po Avstriji in Italiji 1945–1948 (1), Borec XXXVI, 1984, št. 1.

¹³ Je potreben komentar? Dodam naj dvoje. Res so bili nekateri begunci v italijanski internaciji, a res je tudi, da je bil eden od razpisnih pogojev za vpis v zimski semester 1945/46 graške univerze, da kandidat ni bil nacist.

izobražencev, da bi lahko zastavili zamišljeno delo.

Pevski zbori in orkestra

Ker so prav petju in glasbi sploh pripisovali izjemen pomen pri prizadevanjih, kako preprečiti, da beguncev ne bi prevzela obup in kesanje, ker so se bili odločili za beg, so tudi v novih taboriščih čimprej oživili pevske zборе. V *Peggezu* je zbor 70 pevcev in pevk vodil Silvin Mihelič. Gojil je cerkveno in posvetno narodno ter umetno pesem. Nastopal je pri cerkvenih opravilih, na prireditvah, akademijah, ob obiskih raznih gostov v taboriščih in na samostojnih koncertih. Med prvimi je bil koncert preprostih pesmi na nekem vrtu v Triestachu, »da bi okoličanom, ki so imeli slabo mnenje o beguncih, dokazali svojo pevsko kulturo«. Samostojne koncerte je odpel tudi v koncertni dvorani v Lienzu, v lienških cerkvah, gostoval v taborišču Bistrica ob Dravi itd.

V *Špitalu* so imeli več pevskih zborov. Mešani zbor 70 pevcev in pevk je najprej vodil Franc Cigan, nato pa Vid Rovanešek. Moški zbor je imel 40 članov, ženski pa 30. Tudi ti zbori so nastopali pri cerkvenih opravilih, na prireditvah in proslavah. Priredili so koncert za angleške častnike in vojaške in nastopili na celovškem radiu (26. septembra 1946) v spevoigri Kovačev študent. Po prihodu pegeških beguncev in pevcev sta se oba zbora združila in prečistila. Novi zbor 70 pevcev je vodil Silvin Mihelič. Prvi nastop tega zbora je bilo snemanje za radijsko družbo BBC v špitalski gledališki dvorani Doma zmage. Zapel je 4 pesmi, angleški častnik, vodja snemanja, pa je pred vsako pesmijo v kratkem uvodu povedal, da poje pevski zbor slovenskih beguncev v UNRRA taborišču v Špitalu v veliki gledališki dvorani. Te posnetke je BBC baje oddajal trikrat: za Veliko Britanijo, za britanski imperij in za ameriško področje. Leta 1947 je zbor pel za komisijo angleških parlamentarcev, ki so obiskali taborišče, in nekajkrat nastopil na celovškem radiu.¹⁴ Proti koncu 1947 in v začetku 1948 pa je zbor pel večinoma odhodnice beguncem, se sam krčil in slednjič utihnil.

Pevske zборе so imeli tudi v drugih taboriščih. V *Št. Vidu na Glini* sta bila mešani in moški pevski zbor, v *Judenburgu* pa mešani zbor, ki je gojil predvsem cerkveno

petje, pripravil pa je tudi koncert svetnih pesmi.

V *Judenburgu* so imeli tudi slovenski orkester, a večina godbenikov je prav kmalu odšla v Špital in nato sodelovala v takajšnjem orkestru, ki ga je vodil vojaški kapelnik Franc Strah.

Predavanja

Z vsa načrtnostjo so se lotili organizacije predavanj.

Po prihodu v taborišče *Peggez*, ki je postalo »kulturno in organizatorno središče vseh slovenskih beguncev v Avstriji«, je dr. France Mihelčič pripravil podroben načrt predavanj, ki naj bi jih organizirali predvideni krožki (naravno-medicinski, filozofsko-ideološki, kulturno-zgodovinski, socialni, vzgojni, teološki, pravni, tehniški in kmetско-kulturni), predavatelji, strokovnjaki za posamezna področja, pa naj bi predavali tudi po drugih taboriščih. Čisto vsega niso mogli izpeljati, saj so npr. begunci (tudi predavatelji) imeli omejeno gibanje zunaj taborišča. Kljub tej in še nekaterim drugim oviram pa so organizirali veliko predavanj.

Predavanja so bila splošna in posebna. Na splošnih, ki naj bi bila zanimiva za vse taboriščnike, so obravnavali teme, ki so zadevale življenje vseh v taborišču, njihove medsebojne odnose, javno in zasebno higieno, šole, begunski položaj ipd. Med taka je sodilo predavanje dr. Franceta Blatnika, 26. decembra 1945: Kaj sedaj, ko so zavezniki priznali Titovo republiko?, ali pa pozneje (posebno za kmečke posestnike): O sedanjih (Titovi) agrarni reformi.

Več pa nam o hotenjih organizatorjev povedo naslovi (ne vsi) posebnih predavanj in skupin, za katere so jih pripravljali. Bila so organizirana po »naravnih in poklicnih stanovih«.

Vzgoji so namenjali posebno skrb. Na posebnih predavanjih so po papeški okrožnici O vzgoji obravnavali: Bistvo, važnost in odličnost krščanske vzgoje, Dejavnike vzgoje, Subjekt vzgoje, Cerkev vzgojiteljico in šolo vzgojiteljico, Nevarnosti za mladino, Spolno vzgojo. Ciklus o vzgoji je pripravil še dr. Rudolf Hanželič, posebej za vzgojitelje, za izobražence in posebej za starše in druge. Ta predavanja so bila od avgusta do novembra 1945. Vzgojni krožek, ki sta ga vodila msgr. Matija Skrbec in Franc Perni-

šek, je izhajal iz papeške okrožnice *Quadragesimo anno* za pripravo predavanj: O gospodarskem liberalizmu, O modernem kapitalizmu, O socializmu in komunizmu, O stanovskem redu. Pripravil je tudi 2 posebna socialna tečaja (v Peggezu 1946 in v Špitalu 1947) za srednješolce višjih razredov in za visokošolce.

Ustanovili so odsek za predavanja za izobražence (namesto filozofsko-ideološkega krožka) in pripravili naslednja predavanja: Mehanizem, vitalizem in katolicizem, Svet atomov, Izumrla bitja, Smotrnost v stvarstvu, Razvoj organizmov, Politika, Politika in cerkev, Umetnost in lepota, Tehnika v naravi, Znanost in vera, Liberalizem in krščanstvo, Materializem v politiki, Demokracija, Meje državne oblasti, Bistvo demokracije, Vzgoja k demokratičnosti, Prava načela o svobodi, Avtoriteta in svoboda, Kritika in kritikarstvo, Socialno vprašanje, Socialna vest, Kapitalizem, Zasebna lastnina in nje meje, Vrednostna lestvica dobrin, Katoliški liberalizem, Brezboštvo, Načelnost in značajnost v javnem in zasebnem življenju, Krščanska družina.¹⁵

Za fante in moške so pripravljali posebna predavanja, ki so bila včasih ista kot za prejšnjo skupino. Bila so: Voliti je dolžnost, Svoboda in avtoriteta, Lastnina in nje meje, Politična zrelost in nezrelost, Liberalizem med našim narodom, Politika in cerkev, Materializem v našem narodu, Delo je naša dolžnost, Oseba in država, Politika in nje pomen, Osebnostne pravice, Pravice katoličanov v državi, Socialna vest, Kapitalizem, Krščanska ureditev družbe, Načelnost in značajnost v javnem in zasebnem življenju.

Svoja predavanja je pripravljali tudi mladinski odsek za moško mladino: Vzgojni pomen fantovske družine, Bodimo realni, Učimo se od drugih narodov, s katerimi prihajamo v stik, Kako se je Velika Britanija zavarovala proti invaziji, Privatna razodetja in prerokbe, Zasluge bencina za zavezniško zmago, Medsebojni vplivi fantovske vzgoje, Fant naj študira socialna vprašanja, Boj lenobi, Nekaj spominov, Kaj je

atom, Atomska bomba, Predvsem načelnost, Poskus na Bikinih, Kako gleda fant na svetovna dogajanja, Fant, nositelj idealizma in veselja.

Stanovska predavanja za dekleta so govorila: O poti v srečen zakon, po smernicah Pija XII, O ženskem vprašanju, O ženi v javnem in političnem življenju in O pripravi in vzgoji na socialno in politično življenje žene, O katoličanu med brezbožniki, O tem, kaj mora vedeti katoliško dekle o morali, O plesu in kulturi nagote itd. Mnogo predavanj so pripravili tudi za vzgojiteljice.

Predavali so: msgr. Matija Škrbec, dr. France Mihelčič (vse teme iz naravoslovja), dr. France Blatnik, prof. Alojzij Luskar, prof. Starc, župnik Novak, Lovre Jan in drugi.

Predavanja so bila ob stalnih dnevih in urah, koliko poslušalcev so imela, ne vemo. Več tem kaže na močne vplive katoliške akcije. Po tem, komu so bila namenjena, pa je lepo videti, da so bile ženske skoraj popolnoma izključene iz tega dela begunskega življenja. Sicer pa je bilo največ predavanj (in drugega prosvetnega dela) prvo leto in pol drugega v begunstvu. Takrat še ni bilo kakih posebnih možnosti za zaposlitve. Pozneje so si begunci morali iskati delo in zaslužiti za preživljanje. Zato so mnogi bili v taboriščih le ob sobotah in nedeljah. V takih razmerah je zanimanje za notranje taboriščne prireditve nenehno upadalo.

To bo tudi vzrok, da po selitvi v Špital te zagnanosti niso mogli ohraniti. Špital se že prej ni mogel primerjati s Peggezo. Posebne načrtnosti predavanj niso dosegli. Za vsa njihova predavanja ni podatkov, gotovo pa jih je bilo precej manj. Od avgusta do oktobra 1945 (po drugem viru 1946) so imeli npr. 13 predavanj, od katerih jih je bilo 7 o vzgojnih vprašanjih in so se nanašala zlasti na taboriščno življenje. Poslušalo jih je od 100 do 300 beguncev. V mladinskem domu so imeli fantje (50 do 100) vsak teden prosvetne sestanke, namenjene fantovski samoizobrazbi in samovzgoji.

¹⁴ Šef britanske obveščevalne službe v Celovcu Gerald Sharp, odgovoren tudi za celovski radio, je zaradi tega zbora zapostavljal domače koroške zборе. Med begunci si je poiskal tudi predavatelje za slovenske oddaje.

¹⁵ Več naštetih predavanj je sočasni taboriščni tisk uvrščal med načelna predavanja in ne med predavanja za izobražence. Tako so jih razvrstili šele v poznejšem begunskem tisku. V članku jih naštevam po teh virih, kjer je več podatkov. Tudi nekatere teme iz naslednjega sklopa predavanj je sočasni tisk najavljal med načelnimi predavanji, a s pristavkom, da so vabljeni predvsem ali pa samo moške in fantje. Ni pa mogoče preveriti, če je to pravi vrstni red predavanj.

V Št. Vidu na Glini so pripravljali splošna predavanja za begunce: O volitvah in parlamentu na Angleškem, O posebnih lastnostih državljanov in nosilcev oblasti v demokratični državi, O pomenu predavanj za begunce ter ciklus predavanj o vzgoji. V *Judenburgu* je dr. Rudolf Hanželič ponovil svoj skrajšani ciklus predavanj o vzgoji iz Peggeza. Brez dvoma je bilo raznih predavanj več, zlasti v tistih taboriščih, ki so obstajala dalj časa.

Gledališka dejavnost

V Peggezu so zgodaj razvili tudi gledališko življenje. Najprej so nastajali različni krožki, ki so se jeseni 1945 povezali v gledališko družino. Vodil jo je France Pernišek, predstave so pripravljali režiserji Milko Jeglič, Ludvik Žagar, Leon Kristanc, Alojzij Luskar, Ciril Segar in Marjan Hočevar, mladinske igre pa Janko Mernik in Rudi Knez.

Do začetka novembra 1945 so imeli že lepo urejeno dvorano, v njej pa so zahtevali takle red:

- Vse slovenske prosvetne, kulturne, telovadne in druge prireditve v taborišču se smejo vršiti samo z vednostjo in predhodnim odobrenjem taboriščnega odbora.
- Z dvorano bo razpolagal samo ravnatelj Bajuk.
- Vsi programi za dramske predstave morajo biti predloženi taboriščnemu odboru, preden se začno pripravljati. Za vse druge prireditve morajo biti programi predloženi 8 dni pred prireditvijo. Brez potrditve taboriščnega odbora se prireditve ne sme vršiti.
- Taboriščno vodstvo pobira vstopnino za pokritje stroškov.
- Na posebno prošnjo prirediteljev lahko odbor dovoli, da se čisti dohodek izroči prirediteljem za izredne ali dobrodelne namene.

Prva predstava je bila 24. septembra 1945 Detelova Begunka, sledile pa so ji: Luč z gora, Dom, Rožni venec, Sneguljčica, V Ljubljano jo dajmo, Miklavž prihaja, Sveta noč v kraljestvu Triglava, Podrti križ, Pri belem konjičku, Vrnitev, Revček Andrejček, Scapinove zvijače, Krivoprisežnik, Triglavska roža, Reka in Voda. Nekatere predstave so tudi ponavljali, največkrat Pri belem konjičku. Ob premierah so namesto gledaliških programov izdajali Gledališki

list. Vseboval je krajšo vsebino in oceno igre. Navadno je izšel na 8 do 12 straneh v nakladi do 200 izvodov. Urejal ga je France Pernišek, izhajal pa je še tudi po selitvi v Špital.

Pripravljali so tudi priložnostne prireditve, npr. veseli slovenski večer, silvestrski večer, novoletno prireditev, pustno prireditev Dve uri smeha itd. Hodili so na gostovanja v druga taborišča. Ker je imelo taborišče od 12. oktobra 1946 svojo radijsko postajo, so pripravljali tudi radijske igre.

Poleti (10. avgusta 1946) so odprli mladinski dom. Imel je barako, razdeljeno na dva dela – za fante in dekleta. Pri prvih je bilo lutkovno gledališče, pri drugih pa skioptične predstave.

V Peggezu so od 2. januarja do 11. novembra 1946 vsak teden prirejali bralne večere, »da bi ljudi naučili brati in jih seznanili z našo književnostjo«. Približno 150 poslušalcem so pod vodstvom Boža Bajuka prebrali Martina Krpana, Ovčarja Marka, Trop brez zvoncev, Bele menihe in Visoško kroniko ter en večer posvetili Cankarjevemu spominu. Večer so izrabili še za informacije o političnih dogodkih.

V Špitalu se je pravo kulturno delo začelo šele s prihodom beguncev iz Št. Vida in Bistrice. Igralska skupina je od februarja do novembra 1946 uprizorila (najprej na zasilnem, od junija pa na velikem odru) 7 iger z 20 predstavami. Tri igre so bile enake kot v Peggezu, druge 4 pa podobne. Tu so režirali: Rudi Hirschegger, Stanko Brunšek, Franček Kolarič in Franc Cigan, glavni organizator pa je bil prof. Janez Sever. Septembra 1946 so začeli novo gledališko sezono v »gledališču zmage« s Finžgarjevo Vorigo. S prihodom pegeških beguncev so se v Špitalu zelo popravili delovni pogoji. Pegožani so pripeljali s seboj razsvetljavo in zvočne naprave (»delo naših strokovnjakov«), ki niso služile samo za obveščanje, ampak tudi v gledališču. Predstave so se vrstile, največ pa jih je bilo iz pegeškega repertoarja. Zdaj so tudi v Špitalu pripravljali radijske igre.

Organizirali so še 2 bralna večera, na katerih so begunski pisatelji (Stanko Kociper, Karel Mauser, Božidar Kramolc, Stanko Brunšek, Franček Kolarič in Erik Kovačič) brali svoja dela.

V Št. Vidu na Glini so si begunci postavili zasilni oder, na katerem so imeli razne prireditve, vendar na njem večjih gledališ-

kih del (razen veseloigre) niso igrali. Zato pa so se po prihodu v *Bistrice* lotili Jurčičevega Domna.

V *Judenburgu* je igrska družina 21. oktobra 1945 začela s »Totim teatrom« in nato uprizorila še 13 iger, enakih ali prav podobnih pegeškim, ki so jih režirali: Marjan Erman, Ivan Oven, Janez Šušteršič in sestre Doberšek.

Ob vse večjem izseljevanju beguncev je zamirala tudi gledališka dejavnost. V drugi polovici 1948 je Karitativna pisarna že organizirala gostovanje celovške igrske družine v še preostalih taboriščih.

Druge dejavnost

Javna knjižnica, ki so jo v Peggezu odprli 20. decembra 1945, je imela ob nastanku 1067 knjig. Slovenske knjige so deloma prinesli s seboj, nekaj so jih nabrali po župniščih in hišah na Koroškem (predvsem knjige Mohorjeve družbe), nekaj pa jih je nakupil Socialni odbor. Mnogo knjig, predvsem nemških šolskih, znanstvenih in leposlovnih pa so dobili na gradu Silberegg. Knjižnica je sčasoma dobila prostore v šolski baraki, knjige je posojala za majhno odškodnino, vanjo pa so zahajali tudi begunci drugih narodnosti. Jeseni 1946 se je selila v Špital, pozneje pa so jo begunci odpeljali s seboj v Argentino.

Nekaj knjig je prišlo v knjižnico seveda tudi iz begunskih *tiskarn*. V Peggezu so sprva imeli ročni razmnoževalni stroj, a so se kmalu dokopali do tiskarne, ki je proti koncu zaposlovala 10 ljudi. Vodil jo je dr. Franc Blatnik, tehnično pa Marjan Hočvar. Svoje tiske je pošiljala tudi v druga taborišča. Tudi tiskarno so selili v Špital.

Tiskarnico so imeli še v *Št. Vidu*, ki je po prihodu v Špital (februarja 1946) začela tiskati tudi knjige. Vodil jo je prof. Janez Sever. Po prihodu Pegežanov sta se združili. Izračunali so, da sta obe tiskarni izdali (brez periodike) 25 tisoč izvodov.

Med temi so bile tudi pesniške zbirke, izvirna proza, *kulturne revije* itd. Večjo vlogo je odigrala pegeška Slovenska beseda, ki je začela izhajati 2. septembra 1945 kot novičarski tednik, a je kmalu dobila značaj revije. Hotela je »tesneje povezati slovenske begunske vrste, da bomo vsi kakor ena družina, da se bomo čutili vsi enota z vsem slovenskim narodnim občestvom«. Namenjena je bila predvsem izobražencem, zato

je načenjala enaka vprašanja, kot so jih odpirala njim namenjena predavanja. Prvi urednik je bil France Kremžar, za njim pa France Pernišek. Izhajala je (z manjšimi ali večjimi presledki) do selitve v Špital, kjer pa ji taboriščno poveljstvo ni več dovolilo izhajati.

Akadska slikarka Bara Remec, takoj po begu zaposlena pri Angležih v Lienzu, je večkrat skicirala begunsko taborišče v Vetrinju. »Svojevrstno kroniko«, od portretov znanih oseb v taborišču do podob zapuščenih šotorov, je razstavljala v taboriščni »pisarni« v Lienzu. Pri beguncih velja za prvo *umetniško razstavo* v tem taborišču in v begunstvu sploh. Remčeva je izdelala tudi glavo prvega (avstrijskega) begunskega tipkanega lista v Lienzu Demokratična Slovenija.

Fr. Jerina je razstavljal na begunski razstavi avgusta 1946 v Rokodelskem domu v Lienzu, bil pa je likovni pedagog na begunski gimnaziji.

Obe tiskarni (v Peggezu in Špitalu) sta imeli svoje ilustratorje za periodiko in knjižni fond. V brošurici pa so izdali tudi risbe begunske poti Naša pot.

Velik pomen so pripisovali tudi *razstavam*. Prvi so jo pripravili ljudskošolski otroci v Peggezu. Taboriščnemu vodstvu je baje dala zamisel, da priredi razstavo vseh taborišč na svojem zasedenem ozemlju. Slovenski begunci so bili proti temu, da bi razstavljali samo kot pripadniki določenega taborišča, ampak so se hoteli predstaviti kot narodnostna skupina. S predlogom so res uspeli. Razstava je bila od 15. do 20. novembra 1945 v nekdanjem dvorcu v Celovcu. Razstavljali so izdelke otroških rok, obrtne izdelke in ljudsko umetnost, pokazali svoj tisk, fotografije iz taboriščnega življenja itd.

Pripravili so še več notranjih razstav, zlasti ob koncu šolskega leta. Posebno odmevna je bila begunska razstava v Rokodelskem domu v Lienzu od 10. do 16. avgusta 1946. Slovenski begunci so spet razstavljali najrazličnejše značilnosti njihovega in splošnoslovenskega značaja, od otroških igrač do izdelkov obrtnikov in predmetov umetne obrti. Koroška kronika je bila 23. avgusta 1946 zelo navdušena nad to razstavo in je poudarjala, koliko so begunci pripomogli k obnovi dežele. S tem je skušala zavrniti ne tako redke očitke dela avst-

rijskega tiska (in prebivalcev), da begunci odjedajo domačinom že tako skromen košček povojnega kruha. Koroška kronika je že 31. avgusta 1945, v sedmi številki, prvič omenila begunce in jih predstavila: »Taborišče v Špitalu je tako rekoč prehodno taborišče, ki nudi streho in prehrano ljudem, ki jih je nacistični (!) sistem pregnal iz domovine.« (Kmalu nato so slovenski begunci že polnili cele rubrike tega lista.)

V Judenburgu, kjer so zelo razvijali domačo obrt, so 10. junija 1946 razstavili svoje izdelke v taborišču, 6. julija pa za avstrijske

prebivalce v judenburški mestni hiši. V Špitalu so se posvetili predvsem suhi robi. Od jeseni 1946 so imeli stalno prodajno razstavo svojih izdelkov za taboriščnike in druge prebivalce. V mladinskem domu pa je bila 1. in 2. marca 1947 odprta fotografska razstava več kot 2000 posnetkov slovenske krajine.

Z razstavami so hoteli begunci angleškim oblastem in okoliškim prebivalcem dokazovati, da niso lenuhi in kriminalci (razen izjemoma)¹⁶. Od razstav pa so imeli tudi praktične koristi.

(se nadaljuje)

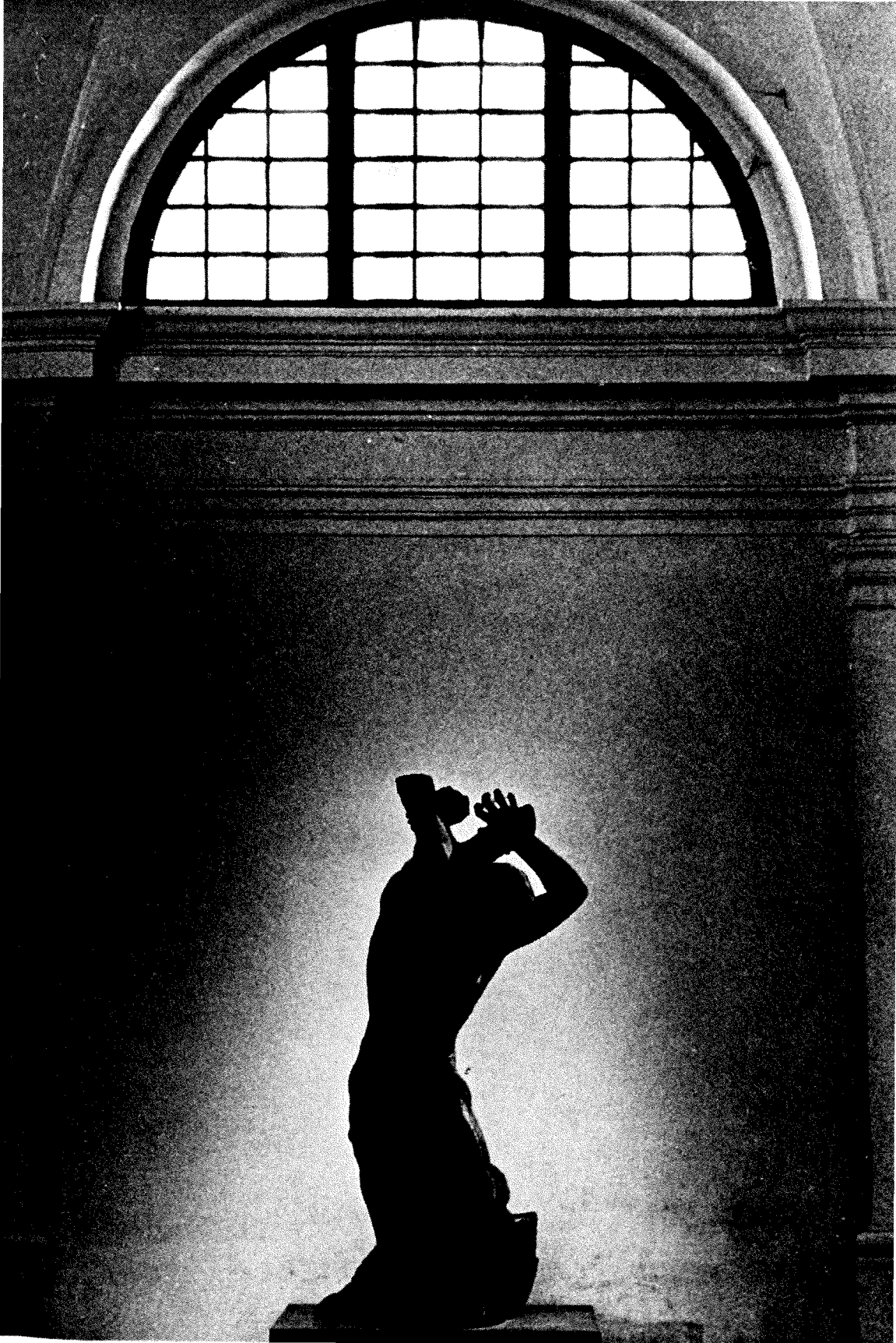
Viri:

Taboriščni tisk slovenskih beguncev, kolikor ga je na razpolago v Narodni in univerzitetni knjižnici.

Sočasni zavezniški tednik za koroške Slovence Koroška kronika.

Od poznejšega begunskega tiska pa predvsem Koledarji-Zborniki Svobodne Slovenije od 1949–1973/75.

¹⁶ Tako so zapisali sami begunci.

MIŠKO KRANJEC, NA URHU, DECEMBER 1984

JURIJ ROJS

Izbor sovjetskih novel iz vojnih let 1941–1945

Prosim,

*da bi moje uvodne besede objavili ob
predstavitvi začetnih prevodnih novel.*

Vzel sem si pravico literarno pretresti

»očerke«,

ki ste jih sprejeli za objavo. Jasno je,

da ne plediram k popolnosti,

skušam pa svoje prevode ovrednotiti

glede na umetniško moč.

Pri tem se tudi zavedam,

da je to svojevrsten tip proze,

nastal v težkih vojnih letih,

ki se ga mestoma drži patetika tistega

časa in prostora.

Uvod sem z veseljem napisal,

težko je le,

ker ne razpolagam z najnovejšim

literarnoestetskim arzenalom

iz ruske oziroma sovjetske književnosti.

Upam,

da sem zadel duha dobe in umetniškost

vsaj nekaterih novel.

Večina novel

je sad priznanih literatov,

nekaj pa sem jih potegnil iz

anonimnosti,

ki vlada vsaj v našem prostoru.

Izbral in prevedel sem le neznatno število novel, ki so nastale v letih velike domovinske vojne v Sovjetski zvezi. Izmed številnih pisateljev, ki so oblikovali podobo ruske proze v vojnih letih, sem izbral znane in manj znane. Dobro vem, da bi le malo bolj razširjen izbor zahteval mnogo več imen piscev in proznih enot, zato naj bodo ti prevedeni drobci le delček v pestrem mozaiku sovjetske novele v tistih letih.

Med drugo svetovno vojno je odšlo v bojne vrste več kot tisoč sovjetskih pisateljev, padlo jih je nekaj več kot štiristo. Za vojna leta 1941–1945 so značilne nove oblike množične agitacije: radiomitingi, oddaje Dnevnik pisatelja in številna srečanja z vojniki. Ponovno so se uveljavile zvrsti, ki so bile razširjene v prvih letih po oktobrski revoluciji.

Obdobje velike domovinske vojne je dalo iskreno poezijo, srdito publicistiko, bolečo prozo in strastno dramatiko. Razkrinkovalna satirična umetnost tega obdobja je bila izraz humanizma in velikodušja sovjetskega človeka, ki je branil ne le svojo domovino, marveč tudi preostali svet pred fašističnim zlom. Oblike ljudske besedne ustvarjalnosti, kot so na primer »častuške« (poskočnice), rekla, pogovori, basni, satirične pesnitve, epigrami, skratka, vsa umetniškoizpovedna beseda je podpirala boj.

Že za obdobje prve domovinske vojne leta 1812 je bila po besedah Leva Tolstojja značilna »prikrita toplina patriotizma«. Množični heroizem, kakršnega še ni poznala zgodovina človeštva, upornost, pogum so se posebej pokazali v obdobju velike domovinske vojne. Pisatelji in publicisti tistega obdobja so izpovedovali izrazit patriotizem, socialni in nacionalni čut.

V bojnih vrstah so stali pisatelji, kot npr. Mihail Solohov, Aleksej Tolstoj, Nikolaj Tihonov, Aleksej Surkov, Konstantin Paustovski, Leonid Soboljev, Jelena Večtomova, Ukrajinec Petro Panč in Natan Ribak, Gruzinec Leo Kiačeli, Dagestanec Effendi Kapiev in cela plejada frontnih piscev, ki so uspešno nastopali z besedo kot orožjem.

Veliki mojstri besedne umetnosti: Aleksej Tolstoj, Mihail Solohov, Nikolaj Tihonov . . . so postali znameniti publicisti.

Publicistična umetnost je v štirih vojnih letih prehodila nekaj poglavitnih etap. Če je bil v prvih mesecih vojne zanj značilen razkrinkovalno-racionalistični in pogosto

abstraktno-shematični način prikazovanja sovražnika, se je v začetku 1942 obogatila z elementi psihološke analize. V ognjevitih besedi publicista se je kazala preusmeritev v duhovni svet človeka. Ni naključje, da se znamenita poslanica kazaškega pesnika Džambula, namenjena vojakom in prebivalcem mesta ob reki Nevi, začenja z besedami: »Leningrajčani, otroci moji!« Publicistika je vse bolj dobivala umetniške prvine.

Publicistika vojnih let je v primerjavi s prejšnjimi obdobji dosegla novo kvaliteto in kaže novo stopnjo v razvoju borbene in angažirane umetnosti. V najtežjih časih sta dajala pripovednikom moč optimizem in trdna vera v zmago. Še posebno moč so črpali iz zgodovine, iz nacionalnih virov patriotizma. Pomembne značilnosti publicistike tistega časa so bile bojevitost, uporaba letakov, plakatov in karikature.

Bolj ko se obdobje velike domovinske vojne odmika v zgodovino, bolj veličastni in pomembni se zdijo socialni, filozofski in moralni dosežki tistega groznega in tragičnega časa. Mnoge njegove značilnosti so se trajno izrazile na straneh sovjetske proze.

Že v prvih dveh letih vojne je bilo objavljenih več kot dvesto povesti. Izmed vseh proznih zvrsti sta se lahko samo »očerk« (črtica, reportaža) in »rasskaz« (črtica, novela, zgodba, povest) kosala s »povestjo« (pri tem vemo, da pomeni ruska beseda povest v nekaterih evropskih književnostih roman).

V letih velike domovinske vojne je stopila na prvo mesto junška, in kot pravijo Rusi, romantična povest.

Tragedijo, ki je zadela Ukrajino, slikata črtici Petra Panča Črni križ (1941) in Natana Ribaka Zastava (1941). Izmed neruskih publicistov naj omenimo še Lea Kiačelija (pravo ime in priimek Sengelaj Leon Mihajlovič), ki je tudi pisal o pogumu sovjetskega človeka med veliko domovinsko vojno, npr. v noveli Oče in sin (1941), in Effendija Kapijeva, čigar Frontni dnevnik obsega leposlovne pripovedi iz obdobja 1941–1944; mednje sodi tudi novela Rdeči lev (1942).

V prvem letu vojne je nastal nedokončan pamflet Nikolaja Tihonova Noč v Berhtesgadnu, v katerem se seznanimo z nekaterimi zgodovinskimi podatki iz napoleonske in hitlerjevske vojne z Rusijo oziroma Sovjetsko zvezo. Zmage nad tujci so dvignile moralo na fronti in civilnemu prebival-

stvu: »Boji so se širili, uničevanje se je nadaljevalo in kmalu je postalo jasno, da Hitler doživlja odločilni poraz ter da je blitzkriega konec . . .«

Naslednja etapa publicistike se ujema s potekom vojne, ko se je vojna sreča obrnila na drugo stran, z nujnostjo poglobljenega socialnopolitičnega obravnavanja nacistične fronte v zaledju, s prikazovanjem temeljnih vzrokov bližajočega se poraza. V štirih letih je proza doživela velik razvoj. Najprej so vojno osvetljevali s črtico, posebno z informativnim (reportaža) opisno ali shematično-beletristično oziroma s tako imenovano »bataljonsko varianto«. Takšne so številne pripovedi in povesti iz poletja, jeseni in zime 1942, npr. Leonida Soboljeva, ki v ciklu črtic Mornariška duša prikazuje borbe v vojaškem okopu, v morskem zaklonišču. To je cikel portretnih skic junakov mornarjev. Vsakdo izmed njih je posebej nje močatosti in poguma, kar se vidi tudi v noveli Fedja s pištolo (1942).

Istega leta je nastala novela Mihaila Šolohova Šola sovraštva. To je pripoved o nacističnih krvnikih, o taboriških smrti, o zverinskem iztrebljanju narodov. Nasprotje temu zlu so narodi Sovjetske zveze, ki so s svojo uporniško silo močnejši od oklepnih strojev. Zgodba se začne takole: »V vojni imajo drevesa in ljudje svojo usodo. Videl sem velikanski gozd, ki ga je uničil ogenj našega topništva . . . Smrt je veličastno in molče gospodovala na tej poljani, ki so jo naredile in razkopale naše granate. Samo na sredi poljane je stala ena sama, po čudežu ohranjena breza, in veter je pozibaval njene od drobecv ranjene veje ter šumel v mladem, lesketajočem se, lepljivem listju.

Šli smo prek poljane. Rdečearmejec vezist, ki je šel pred mano, se je z roko rahlo dotaknil debela breze in vprašal z odkritim in laskajočim začudenjem: »Le kako si tu ostala, draga? . . .«

Toda če bor umre od granat, padajoč kot pokošen, in na mestu, kjer ga je presekalo, ostane samo igličast vršiček, iz katerega teče smola, pa se hrast drugače sreča s smrtjo . . . Raztrgana skorja z zijajočo luknjo je izsušila pol drevesa, druga polovica pa, ki se je, potem ko se je drevo prelomilo, upognila proti vodi, je na pomlad čudovito oživila in se pokrila s svežim listjem. Toda do današnjega dne se spodnje veje pokvečenega hrasta prav gotovo kopajo v tekoči vodi, a

zgornje še venomer pohlepno raztezajo proti soncu zbrušeno, napeto listje . . .«

Tukaj sta dva simbola: breza in hrast. Vsak po svoje ustreza pojmu domovina. Breza pooseblja nežnost, poetičnost, hrast neuklonljivo silo, ki raste iz stoletnih korenin na ruski zemlji.

Junak pripovedi, poročnik Gerasimov, je Sibirce, pred vojno je delal kot mehanik v tovarni, še prej kot težak na Kami, nosil je po dve vreči soli, v vsaki je bilo sto kilogramov. Njegov bežen portret je takle: suh, možat in odločen obraz, tresoč glas, mišičaste roke in kitasti prsti. Čvrst je kot hrast, ki se upira vsem viharjem.

Gerasimov je bil v ujetništvu, videl je grobo ravnanje Nemcev z ujetniki. Prehodil je vse globeli vojnega pekla, z lopato je ubil stražarja, mu vzel orožje in zbežal.

Vojno so sovjetski ljudje drago plačali. Bila je poleg vsega telesnega zla še vojna živcev: »In prvič sem opazil,« z žalostjo pripoveduje avtor, »da ima ta dvaintridesetletni poročnik, ki ga je nalomilo prestano trpljenje, ki pa je kljub temu še vedno močan in krepak kot hrast, sive pramene las na seneh.«

V tem junaku je tudi nekaj, kar spominja na brezo, nežnost, topla čustva, ljubeče srce. Spominja se, kako se je poslavljaj od žene: »In že se je vlak premaknil, ona pa gre vzporedno z mojim vagonom, ne izpusti moje roke iz svoje in hitro govori: 'Glej, Vitja, pazi se, ne prehladi se tam, na fronti.' 'Kaj ti je, Nadja,' ji pravim, 'kaj ti pade na pamet! Za nobeno ceno se ne bom prehladil. Tam je odlična klima, dokaj umirjena.' In kakor mi je bilo težko ločiti se od nje, se me je polotilo veselje zaradi ženinih milih in neumnih besed . . .«

Ta zgodba Šolohova je vzbujala sovražstvo, brez česar ni bilo mogoče premagati močnega in trdosrčnega sovražnika.

Gerasimov presoja: »Naučili smo se vojskovati, kot je treba, sovražiti in ljubiti. Na takšnem brusu, kot je vojna, se vsa čustva odlično nabrusijo.«

Pripoved ima prepričljiva dejstva, napeto fabulo in izbrusen slog.

Kratko uporniško prozo je pisal tudi znani ruski pesnik Aleksej Surkov. Njegova poezija je blizu ruski narodni pesmi, tako da so številne pesmi ponarodele. Temeljni motivi v njih so: domovina, vojna, smrt in nesmrtnost, sovražstvo do sovražnika, bojno tovarištvo, bratstvo, ljubezen, zvestoba, že-

lja po zmagi in razmišljanje o usodi naroda. – Navedimo za primer tri pesmi različnih avtorjev, ki so ponarodele: Čakaj me (Ždi menja) Konstantina Simonova, V zemljan-ki (V zemljanke) Alekseja Surkova in Ogenjček (Ogonek) Mihaila Isakovskega – isti avtor je napisal tudi besedilo za znano Katjušo.

Aleksej Surkov je v operativni armadi jeseni 1942 napisal kratko črtico Materinska srca. Kot pesnik je črtici dal moto N. Nekrasova: »Na tvojih ramenih je usoda ruskega rodu, trpeča in mogočna mati«. O svoji črtici pa pravi: (to je) nema priča velike bolečine velikega časa, bolečine, iz katere so začele poganjati mladike naše bodoče zma-ge.«

Pripoved sklene z besedami: »Iz močvirne vlage severnega gozda se klanjam do zemlje pred vašo materinsko bridkostjo, pred vašo viteško možatostjo, pred vašim materinskim srcem. S svojimi ustnicami se dotikamo zemlje, po kateri je stopala vaša noga. Vaše materinske solze žgejo srce in ne dovolijo zaspati . . .«

Minilo je še eno vojno leto – 1943. V začetku leta so Sovjeti premagali Nemce pri Stalingradu. Stalingrajska bitka ima svoj umetniški odmev v vrsti črtic K. Simonova, E. Krigerja, B. Polevoja, V. Korotejeva idr. Tri leta pozneje je to bitko kompleksneje upodobil V. Nekrasov v knjigi V okopih Stalingrada. V letu 1943 so Nemci doživeli še več porazov, največjega v bitki pri Kursku. Naslednje leto so bili osvobojeni Sevastopolj, Kerč, Odesa, Minsk idr. Od vsakega vojaka se je zahteval nadčloveški napor, kar je Mihail Šolohov lepo prikazal v nedokončanem romanu Borili so se za domovino.

Ob koncu vojne je v prozi opazna tendenca po dokumentarnosti. Posebno mesto pa ima umetniška dejavnost obkoljenega Leningrada, v katerem vladajo mraz, tema, lakota, bombni napadi, velika junaštva in vztrajanje. Iz blokirane Leningrada je slišati verze Olge Bergolčeve, Margarite Aligerjeve, Vere Inberjeve, prozo Jelene Večtomove – Vsemu navkljub (1943/1944), in številnih drugih znanih in manj znanih besednih umetnikov. Jelena Večtomova je dala omenjeni črtici podnaslov: Iz zapiskov med leningrajsko blokado.

Posebno vrednost v medvojni prozi ima novela Sneg (1943) Konstantina Paustovskega, ki jo nekateri štejejo za pretirano

sentimentalno pripoved. Vojak Nikolaj Popov se vrne na počitnice domov k očetu, kjer sreča učiteljico Tatjano Petrovno. Med njima vzklije vroča in iskrena ljubezen. Čudovite so v tej pripovedi slike zimske narave in toplih človeških čustev, ki so sredi vojne vihre pravo nasprotje mrzlih bajonetrov in vsesplošnega umiranja. Ljubezni do domovine se pridruži preprosta prvinska navezanost na človeka, ki ji ni treba postavljati vprašanj kje, kdaj in kako je nastala: »Moj bog, še nikdar nisem bila na Krimu. Nikdar! Toda ali ima to zdaj sploh kak pomen? Ali se mu splača dokazovati zmoto? Njemu in meni!«

Za povesti iz let 1943/1944 je značilna poglobitev historizma in razširitev časovnih in krajevnih razsežnosti, hkrati pa gre tudi za »poveličevanje« literarnega subjekta. Ena izmed najboljših povesti iz leta 1944 je Ruski značaj Alekseja Tolstoja. Začetna zasnova pripovedi je dokumentarna, vendar je umetnik preoblikoval konkreten življenjski dogodek in ustvaril živ in pester lik ruskega vojaka Jegorja Drjomova. Pripovedi se je lotil s posebnim prijemom, upo-

rabil je razširjeno kompozicijsko skico zgodbe o zgodbi. V noveli je slišati tri pripovedne glasove: glas pametnega, nadarjenega opazovalca in govorca Ivana Sudarjeva, glas avtorja in glas samega Jegorja Drjomova. Naletimo na neponovljive podrobnosti iz vsakdanjega življenja, ki jih zaznava aktiven subjekt, ter značajske črte, ki jih tehtno »komentira« pripovedovalec. Literarni subjekt in avtor dajeta posplošitve, ki ustrezajo resničnosti. Pisatelj sklene zgodbo z epskim poveličevanjem: »Da, vidiš, takšni so ti, ruski značaji! Zdi se, da je kdo čisto neznan človek, a pride huda nesreča in potem se dvigne v njem velika moč – človeška lepota.«

Izbor sovjetskih novel iz vojnih let naj sklenem z besedami Konstantina Paustovskega, ki jih je zapisal v članku Jutro zmage, objavljenem 2. maja 1945 po moskovskem radiu: »Zmaga je prišla. Iz grenke preizkušnje so se svobodoljubni narodi prepričali, kaj je strašna nevarnost nasilja in podcenjevanje človeka. Svobodoljubni narodi ne bodo dovolili, da bi se to zlo ponovilo...«

NIKOLAJ TIHONOV

Noč v Berchtesgadnu

1 V obkoljenem Leningradu, v krutem mrazu zime, ob pomanjkanju hrane in v trpljenju so Leningrajčani v mestu in na fronti z nemirom spremljali nemško napredovanje proti Moskvi. Ker so bila poročila informbiroja zelo zadržana ne le pri poimenovanju posameznih mest, osvojenih v bitki, je bilo mogoče sklepati, da se fronta nezadržno približuje prestolnici.

Znana so nam bila bučna poročila fašistične komande in Hitlerjev vandalistični ukaz o uničenju Moskve in vsega mestnega prebivalstva, bahaške Hitlerjeve izjave, da zdaj ni čas Napoleona, da se vojskujejo s tehniko, da nacistična armada ne bo doživela Napoleonove usode, da Napoleon v primerjavi s Hitlerjem ni nič. Obenem pa je Hitler poskušal posnemati Napoleona. Ko je začel vojno, 22. junija 1941, je izdal ukaz, ki je močno spominjal na Napoleonov ukaz armadi, prav tako podpisan 22. junija. Čez dva dni, 24. junija 1812, je Napoleon opazoval prehod svoje vojske čez Njemen. Hitlerjeva armada je začela prehod čez Bug skoraj isti dan, 129 let pozneje.

Tako kot Napoleon je tudi Hitler obljubljal vojakom v Moskvi bogat plen.

Nemogoče je opisati veselje, ko je prišla v Leningrad vest o uničenju fašističnih armad pred Moskvo. Ta zgodovinska zmaga je takoj dvignila moralo vojaških enot na fronti in mestnega prebivalstva. Boji so se širili, uničevanje se je nadaljevalo, in kmalu je postalo jasno, da je Hitler doživel odločilen poraz in da je blitzkriega konec.

Tedaj sem si močno želel napisati oster pamflet proti Napoleonovemu tekmecu, ki si je prizadeval prekositi francoskega osvajačca. Iz nekaterih virov so mi bili znani podatki, povezani s firerjevo rezidenco v Berchtesgadnu, in ne da bi zavlačeval, sem na to temo začel pisati pamflet po obdelanem načrtu.

Koncept je bil sestavljen. Porabil sem nekaj ur prostega časa, v začetku sem pisal dokaj hitro. Kazalo je, da bo nastala posebna brošura, a potem so to delo prekinile druge naloge, zato se k tej temi nisem mogel več vrniti.

Še vedno sem mislil, da si bom utrgal čas in dokončal na pol napisani pamflet. Vendar tega nisem utegnil, kajti dogodki so zahtevali drugo delo, zato se nisem več vračal k pamfletu; tako je ostal in ležal v mojem arhivu, delno nenapisan, delno na hitro oč-

1941

rtan. Razumljivo je, da ima pamflet Noč v Berchtesgadnu pečat časa, v katerem je bil napisan. To delno odseva v označevanju nemškega naroda, ki ga je Hitler zapeljal in nravstveno pokvaril. Zdaj vemo veliko več, kot smo vedeli takrat. Najboljši sinovi in hčere nemškega naroda se niso ponižno pokorili nečloveškemu fašističnemu režimu. Sodelovali so v podtalnem boju proti njemu, v odporiškem gibanju; prizadevali so si onemogočiti delo vojaških tovarn, in kot so govorili hitlerjevci, so ti ljudje izvajali sabotaže; od gladu so umirali v koncentracijskih taboriščih, ne da bi se bili odpovedali svojemu prepričanju. S svojim delovanjem so se pridružili boju naprednega človeštva proti hitlerizmu, njihova imena niso pozabljena, s spoštovanjem se jih spominjajo v Nemški demokratični republiki.

Ne glede na to, sodim, da pamflet še tudi danes, v času oživljenih in naraščajočih militarističnih in revanšističnih prizadevanj v Zvezni republiki Nemčiji in v državah, kjer je prišlo do aktiviranja reakcionarnih sil, ni izgubil svojega pomena. Po mojem mnenju je prav zato mogoče predložiti to nedokončano delo uredništvu »Literaturnega nasledstva« za knjigo, posvečeno literarni zgodovini vojnih let.

(1964)

V zverinjaku, imenovanem reichstag, kjer so bile na kupu zbrane fašistične zveri, je imel Hitler govor, ko se je vrnil z vzhodne fronte. Govoril je, se pravzaprav niti ne sme reči, besno je pljuval slino, kričal kot še nikdar, hropel kot pokvarjen zvočnik. Njegove umetno narejene glasilke so pokale od hropenja.

Hitler je napadal Roosevelta s prostaškimi izrazi, vmes pa so rjovel razjarjeni in osupli fašisti. Vpil je, da se je »Japonska preobjeda pogovorov in da je prišla za orožje«. Z divjim glasom je kričal: »Na vzhodni fronti je nepričakovano nastopila zima, vremenske razmere ovirajo načrte, zato ne bo več nikakršnih prodorov naprej, nastopil je čas braniti to, kar smo osvojili z velikim trudom.« Pritoževal se je, da njegovi vojaki strašno trpijo zaradi mraza, da jih napadajo uši, da jih zaradi umazanije napadajo garje, da se utapljajo v krvi, da imajo Rusi preveč orožja, da so Rusi ničemur podobni stvorijo, ki se nočejo predati, in da je postalo vojskovanje z njimi zelo težko.

Preklinjal je, grozil, pojasnjeval, opominjal, pozival k žrtvovanju in popolnoma brez glasu odpotoval v Berchtesgaden. To je bil črn dan za Hitlerja. Za črnim dnevom je nastopila črna noč. Njegov hripavi lajež celo fašistov ni prepričal. To je razumel. Zgodilo se je nekaj, česar se ne da popraviti.

Njegova rezidenca je Berchtesgaden, oddaljen od vznemirljivega šuma Berlina, od bojnih polj Rusije. Moral se je bil pomiriti, si opomoči in premisliti o življenju. Vodja je očitno zgubil duševno moč.

Nad Berchtesgadnom je noč. Skozi velika okna miglja snežno višavje bavarskih Alp. Grozeče ga spominja na to, kar se dogaja tam daleč, daleč pred neosvojljivo Moskvo. O tem pač ne bi smel govoriti v svojem Reichstagu. Tam je na cestah sredi bega obtičalo na tisoče zapuščenih avtomobilov, topov, v snežnih zametih tičijo tanki in oklepniki, na zapuščenih letališčih zmrzujejo letala brez bencina, dvigajo se gore zapuščenih granat in min, na kolenih kleči vsa njegova slavna tehnika. Nebo osvetljujejo ruski zmagoslavni streli.

V Berlinu je kričal, da nastop zime lahko ustavi nemško prodiranje! Pa kakšno prodiranje?! Ni smel odkrito povedati tega, o čemer je govoril ves svet. Na desetine dokončno uničenih divizij beži nazaj – beži na zahod, beži, odmetava orožje, se preoblači v babje rute, krila, jopice in kožuhe, snete z ubitih ruskih kmetov in kmetov, v bunde, slečene z ujetnikov, beži in podrhtava s premrženimi rokami, potresa z upadlimi boki – vsa ta nemška udarna sila beži pijana, z očmi, izbuljenimi od strahu.

Prodiranje! Da, premikajo se hitro, beže brez prtljage, orožje mečejo stran. Beže njegovi znameniti »vikingi«, »jelenje glave«, »vitezi Nemčije« in celo polk, ki se imenuje »Adolf Hitler«. Imeli so dober trening, hitro tečejo.

Iz snega štrlijo noge zmrznjenih vojakov, grozne sinje gobce obsipava snežni metež, umazane nemške roke molijo proti sivemu, hladnemu nebu, kot da bi s svojo mrtvaško kretnjo posmehljivo pozdravljale firerja.

Armada »gangsterja svetovnega kova« ne išče zimskih stanovanj na naslovu, ki ga ji je prej pokazal. Namesto toplih postelj je dobila snežne zamete, namesto moskovskega bogastva pa črn prepečenec v žep, namesto mastnega žretja pa zmrznjeno kri na gobce.

Govoril jim je: »Pravice ni, dovoljeno je vse. Potrebni so mi ljudje s krepkimi pestmi, kakršnih ne bodo zaustavljali principi, ko je treba komu zaviti vrat. Požvižgam se na to, če si bodo pri tem poškodovali uro ali izgubili dragocenosti...«

Nikdar se ni zmotil, a saj se tudi ne more zmotiti. Njegova beseda je vse, njegova volja je vse. On je Napoleon!

Kdo je pravzaprav Napoleon? Ko je hitlerjanska armada požigala Litvo in Belorusijo, je ukazal natisniti poseben letak, ki je sporočal, da se Napoleonu niti sanjalo ni o tehniki, kakršno ima on, da se je Napoleon vojskoval zastarelo, da je cesta proti Moskvi že odprta, ruska armada, njeni tanki in letala uničeni in da je ta vojna na vzhodu preprosto vojaški sprehod, ki krepi zdravje vojakov, da je to vaja pred osvojitvijo vsega sveta.

Zdaj se je začel počutiti slabo. Menda ja ni njegova armada – armada Korzičana? Napoleon je imel nekakšno nerazumljivo mladino, za katero je odpiral srednje in visoke šole! To je neumnost. Hitler je učil mladino Nemčije samo tega, kar ji lahko prav pride v življenju: streljati brez predsodkov, korakati, ubijati in pleniti. Več jim ni potrebno.

Na nedosegljivo višino je dvignil »novega nemškega duha«, sivo množico kramarjev, hlapcev, nižjih uradnikov, mesarjev, trgovcev z ukradenim blagom, propadajočih rentnikov, nezaposlenih oficirjev, zvodnikov, uličnih tatov, potepuhov in pustolovcev. Vsi so hoteli doma pohlepno obogateti, verujoč v fašistično revolucijo, o kateri je dan in noč trobil Hitler, ko je prihajal na oblast.

Toda privedel jih je k prav imenitnemu svetovnemu ropu. Prepustil jim je, naj okrutno obračunajo s starimi evropskimi državami, njihovimi bogastvi, naj se napijejo njihovega vina, naj razvratno žive z njihovimi ženskami, naj rušijo njihova mesta. Vnaprej jim je podaril ozemlja v Rusiji, vodil jih je kot grofe, in v sanjah so se videli, kako jih obdaja vzhodno razkošje, sužnje in sužnji se zgrinjajo okrog njih in obdelujejo nepregledna polja, po katerih drvijo s tanki in se vozijo z bičem v rokah, da bi malomarneže priganjali k delu. Prekrasne sanje nemškega filistra!

Ali se je mar do tega lahko prikopal Napoleon? Kaj je on v primerjavi z drobnim nemškim buržujem, ki sanja o svetovnem

gospostvu, kaj je on z vsemi svojimi sanjami o svetovnem imperiju pred razjarjenim nemškim klobasarjem, pred krutim, hladnokrvnim ubijalcem in nasilnežem z izgubljenimi očmi in podivjanim krikom: vojna – to sem jaz!

Hitler hodi z živčnimi koraki po nočnem dvorcu, po tihih preprogah z mehko dlako. Zdaj ne kraka in ne pljuva sline vsako minuto, kot dela to v prisotnosti drugih. Filister mora posnemati navade velikega. In veliki mora imeti navade. Tako on, ko nastopa v javnosti, mora vedno krakati in pljuvati na vse strani, da bi si lahko vsak Nemec mislil, ko pljuva in kraka, da je v intimni duhovni bližini s samim firerjem. Toda zdaj mu ni za to.

Zakaj pa mu ni uspelo pred Moskvo? Zakaj bežijo? Kaj storiti? Skrivnostni vzhodni čudež, ki je ugonobil Napoleona, znovala deluje z nezaslišano silo. Toda vse je seveda mnogo bolj preprosto. Rusi so seveda – to lahko reče samemu sebi – razbili njegove najboljše enote. Njega dni so tudi uničili Napoleona. Napoleon! To so stotine dobljenih bitk, vse življenje – boji in napadi. Trikotniški klobuk in siva salonska suknja v bojnem dimu. Millesimo, Abukir, piramide, Marengo, Slavkov, Jena, Friedland, Wagram... Obupna drznost, nepremagljivost herojstvo... Hitler se spominja nečesa drugega: mučnega poletnega dne prve svetovne vojne. Na skrivaj beži čez avstrijsko mejo in tava po Münchnu, se skriva v temnih kotičkih, poseda v pivnicah in išče zavetja pri znancih. To je tisti Hitler, ki se skriva pred vojaško obveznostjo. To je začetek njegove vojaške kariere.

Vojna ga je vseeno dohitela in ga postavila med sodišče in vojašnico. Prisiljen je oditi v kasarno in se prijaviti kot prostovoljec. Vojna napravi iz njega sivega, pokornega, neopaznega in nikomur znanega vojaka. To je njegov bojni podvig. Iz vojnega stroja za mletje mesa se iztrga klavarna, pomilovanja vredna figura, ki ni vzdržala preizkušnje, majhen človek, ki ga je oblepilo blato, ki so ga grizle uši, ki je pogoltnil francoski bojni plin, filister, ki nima nič skupnega z vojaško znanostjo in vojaško slavo, majhen človeček, zmeden spričo velikih dogodkov. Kaj naj stori? Ima samo našivek kaplarja. Za njegovo vdanost in lakajstvo mu načelstvo poklanja neznatno službeno mesto s skromnim zaslužkom.

Umazan in bolehen, z drgetajočim obrazom, otrplimi očmi mesečnika, požirajočimi načelstvo, hodi prisluškovat, kaj govorijo vojak in delavci na svojih shodih. Temu kosu kruha se reče kruh vohuna, ovaduha. To ni podobno piramidam ali bojišču pri Wagramu. Zvenijo samo pivski vrčki in v dimu cenenih cigar se rodi misel, vsiljiva, vztrajna: zakaj mora klečeplaziti, ko pred njegovimi očmi špekulanti in njegovi načelniki na vsa usta žro, se bogatijo, imajo denar, priležnice, razkošne hiše in še nič koliko drugega. Sanjari: tudi jaz bom takšen, vse to bom imel, kar imajo oni, pokazal jim bom, jih pomendral, hočem poveljevati, ubijati, ropati, ves svet bom zavrtel v svoji pesti. Vsem bom pokazal. . . Ni hudič! Hočem oblast, našel bom takšne, kot sem sam, potlej pa nezadržno naprej.

Zunaj je hladen zimski dan. München se je zaprl vase, zaprl je polknice na oknih in molči kot sfinga. Tega dne izpeljejo v mestu vojaški udar. Hitler hoče prevzeti oblast. Z njim je nekaj razbesnelih generalov in vsakršne golazni. Zaslišijo se strelji.

Policijski oddelek razganja hitlerjevsko bando. Hitler ne more vzdržati, ko streljajo nanj. Vrže se na cestni tlak in se plazi po njem, dokler ga ne vzamejo v avtomobil in urno odpeljuje z bojišča. To prav gotovo ni podobno Arkolskemu mostu.

Naj vzame hudič Napoleona in njegovo brezumno hrabrost. On je bojazljivec, toda ko bo prišel na oblast, bo prisilil najbolj hrabre, da bodo trepetali pred njim. Bojzljivec je, a kaj si more pomagati. To mu je dal bog, popraviti se ne da. Bojzljivec je skoz in skoz, celo v miru. S tem se ne da ničesar storiti.

Napoleon si je izmislil Fontainebleau, miren kotichek z rožami in alejami, kjer se je sprehajal in se oddihoval, iskal počitka po neprestanih vojnah in grmenju.

Kaj je razumel Napoleon o vojaškem vprašanju, ki ga je podrobno obdelal Hitler? Ravno zdaj išče oddih v tistem, samotnem Berchtesgadnu. Kako čudovita in tiha je noč, kakšna tišina gora lije skozi okno. Da tukaj ni nevarnosti, je resnica. Samo škoda je, da niso vse ceste in stezice v Berchtesgadnu minirane, vsi skriti koticčki so polni mitraljeških gnezd, povsod so stražarji, vrata v vseh sobah imajo posebno signalizacijo, ki nemudoma sporoča prihod vsakega človeka, ki pride v hišo; velik del Hitlerjeve mize je poln belih električnih stikal. Če pri-

tisneš na gumb s številko kake sobe, se ta soba avtomatično zapre in se spremeni v celico, od koder ni izhoda. Če pritisneš na rdeč gumb, se vsi prostori napolnijo s solzilnim plinom, razen tistega, v katerem je Hitler. Signalizacija pri vhodu v Hitlerjev kabinet takoj sporoči, ali je prestopil prag sprejemnice človek s kovinskim predmetom v žepu, bodalom ali revolverjem.

To je zavarovanje največjega bojzljivca na svetu pred vsakršno nevarnostjo atentata. Ne bilo bi prav, če bi ne mogli obvarovati življenja presvetlega firerja, predstavnika kaste višjih banditov, kneza vseh gangsterjev sveta. Njegov brlog, tj. dvorec v Berchtesgadnu, je najboljše banditsko štabno stanovanje na svetu. To je Al Capone v svetovnem merilu.

Od časa do časa se nekam čudno odebeli, ko se odpelje od doma. Izpod suknjiča je viden krajec nekakšne debele srjace. To je zelo tenak jeklen oklep, takšen, kot ga nosi ameriški gangster, ko gre na obračun z nasprotnikom. Takšen oklep si je nadel, ko se je peljal likvidirat svoje voditelje črne garde – šturmfirerje: Rema, Heinsa, Ernsta.

V njegovi službi so trije duhovniki. Plačujejo jim lepe denarje za to, da nastopajo pred publiko in jo pozdravljajo. Spremljajo celo manjše parade in se vozijo v gledališče. Eden se je pasje izuril, lahko posnema Hitlerjev lajež in lahko govori namesto Hitlerja kratke stavke, sestavljene iz krikov.

Za vsak primer ima dvorec še podzemeljski hodnik, ki vodi k fašističnemu gradu na gori Kelstein. V grad je možno oditi v najbolj kritičnem trenutku.

Zakaj bi bojzljivec ne imel vojaških govorov? Nasprotno, nič mu ni dražje kot kričati o vojni. To je njegova stihija, ko pa si je naredil program: vojna – to sem jaz! Vso Evropo je potopil v vojno, sanjari, da bi ves svet zalil s krvjo. Neskončno rad prepeva slavo krvi v svojih govorih: »Kri je močnejša od papirnatih dokumentov. Kar je napisano s črnilom, je lahko v enem dnevu uničeno s krvjo. Kri je vir navdih za vojaka!« Nema lokrat je kričal vsemu svetu: »Kri je čudovita stvar!«

Poslušaj otroško pesem, ki je vpeljana v šole po njegovi direktivi.

Zveneči otroški glasovi pojo:

*Ko dežuje iz glav francoskih,
poljskih na Poljskem in ruskih,
mi prosimo boga: naš ljubi ti bog! . . .
To vreme naj traja brez večjih nadlog!*

»Kako nežna pesem!« vzklika.

Sam pa se neizmerno boji krvi. Napoleon je bil pogumen. Pri Toulonu so pod njim ubili tri konje, v italijanski vojni – tri, pri obleganju Saint Jacques d'Acra – štiri. V bitki pri Regensburgu ga je krogla zadela v peto, ko je zajahal konja, pri Dolingenu mu je krogla prebila levi skorenj in mu oplazila nogo. Krogle so kar švigale okrog njega. Na Arkolskem mostu je zgrabil zastavo iz rok ubitega praporščaka in vodil v napad vojaške prek mostu, prepolnem ubitih in ranjenec. O vojskovodju je Napoleon govoril: njegov razum mora biti vedno uravnotežen s hrabrostjo . . . Lepo povedano, toda odkod vzeti hrabrost, če je ni. Napoleon je lahko ukazoval pri umiku v puščavi, naj vse ranjence peljejo na vozovih in v kočijah, naj vse konje oddajo zanje. A ko je adjutant vprašal, katerega konja naj pustijo za vrhovnega komandanta, ga je Napoleon udaril z bičem in zakričal: Vsi morajo iti peš! Sam bom prvi šel! Ne razumete povelja? Ven!

Lahko je bilo njemu, junaku, stati ure in ure nesrečnega 8. februarja 1807 na pokopališču blizu pruskega Eilaua pod ruskimi krogami in granatami, ki so lomile veje nad njegovo glavo, samo zato, da je svojim vojakom vplival zaupanje in močnatost.

Stati pod ruskimi krogami, da bi vcepil zaupanje in močnatost, tega Hitler pač ni sposoben. Naj se pogrezajo v globok sneg v Rusiji tepci, on ne bo šel z njimi ali jih hrabil, celo iz globokega zaledja ne. Njemu je prijetno v toplem, udobnem Berchtesgadnu, in to, da jim ni uspelo razbiti Rusov in da so sami razbiti, je njihova stvar. Naj se izkopljejo iz težav, kakor se sami vedo in znajo.

Hitler ima dober spomin, iz poljudnih knjig se spominja, kaj je to prehod čez Berzino. Tudi Napoleon je imel imeniten spomin, precej drugačnega od Hitlerjevega. Napoleon je vedel za vse polke, vsa imena ljudi, poznal vse njihove obraze, če je le enkrat imel opravka z njimi.

Ko so mu nekoč pokazali račun za škornje nekega polka, se je spomnil, da je pred nekaj leti bilo število drugačno. Vedel je, kje ima postavljeno kakšno baterijo. Brezobziren Napoleonov spomin, takšen spomin Hitlerju ni potreben, ker je preprosto prenevarjen. Nekoč se je zaklepetal in omenjal parado fašističnih enot 7. novembra na Rdečem trgu v Moskvi; svojo pozornost je

tako osredotočil na to, da je pozabil na majhen detajl: obleči za zimo svojo razbojniško armado. Pozabil je pač, da pride za novembrom december. Zima mu je dihnila v obraz s takšnim ledenim sunkom, da mu je zastala sapa. Ta presneta zima! Pa kaj mora biti že tako hitro?

Hotel je premagati sam čas – tako neka bi napisali o njem njegovi priliznjeni pisuni, če bi prišel v Moskvo. Vendar pa ni prišel, in kako naj ravna naprej, ne ve. Njegovi hvaljeni osvajalci sveta so podobni starim babam, zavitim v cunje in posinjelim od hladu. Z njih skaejo uši kot s potepuhov, ki so pozabili na hrano in streho nad glavo.

In ta osel s starčevsko fiziognomijo in zvitim stopalom, ta nečistokrvni arijec z jezikom kače, ki živi v odtočnih kanalih, ta idiot Goebbels ga teši s tem, kar je napisal o nemškem begu: »Če je nemška vojska zapustila nekaj blatnih koč, neprimernih za prebivanje, to še ne pomeni, da se umika.« Prenocuje pač na polju, potem ko je zapustila takšne kože, kot so Rostov in Klin, Kalinin in Tihvin, Volokalsk in Elec, lahko bi se tudi domislila napoleonovskega sredstva – mahiniti jo čez drn in strn naravnost domov. Ko se je umaknil spred Moskve, je dal natisniti in razdeliti letak, v katerem je pisalo, da to ni umik, ampak začetek prodora naprej na Peterburg čez Smolensk. In tudi pri Leningradu je zdaj Nemcem vroče. Morebiti je zares treba vse tako napisati. Za oknom dvorca je sinja bavarska noč. Svetlo sijajo zvezde nad belo snežnimi gorami. Nemški ubijalec iz malomeščanske srede po imenu Schieckelgruber, s psevdonimom Hitler, vodi k propadu oslepelih in razvratnih nemški narod, teka sem ter tja po praznih sobah in spanec ne more priti k njemu. Boji se zapreti oči. Vidi ogromne bele ravnine, zalite s potoki nemške krvi – a sam se boji krvi. Še tega se manjka, ko pa je tako nežen. Vsi pravi zločinci so tako občutljive nрави.

Hitler je pravi zločinec. Svoj čas ni zaman govoril: »Ko bomo mi prišli na oblast, se bodo glave kotalile po pločnikih . . .«

In glave so se pokotalile. In se še venomer kotalijo, se bodo še kotalile, dokler ne bo prišla na vrsto njegova glava, glava bojazljivega in krvoločnega firerja.

2 A kaj misli o vsem tem nemški narod? Firer je nanj pljuval. Samo Napoleon je lahko izdal kodeks zakonov, ki so še danes v

rabi v mnogih državah, samo Napoleon je lahko rekel o sebi: »Da, ponosen sem, ker sem hraber. Ponosen sem, ker sem napravil precej velikega za francoski narod. Mene je lahko ubiti, toda nemogoče osramotiti. Moji kanali, ceste, pristanišča, trdnjave, mostovi, poslopja bodo ravno tako izročili moje ime zanamcem kot blesteče zmage. Če bi mi usoda podarila nekaj let miru, potem bi napravil iz Pariza prestolnico vsega sveta, iz Francije pa pravi raj...«

Hitler pa lahko reče: »Napravil sem več: razdejal sem vse, kar so naredili drugi. Pokril sem Evropo z razvalinami. To delajo moji Nemci, ki sem jim odvzel vse zakone. Zakaj bi jim dal nove – bolje je odpraviti stare. Mi smo barbari in mi hočemo biti barbari. To je časten poklic. Sodobni svet gre proti koncu. Naša edina naloga je razdejati tega sveta.

Zakaj bi izobraževali narod? Velikanska množica nižjih razredov naj ostane nepismena. Čim nižja bo kulturna raven delavskega razreda, tem več možnosti bomo imeli, da se obdržimo na oblasti. Iz vseh bomo naredili vojake – iz grbavcev, pohabljenec, enookih. Tiste pa, ki ne morejo držati orožja – bomo enostavno zastrupili – in stvar bo rešena!

Ali morebiti Hitlerju to ni uspelo? Spominja se demonstracij, parad, razdejanj, bojev, ropov, zverinstev – da, nedvomno mu je dobro uspelo to njegovo odkrito delo, lahko se čepi s svojimi kratkimi brki od ponosa.

Pošteni nemški kmetje so postali nepošteni, požrešni, grobi in ubijalci, tatje, strastni kvartopirci, skrunilci poštenih deklet, nizkotneži...

Pošteni nemški delavci so razkrojeni, prevarani, osleparjeni, zavoljo njih mu ni treba biti nerodno. Lahko jih popelje, kamor hoče, lahko jim zamaši usta in zaveže oči, napolni njihova ušesa z oligarhijo Angležev, z divjaštvom in okrutnostjo Rusov. Del delavcev se je dal zapeljati z lahkim zaslužkom, sami so začeli ropati in ubijati, ne brez zadovoljstva, krasti v osvojenih deželah vse, kar jim je ugajalo...

Nemci niso več podobni drugim narodom. Ničesar duhovnega nimajo več v sebi. Konec je njihovih dobrih čustev, nimajo več vesti, ni več znane nemške časti z vsemi moralnimi dvomi. Nastopilo je čudovito carstvo povprečnosti, prežvekovanja, parjenja, bojev in bogatenja na račun slabotnejših.

To je torej tisto hitlerjansko carstvo svetovnih osvajalcev. To so tisti dvonožci, ki ne znajo presojati, a se znajo voziti z letali, tanki, ladjami, ki plavajo, streljajo iz avtomatov, koljejo starčke, otroke in ženske. Da, ženske! Posamezni sadistični nemški ubijalci iz mimih časov so naravnost otroci v primerjavi s tem množičnim klanjem žensk in deklet, ki je postalo sistem. Pa to ni le enostavno ubijanje, nasilnež se še norčuje iz svoje žrtve. Nasilnež in objestnež se spremeni v ubijalca, potem pa zabriše za sabo vsako sled. Najvažnejše pa je, da lahko ubija slovanske ženske brez konca in kraja, saj je sam firer dejal, da je treba odpraviti natlastost slovanskih narodov!

Od danes naprej se bodo Nemci borili, a vsi ti imenitni gospodje s priimki na »g« in »h« – Hitler, Göring, Himmler, Goebbels in drugi – jih bodo usmerjali tja, kamor se jim bo zahotelo. Toda vse to je šele začetek. Sledilo bo samo čudovito življenje. Nikakršne zakonitosti, nikakršne odgovornosti, samo tvoja pest bo vladika: tolci, ropaj, kolji brez prizanesljivosti. Tako je rekel Hitler!

Kaj je Napoleon s svojim klavnim načrtom pohoda v Indijo čez Kaspijske stepe, z načrtom, ki je nastajal leta in leta in se nazadnje še uresničil ni! Že zdaj reže Nemec na kose Evropo, jutri si bo razdeljeval ves svet! Kako pa narod? Narodi bodo pobiti!

To že izvajajo na veliko v zahodni Evropi in v Rusiji, a tudi v drugih krajih je ta akcija uspešna. Če mučiš ljudi z lakoto, če jih streljaš s krogli, če jih obešaš nekaj let zapored, ne bo ostal niti en Poljak, niti en Grk, Jugoslovan, a tudi Rusov in Francozov bo precej manj.

O tem sanjari Hitler v Berchtesgadnu, ko ne more spati. Toda spati ne more zato, ker se je spotil ob čudni in nepričakovani misli: Kaj pa bo, če se to ne bo posrečilo, če se Nemci, umikajoči se spred Moskve, ne bodo več zaustavili, če ne bodo več mogli »zmagovati«, če ne bodo vsi njegovi hripavi govori vdahnili vanje zmagozlovnega duha, če so že zdaj na smrt utrujeni in nesposobni za zmago?

Z mize vzame poročila o javnem mnenju na fronti in v zaledju, ki so jih pripravili že zvečer. Ve, da ga čaka v sosednji sobi Himmler. Himmler sedi že dve uri, bled je, ustnice ima našminkane kot vampir. Čaka novih ukazov, nove krvi. Hitler je zločinec. Vsemu svetu kriči o usmrčitvah, Himmler pa je molčeč kot natezalnica. Samo eno po-

sebnost ima – to je številka »tri«. Mimo te številke ne more ravnodušno. To je njegova bolezenska manija. Pri mizi mora jesti tri jabolka, tri krompirje, pri sebi mora imeti tri robčke, tri sodelavce, čeprav mu je potreben samo eden. In tudi tri mora ubiti tedaj, ko je treba ubiti samo enega. To zahteva njegovo praznoverje.

Ne, to ni Napoleonov Fouché. To je ubijalec po poslanstvu. Ni mu potrebna zveneča titula vojvode ali grofa. Pri zajtrku izpije tri kozarce bičje krvi. Ne mara reklame. Rad ima mrak in tišino, vse tisto, kar diši po krvi in grobu. Čaka tako dolgo, dokler Hitler ne prebere poročil o javnem mnenju. Vrag si ga vedi, česa vsega ne pišejo vojaki domov z vzhodne fronte. Lahko bi pomislili, da so se v teh avtomatih zbudile iskrice človeških misli, nekakšni drobci občutkov, nekakšno namigovanje na ponižano človeško dostojanstvo.

Pišejo o tem, da jim je zelo težko in grozno v gozdovih in snežnih zametih pod dežjem ruskih krogel. Pišejo, da nimajo kaj žreti, da ne vedo, kdaj se bo vse to končalo, da imajo že vsega dovolj. Da, da, tam piše še tako: naveličali so se vojskovati, Rusije ne bodo premagali, »Rusija je brezmejna«. Hočejo domov, zmrznile so jim roke in noge, dan in noč jih grizejo uši, kot da bi jih tuja zemlja grizla za vse njihove prestopke, zamišljajo si, da bodo padli in da bodo Rusi vse pokončali, tudi tiste, ki so se obvarovali pred mrazom in z begom...

Kaj? ... Hitler prime svoje nalično pero, okrašeno s kljukastim križem – to je darilo nekega italijanskega idiota – in zapiše: Nemudoma je treba prepovedati vsakršno dopisovanje med fronto in Nemčijo, takoj prepovedati dopuste, takoj poklicati Himmlerja...

Himmler vstopi s težkim korakom zločinca. Sede in pomoli mapo s poročilom o javnem mnenju v zaledju. Hitler čuti, kako mu obliva čelo hladen znoj. Povsod je glad, beraštvo, nezadovoljstvo. Ženske so se prelinile na postajo k ranjencem in videle, da se jih drži blato, da niso podobni ljudem. Prišlo je do burnih scen. Ženske so razdejele trg. Legle so na tračnice, da bi zaustavile vojaški ešalon. Streljali so nanje z mitraljezi. Število samomorov se veča, vse bolj trka na vrata glad in mori, vse bolj raste nezadovoljstvo, govorijo, da so na vzhodni fronti velikanske izgube, da so Rusi razbili Nemce, da Nemci beže, zapuščajo tanke, topove,

da mečejo stran orožje. Govorijo, da ... Dovolj!

Hitler vstane. Himmler vstane. Hitler gleda v oči sadistu Himmlerju, ki mu bo zdaj podaril še tisoče novih žrtev, potem pa spregovori s svojim lajajočim glasom: »Kdor bo poskušal rušiti našo notranjo fronto kjerkoli, najsi bo tu v Nemčiji, v Parizu, na Poljskem, tisti bo plačal svojo neposlušnost z življenjem, naš odgovor na vse te poskuse je – smrt.«

Tedaj še ni vedel, da sta se v tem času srečala neke na ruskem polju dva esesovca, bežeča vsak s svojega dela divizije, ki je nosila ime »Adolfa Hitlerja«. Obnemogla sta padla v sneg, uši so ju obgrizle, glavi sta imela zaviti v ženski robti. Nista umirala s krikom »Heil Hitler!« Ne, rekla sta nekaj čisto drugega. Dejala sta: »Naj bo trikrat in štirikrat preklet Hitler, ki naju je privlekel semkaj!«

3 Noč v Berchtesgadnu se vleče. Nad vso Evropo je mračna noč fašizma. Za sinjo daljo zasneženih bavarskih Alp leže povsod dežele, kjer v tej noči ubijajo nemške stražarje, požigajo skladišča, mečejo v zrak ešalone, kvarijo orodne stroje in vojne izdelke, narejene v tovarnah. Narodi nočejo biti uničeni. Narodi hočejo uničiti Hitlerja.

Poznajo njegove besede, odlično so si jih zapomnili: Treba je likvidirati dvajset milijonov ljudi. Vsa sredstva so dovoljena, da bi Nemci lahko osvojili svet.

Nesposoben vojskovodja in omejen ubijalec! Ti bi se rad primerjal na bojnem polju z velikim Napoleonom. Toda Napoleon je v ukazu svoji armadi napisal: »Tovariši! Obljubljam vam zmage, če prisežete in izpolnujete: spoštujte narode, ki si jih boste pokorili, ne drznite si dovoliti niti najmanjšega nasilstva nad premaganci. Če boste prekršili ta pogoji, ne boste nič drugega kot barbari, biči narodov, in vaša domovina vas ne bo priznala za svoje sinove. Izgubili boste vse, celo čast in slavo...«

Te besede ničesar ne povedo okrutnemu, načrtnemu stremuhu, malomeščanu iz pivnice, ki se je spravil na gorak zapeček.

Berchtesgaden je prijetno zavetišče. To je mestece banditov s posameznimi kabine- ti in podzemljem za mučenje. Tukaj lahko po razbojniško piruješ in spravljáš grešnike na oni svet, ne da bi odšel iz hiše. To je gnezdo sovražnikov demokratične svobode,

gnezdo srednjeveške reakcije, članov nasilniške organizacije za opustošenja.

V takšnem črnem gnezdu mora biti nekakšen Rasputin. In ta vedno prihaja k Hitlerju tedaj, ko mu je potrebna pomoč višjih sil. Kakšne so pravzaprav te višje sile? Hitler veruje v čarovnije, zagovore in zaklinjanja kot stara nemška kuharica. Okrog imenitnega malopridneža se vedno naselijo ničvredneži. Takšen ničvrednež, pretkanec in spretnec, mračno zamaskiran kot astrolog, je človeče, ki se imenuje Ossietz. V Berchtesgadnu se je že zdavnaj udomačil. Le malokdo ga lahko vidi. Živi kot temna sila, skriva se v globinah dvorca, saj zahteva njegova obrt zaklinjevalca skrivnostnost. Hitlerju je prerokoval, da se mu bodo vsi njegovi banditski cilji izpolnili. O Ossietzu je prepovedano pisati v časopisih, da bi ne uročili njegovih prerokovanj. O njem je prepovedano govoriti v dvorcu.

Samo najbližji Hitlerjevi banditi ga poznajo. Molčeč je in ošaben. To je Rasputin sodobne Nemčije, ki povezuje filistra Hitlerja s svetom višjih, mogočnih duhov, za kar so potrebna zaklinjanja, zapisana v davnih stoletjih v najrazličnejših starinskih knjigah. Te knjige iščejo posebni ljudje, ki delajo v nemških poslaništvih v mnogih državah sveta, zanje plačujejo velikanske vsote denarja. Nesmisel!

Hitler ne pije in ne kadi, toda za vzdrževanje njegovih »življenjskih fluidov« mu pripravlja Ossietz poseben napitek, katerega skrivnost bo umrla z njim. S kakšno grobijo napaja svojega krvavega firerja, nas niti najmanj ne zanima.

Ossietzu so dodeljene posebne sobe; v eno od njih ne dovolijo stopiti nikomur. Tam riše magične kroge in kliče duhove. Tam čara Hitlerju in mu odkriva bodočnost, tam je napovedal dneve, kdaj je treba začeti vojno proti tej ali oni državi.

Napoleon je bil vraževeren, kot so bili vsi hribovci njegove domovine Korzike, toda surovo bi spodil vsakega šarlatana z vsem njegovim vraževerstvom vred.

Ossietz je Hitlerju pogumno dal vedeti, da je njegovo firersko življenje tesno povezano z njegovim, tako pravijo nebesna telesa, in da ga je treba varovati, saj bo Hitler živel tako dolgo, dokler bo živel Ossietz.

Povsod je napovedoval zmage: nebesna telesa so pokazala, da je 22. junij tisti dan, ko je začel Napoleon vojno proti Rusiji, in da je ravno ta dan naklonjen iz dveh razlo-

gov, prvič, ta dan sramoti Napoleona in poveličuje Hitlerjevo slavo, drugič, celo sama nebesa, če govorim v jeziku Ossietza, govorijo, naj se začno veliki dogodki ravno tega dne. To, kar se ni posrečilo Napoleonu, bo uspelo čarovnikovemu izvoljencu – Hitlerju.

Mračne decembrske noči vstopi v Hitlerjevo sobo in ga odvede v tisto, za neposvečene zaprto dvorano, kjer je kamin z ogromnim globusom. Tukaj lahko govori Hitler z njim o Moskvi in še o tem, kar se ni zgodilo po napovedih. Če njegovi generali ne morejo odgovoriti na to vprašanje, potem naj nanj odgovori čarovnik. Presneti hudič, naj ne žre zastonj njegovega kruha in ne pije njegovih najboljših vin?

Niso pomagala zaklinjanja in vedeževanja po kavni gošči. Tudi jezik nebes je postal nekoliko drugačen. Z neba padajo angleške in sovjetske bombe, pokvarile so vse hudičevo Ossietzovo delo. Nemški vojaki, drgetajoči od mraza, zmrzujejo v okopih in ne vedo, da je njihova usoda odvisna od tega, kaj bo povedal skrivnostni čarovnik na štiri oči vsemogočnemu atamanu njihovih mehaniziranih band. Tepčki, ki jih vodi blaznež, ničesar ne bi razumeli o zamotani umetnosti šarlatana. Kaj bo napovedal, je za zdaj še neznano, a dejstvo je, da jih vsak dan na vso moč tolčejo. Hitler pa čaka odgovora od Ossietza, kaj naj to pomeni?

Ali ni zaradi tega drvel iz Berlina v Berchtesgaden, saj njegova prevzvišena duša koprne po nebeškem stiku, da bi neka-ko šle stvari na bolje.

Če je Napoleon govoril, da bi napravil iz Pariza roman, potem je v Berchtesgadnu že izšel cenen, bulvarski roman – veselje zabitega in zlobnega nemškega kramarja, roman, kakršnih je mogoče izdajati na desetine pod omamljajočimi naslovi: »Skrivnosti podzemlja«, »Čarovnik in firer«, »Kaj bo z Nemčijo?«, »Kaj čaka nemško armado po znamenjih na nebu?«

Ossietz se hvali, da lahko prikljče celo senco umrlih ljudi. Pa naj vzame nekaj teh esesovcev, ki so izdihnili v ruskem snegu, ki so jim buče prebili drobci ruskih granat. Povedali bodo Hitlerju veliko zanimivega. Le kakšne uganke si bodo izmislili v svojih cunjah, sredi tega razkošnega pohištva, medtem ko bodo z njih poskakale uši in se razlezle po mehki preprogi vse tja do tolste-ge trebuščka samega firerja. To vsekakor niso kaj prida obeti. Ossietz pa lahko prikljče tudi senco Napoleona, Hitlerjevega tek-

meca – senco velikega Napoleona in jo prosi, naj pride iz zagrobnega sveta. Ta bi mu znala natančno povedati, da je precejšnja podobnost v položaju njegove in Hitlerjeve armade, da so bile besede, lahkomišelnosti izrečene v juniju, da podobnosti ni, dejansko prenaple.

Niti sam Ossietz niti vse hudičeve sile ne morejo pomagati v takšni težki noči, kaj šele njegova brozga, ki jo je vsiljeval Hitlerju, ki pa mu tako ali tako ne bo vrnila življenjskih sil. Prav gotovo bi moral vzeti kaj močnejšega. Škoda, Hitler ne pije, najboljši bi seveda bilo, če bi se ga Hitler in čarovnik v taki noči pošteno nasekala.

4 Ponoči je Hitler v Berchtesgadnu otožen. To je tesnoba zločinca, ki so mu odvzeli nove žrtve, ki so ga oplazili z ledeno in ognjeno knuto po hrbtu tako, da je občutil, kako bijejo zločince. A to je samo prvi udarec.

Potem odide od čarovnika, spušča se iz višjih sfer v toplo, veliko in tiho sobo. Odgrne zaveso in obstoji z ganjenim pogledom. Na velikih, skrbno obrezanih vejicah spe ptički. Veliko jih je, vsak je drugačen. Sem so jih poslali iz različnih osvojenih dežel. V Berchtesgadnu – v tej mučilnici – je oseminsedemdeset ujetih ptičk. Ko je ena izmed njih po naključju poginila, je zločinec jokal, držal je njeno pisano telo na trepetajoči dlani in debele solze so lile po njegovem zločinskem obrazu. To seveda niso ljudje. Kaj so pravzaprav ti ljudje – to je gnoj sveta, to je nemško blato, ki ga gnete, kakor hoče, a ptički so neznana stvaritev. Oh, ptički! Psst – ne smeš jih zbuditi, saj tako rahlo spe. Pustimo jih do jutra, ko ga bodo tolažili s svojim petjem, žvižganjem in žvrgolenjem. Kako nežno srce ima zločinec! Zakrknjeni zločinci imajo srce vedno tako ganjeno.

Vstopi v biblioteko. Zakaj jo imajo v Berchtesgadnu? Ko pa ničesar drugega ne bere kot Mein Kampf. V vsaki sobi leži na knjižni polici Mein Kampf z njegovim lastnim podpisom. Toda o tem nekoliko pozneje.

V knjižnici se mu je obudil spomin. Bila je nekoč neka ženska, ki so jo klicali Renata Müller. Himmler in Goebbels sta se zaradi nje sprla. Zato so jo ubili po tihem Hitlerjevem ukazu. Dali so ji strup. Po vsej Evropi so jo gonili. Potem pa je skočila iz četrtega nadstropja in se smrtno ponesrečila.

Spomin, ki se je prebudil, ni mogel podrobno predstaviti oblike te nesrečne žen-

ske. Hitler je zagledal drugo. Jasno je zagledal, kako se prvič v biblioteki pogovarja s to žensko, ki ga ni sovražila. Stopil je spet korak nazaj, dvignil roko v nacistični pozdrav in se ji poklonil. Ničesar ni razumela in je prestrašeno gledala v njegov leseni obraz z izbuljenimi očmi, ki so jo požirale. Ko jo je prestrašil in se s tem posladkal, ji je pokroviteljsko rekel:

»Jaz lahko tako držim roko cele ure, tega ne zmoreta niti Goebbels niti Göring, celo Himmler temu ni kos, a jaz sem. Jaz lahko tako stojim, jaz lahko v tej pozi otrpnem, pozabim na vse, celo na samega sebe!«

Renata se ni smejala. Občutila je smrtno nevarnost. Videla je pred seboj psihopata, idiota, ki je grozno nevaren v svoji nebrzdani bolestnosti. Toda doma se je nasmejala do histeričnosti. Tedaj še ni vedela, da jo bodo ponižali, žalili in ubili.

Obsedenec s kositrnim pogledom pa bo ravno tako neumno iztegoval roko, korakal in se smehljaj ptičkam.

Napoleon je nekoč rekel Talmi, znamenitemu tragiku svojega časa, da so geste igralcev neprepričljive in parodijske, kadar prikazujejo kraljevske osebe v tragedijah. Dejal je:

»Talma, pridite včasih zjutraj k meni na dvor. Tam boste videli princeze, ki so izgubile ljubljence, kralje, ki so izgubili svoja kraljestva! Videli boste nekdanje kralje, ki jim je vojna odvzela visoko dostojanstvo, vidne generale, ki še upajo, da bodo dobili krono. Okrog mene je prevarana častihlepnost, ognjevit tekmovalje, katastrofe, žalost, skrita v globini srca, gorje, ki si prizadeva planiti na dan. Seveda je vse to tragedija: moj dvor je poln tragedij, a jaz sam sem seveda najbolj tragična oseba našega časa. Ali mar mi dvigamo roke? Mar mi proučujemo svoje geste? Imamo posebne poze? Si prizadevamo ustvariti videz veličine? Izpuščamo krike? Ne, to ni resnica! Tega mi ne počenjamo. Govorimo prepričljivo, tako kot govori vsak, kadar ga prevzame zanimivo navdušenje ali strast. Tako so delale tudi tiste osebe, ki so pred mano bile na svetovnem prizorišču in so igrale tragedije na prestolu. Tu imate primere, nad katerimi se velja zamisliti.«

Česa takega Hitler ne more reči. On je najbolj krvav dvorni norec svetovne zgodovine, tragedije našega časa, grbast zločinec, ki ga bo izravnala šele gomila.

NATAN RIBAK

Zastava

Ne vemo njegovega imena in nismo ga osebno poznali. Po vsej verjetnosti je bil mlad in močan . . . Da, močan je bil, bil, a zdaj ga ni več. Je samo še telo, a še to ne celo. Telo visi na vislicah na Sofijskem trgu, noge štrlijo navzgor, okrvavljen vrat pa visi navzdol proti cestnemu tlaku. Glavo so mu odsekali, roke odtrgali in na prsi vžgali zvezdo, v pete nabili žebeljev. Zverinsko so ga pokončali. Že deset dni in noči pozibava septembrski veter izmaličeno truplo, okrog njega stoje stražarji, širokoustni fašistični vojaki.

In ko se na kijevske ulice spusti noč, ko se nemiren somrak splazi k razbitim oknom in stenam, ki so jih razdejale bombe – začne korakati po mestu on – mučeni in trikrat ustreljeni, tako da njegove pete, nabite z žebli, razglašajo smrtno strašen jek. Železni koraki prinašajo nemir in kličejo in zvene od Sofijskega trga mimo poslopja Akademije znanosti, vzdolž bulvarja Ševčenka, ob topolih, ki so jih polomili tanki, se usmerijo navzgor po Kreščatiku in se zaustavijo tik ob Arsenalu. In ta odmev korakov poleti daleč, odjekne kot blesk sekire in strel iz puške v goščavah Polesja, v globelih Čigirina in na ravnini Kahovke. Tam so partizani. Gosto, temno modro nebo Ukrajine, vse posuto z zvezdami, visi nad mestom. Veliki voz se sklanja proti vzhodu.

Ob granitne stopnice obzidanega nabrežja udarjajo valovi. Koraki zvene in bujijo nemir v srcih.

Okrepljene patrulje hodijo od hiše do hiše. Blešče se bajoneti in odmevajo strelji. Toda on se ne boji bajoneta, njemu ni nevarna krogla. Njegove vislice stražijo vojaki . . . Septembrski veter upogiba drevesne krošnje in raznaša odpadlo listje po cestnem tlaku. Nad Kijevom je noč, zlovešča, temna noč. Tudi noč je napolnjena z odmevom korakov. Železo doneče udarja ob kamenje. To so njegovi koraki.

Gestapovski odredi peljejo na usmrtitev skupino nemočnih ljudi – za njimi razločno donijo železni koraki. Vojaki jih pozorno poslušajo, a se takoj nato umirijo. Prepričani so, da je ta noč napolnjena z odmevom njihovih korakov. Tepci! Naj se vesele. Mi pa dobro vemo, da so to njegovi koraki.

Uradniki gestapa brskajo po hišah, umazane roke potiskajo v predale pisalnih miz, nesramno vtikajo v žepe vse, kar jim pride pod roko. In nenadoma zadrhtijo – zasliši se jek korakov, takšen zven, kot je udarjanje

železa ob kamenje. Kako minuto so v zadregi, potem se jim na ustnicah razpotegne samozavesten kačji nasmeh, ker menijo, da je ta jak odmev korakov patrolje. Mi pa dobro vemo, da so to njegovi koraki.

Pete, nabite z jeklom, stopajo po cestnem tlaku, po stopnicah večnadstropnih hiš, zvenijo v prostornih dvoranah in gledališčih, odmevajo v operi, ki jo je razbila topovska granata, vdirajo s svojim jeklenim zvokom v temna ulična križišča, plavajo za tisočerimi, ki jih peljejo na usmrnitev.

Zločinci prisluškujejo, nekaj čutijo s svojim zverinskim, zrjavelim, divjaškim srcem. Polni groze začnejo streljati v ljudi, v zidove in v noč. Potem se umirijo. Toda on ve, kakšne zločine počenja.

On ve vse. Njegovo telo, ki nima več toplote, pozibava veter na vislicah. Veter prevrača oranžno listje. Bodeča žica brenči na stebrih vzdolž trga. Bronasti hetman, držeč brhkega konja, kaže s svojim žezlom proti vzhodu. Na vzhodu vstaja sonce. Straža se zamenja. Pred vislicami. Pred domovi. Na ulicah. Vojaki. Vojaki. Vojaki. In nikogar drugega ni. Nikogar.

Nad Kijevom plavajo oblaki. Težki jesenski oblaki. V Glubočici je dež. Sive vrvi so povežale zemljo z nebom. Gosta megla dežja obkroža mrtvo mesto.

... A on se pozibava na vislicah. Na njegove pete, nabite z žebli, se useda obledelo listje topolov.

Osamljeni ljudje, ki jih preganja glad, se oprijemajo hišnih zidov in tavajo kot mesečniki po ulici. Pogled vržejo na vislice in hitijo dalje, dalje, a v srcu so zadeti kot s svinčeno kroglo in čutijo prezir, tako da stiskajo čeljusti od bolečine in bridkosti. Oni vedo, s čim se je pregrešil pred prestopniki mladenič, in spomin nanj se je vtisnil v njihovo srce, misel, besedo. To je on, ki ga nihče ne pozna, mlad, vitek in pogumen. Tistega nepozabnega jutra, strašnega jutra, je naravnost ustrelil v srce zverem, on jih je s svojim strelom potisnil v prepad...

Tistega jutra je sijalo sonce in bilo je vetrovno, veter je zateglo tulil skozi široke odprtine v zidovih po mestnih četrtih, ki so jih razdejale bombe, s prahom je posipaval podrte topole na bulvarju Ševčenka in se, potem ko se je nenadoma zvrtnil nad cestnim tlakom, vzpenjal vedno višje z vso močjo. Vso svojo stepsko objestnost je usmeril v zastavo na majhnem stolpiču na plospu trgovske hiše na križišču ulice Leni-

na in Kreščatika. Spodaj – na cestnem tlaku – so bili fašisti in so sejali smrt ter oskrnjevali mesto, a na nebu je na vse štiri strani kot plamen plamenela in pozivala k boju škrlatna zastava svobode.

Roparske živali, pripognjene k zemlji, niso gledale neba, ker so se bale višin, zato so se raje plazile po tleh, ne da bi bile dvignile glave. Šele ko so zaslišale grozovito brnenje sovjetskega letala, so privzdignile kačaste glave in zasikale od jeze, začudenja in gneva.

Nad ulico, nad vsem mestom je plamenela v vetru rdeča zastava. To je bilo že tretji dan po zasedbi mesta.

Tedaj so se na križišče ulice Lenina in Kreščatika pripeljali oficirji v avtomobilih, pojavili so se gasilci in kot vedno so priropotali potem še tanki; nato so prignali kot čredo ovac prestrašene ljudi, ki so jih obkoljevali vojaki z avtomati. Črna lestev je zlezla z gasilskega avtomobila navzgor. Po lestvi se je začel gibčno vzpenjati vojak. V rokah je držal razvito zastavo, na kateri se je kačasto zvijal kljukasti križ.

In zdaj je vojak že napravil nekaj korakov po strehi, zamahnil s sekiro, in ko je zastava zadnjič zaplapolala kot ogenj, se je spustila na streho. Vojak se je nagnil nad stolpičem. Od spodaj je gledala vanj velika skupina ljudi.

Rdečelični oficir je pobliskaval s svojimi očali in se zadovoljno smehljaj. Orkester je čakal na njegov znak. Samo tisti, ki so stali ob strani, niso gledali navzgor, stisnili so se z ramo ob rami v obroču zveri, saj so bili zaznamovani od usode.

Vojak se je že zravnal in razvil zastavo, veter je sunil v platno z znamenji smrti, toda isti trenutek sta se zamajala vojak in zastava. Oba sta padla na cestni tlak, v pekel, v smrt, z višine devetega nadstropja.

Veter je utihnil. Oblaki so se kopicili. Pelinasta grenkoba jeseni je napolnila zrak.

Z železnimi kleščami so fašisti stisnili mestne četrti. Našli so ga. Ni zanimal. Dejali so mu:

»Priznaj, sicer bomo ubili skupaj s tabo dva tisoč sužnjev iz tega konca mesta.«

Oficir z naočniki je bil bled od zlobe, slina je v brizgih poletela z njegovih tenkih ustnic.

Mladenič je stal ob steni. Bil je razoglav, v raztrgani obleki. Po njegovih sencih je tekel temen curek. Imel je visoko, jasno čelo.

S počasnim pogledom je vsrkaval vase ulico, hiše, množico, okrog katere so stali vojaki, oficirje in na tlaku ležeče razbito truplo Nemca s fašistično zastavo, prepojeno s krvjo.

Oficir je stopil bliže. Za njegovim hrbtom sta zrasla še dva. V njihovih očeh je prebral svojo usodo. Sončni žarek se je prebil skozi oblake. Mladenič je dvignil proti njemu roko, saj je vedel, da poslednjič pozdravlja sonce.

»Jaz sem streljal,« je rekel mladenič. »Slava ti, Ukrajina!« In to so bile njegove zadnje besede.

In potem je visel na vislicah na tovarnjaku, ki so ga prelepili z groznimi povelji komandanta. Vozili so ga po mestu iz ulice v

ulico. Na vsakem vogalu so se zaustavili in gnali ljudi skupaj, da so si ga ogledali, si ga zapomnili in si naredili sklep.

In ljudje so ga gledali, si ga zapomnili in si naredili sklep.

Modernizirane vislice z njegovim truplom so lezle naprej, navzgor po ulici Lenina, na levo na ulico Korolenka, mimo spomenika velikega Tarasa, navzdol po ulici Saksaganskega, potem na ulico Rdeče armade in spet na Kreščatik.

Motor tovarnjaka je zavijal. Vislice so se majale. Šestero rabljev z avtomati v rokah je stražilo mrtvega mladeniča.

Tako je stopal v nesmrtnost tisti mladenič, ki ga ne poznamo po imenu, poznamo pa ga, ker je bil po značaju boljševik.

PETRO PANČ

Črni križ

Jelena Pavlovna je bila vaška učiteljica. Pred kakim dnevom se je odpeljala v rajonsko središče, da bi zvedela, kaj naj dela. Fronta se je približevala, ponoči je že bilo videti na zahodu vzplamenevajoče bliskavice.

V oddelku za narodno izobraževanje ni našla nikogar. V izvršnem odboru tudi ni bilo žive duše. Stopila je k znancu – učitelju, a tudi njega ni bilo doma. Vsi, ki so količkaj lahko delali, so se odpravili kopat zemljo, da bi z jarki zaprli pot sovražnim tankom. Pogledala je svoje roke – bile so majhne, a močne – postalo jo je sram: v takem času se briga samo zase.

Ko se je peljala nazaj, je narahlo pršilo, nad črnimi polji je nizko krožila jata vran in s svojim krikom naznanjala tesnobo. Vse pogosteje je bilo treba zavijati s ceste in se umikati avtomobilom, v katerih so za krmlom sedeli ljudje v vojaških kapah. Kočijaž je prizadevno pognal konje.

»Kaj mislite, a, Jelena Pavlovna, kaže, da smo se pripeljali v vojno?«

Srce Jelene Pavlovne je nemirno poskočilo. Neprestano so drveli mimo avtomobili z vojaki, traktorji so vleкли topove, nekaj proč od ceste je odhajal polovični vod pehote, na gričkah so se prikazovali pa spet izginjali konjeniki. Stopila je s tovornega voza in boječe vprašala:

»Ali je mogoče?«

Mimo je šla skupina borcev in eden je rekel, ne da bi se ustavil:

»Tja se ne peljite, državljanka.«

»Kaj pa . . . otrok, mama?«

Rdečearmejci so že odšli, a Jelena Pavlovna je še kar naprej raztreseno gledala za njimi in pričakovala odgovor. Kočijaž, stari kolhoznik, se je popraskal po vratu:

»Tak je pač paragraf! Kaj pa bomo delali zdaj, tovarišica učiteljica?«

Opazil je zmedenost učiteljice in rekel:

»Tako je: sedemkrat izmeri, enkrat odreži, samo k Hitlerju se nočem peljati. Vozil bom rdečearmejce. Zapišite še deda Tripolko med frontovce,« in je obrnil konje.

Jelena Pavlovna se je mehanično, kot v snu, premaknila naprej po cesti, potem se je spomnila, da lahko gre naravnost, zavila je v jarek in stekla. Tako je prišla v šolski sadovnjak. Krogle so že žvižgale tik nje, nekje blizu so eksplodirale topovske granate, toda ničesar ni slišala. Mislila je samo na svojega Marka.

Ko je Jelena Pavlovna pritekla v svojo sobo, je mati starčevsko stisnila ustnice in tiho zajokala. Poleg nje je sedel preplašen deček v mornariški bluzici, ob vsakem poku je stekel k oknu. Ko je zagledal mater, ji je planil naproti.

»Mama, kdaj se odpeljemo? Stric Kostja se je že odpeljal, vsi so odšli.«

Jelena Pavlovna je držala roko na srcu, utrujeno je sedla na stol.

»Pripravite kovček . . . Marčiku je treba obleči kožuh, hitro, hitro, naši odhajajo,« in je pogledala skozi okno. V njenih očeh so še migljali avtomobili, rdečearmejci, toda na cesti pred oknom se je gibanje iz neznanih razlogov ustavilo. Čisto blizu je stalo nekaj pošastno velikega, poškopljenega z blatom. Na sivi steni se je jasno videl črn križ z belimi prameni. Končno je začela razumevati, kaj se je zgodilo, prestrašeno se je ozrla na mater. Mati je sedela nepremično, usodno je strmel v vrata, za katerimi je že vladal drug svet.

Jeleno Pavlovno je streslo. Strašno je bilo pomisliti, da se bodo zdaj zdaj odprla vrata in da bodo v sobo planili tisti, o katerih je pripovedovala otrokom kot o najstrašnejših sovražnikih. Ti uničujejo vse, kar je ustvarila in česar se je veselila do današnjih dni naša država. Zdaj je razumela, da ni več v sobi niti za oknom sovjetske Ukrajine – ta je odletela kot prekrasne sanje – obstajajo samo črni križi pa vojaki z mrtvaškimi glavami na čeladah. Verjetno so vsi njeni znanci in prijatelji odšli z Rdečo armado, ona pa je ostala sama s temi zvermi.

Postalo ji je boleče tesnobno in pusto. Zavila se je v topel pled, toda vročična drhtavica ni prenehala.

Od strele je tank za oknom poskočil kot pes na verigi, a tudi z gosenicami je zabobnal. Besno je lajal na Rdečo armado, ki je odhajala, toda bežati ni hotela. Boljševiki so naredili korak nazaj in udarili nasprotnika kakor s kolom po glavi, potem so spet naredili korak naprej. Nemški tanki so se trgali naprej, toda strah pred močno pestjo jih je prisilil, da so se držali na razdalji in skakali v nemočni zlobi. Od časa do časa so se iz njih usule granate in te so zavijale kot psi.

Za oknom je švignil obraz kolhoznega računovodje Ivana Sidoroviča, tihega in ljubeznivega človeka. Jelena Pavlovna je olajšano vzdihnila, ni sama v takem položaju. Zdaj bo lahko vse prestala, a tudi umreti ne bo strašno, saj ni sama. Se bodo že neka-

ko znašli. Toda takoj za računovodjem so se zableščali bajoneti. »Tako tudi mora biti,« je pomislila Jelena Pavlovna, »prijeli so Ivana Sidoroviča in zdaj pridejo še pome.«

Zdaj je ta misel ni več strašila, želela si je samo, da bi se vse to čimprej končalo. Kot da bi se poslavljala, si je še enkrat ogledala svojo sobo: v njej je še bil njen svet, sovjetski svet.

Roka je nemočno omahnila. Ko je pogledala mater, se je Jelena Pavlovna trpko nasmehnila. Mati je molče tekala sem ter tja po sobi in skrivala Marčikove oblekce. Debele solze so polzele po njenem nagubanem licu. Za njo je kot senca stopal Mark. Nenadoma se je obrnil k materi in rekel:

»Babica pravi – zgubljeno je naše življenje. Ali je to res, mama? Zdaj bodo pri nas Nemci?«

Jelena Pavlovna je prestrašeno zamahnila proti njemu z rokami in prisluhnila: po hodniku so doneli težki koraki. Zravnila se je, si popravila pled na ramenih in sedla za mizo. Marčika je stisnila k sebi in položila roko na njegovo rusko glavico.

»Obstajati, sinček, še ne pomeni živeti. Treba je gristi kot pes,« je rekla resno.

Vrata so se z ropotom odprla in iz črnega brezna se je osvetljen z rumenim pramenom prikazal dolg obraz Ivana Sidoroviča. Obraz se je smehljal in Jelena Pavlovna je celo zamižala. Kazalo je, kot da se ji samo zdi, da je to Ivan Sidorovič – toda on je že stopil v sobo, namuznil se je z zlobnim nasmehom. Za njim so vstopili vojaki, ne da bi upognili kolena. Mrki vojaki so se postavili za njegov hrbet. Jelena Pavlovna si je zakrila obraz z roko: v sobi so stali fašisti.

»Ali niste hoteli ali niste utegnili, Jelena Pavlovna?« je priliznjeno vprašal Ivan Sidorovič.

Jelena Pavlovna ga je gledala s široko odprtimi očmi in molčala.

»To pomeni – niste utegnili. Ne čudite se, gospa, na ta dan sem čakal dvajset let. Dajte mleka vojakom . . . Te pa je treba za vselej pokončati.« Udaril je s palico po slikah državnih voditeljev in jih vrgel na pod.

Vojaki so se spogledali in se začeli živahno pogovarjati.

»Mleka, ali slišite!« je ukazal Ivan Sidorovič in vsa njegova postava se je v hipu spremenila: hrbet se je zravnil, ramena so se razširila, majhna glava na tankem vratu se je zapotegnila nazaj, kot da ne bi bila pred njim vaška učiteljica, h kateri ni prišel

samo enkrat prosit za »lahke knjige«, temveč gardni polk, če že ne divizija. Ni se več opiral na palico, ampak se je z njo igral kot z jahalnim bičem.

Mati je stopila iz temnega kota in suho odgovorila:

»Mar ne veste, Sidorič, da danes niso dali mleka v kolhozu.«

»Sidorič!« je z zaničljivo skremženim obrazom ponovil in se narejeno zasmel. »Ali mogoče tudi vode ni?«

Vojaki so še kar naprej stali na pragu in zdelo se je, da ovohavajo sobo. Plavalasec se je srečal s pogledom Jelene Pavlovne in se zasmel, da je pokazal bele zobe. Mati je prinesla iz kuhinje vrček vode. Medtem je Ivan Sidorovič listal z levo roko po knjigah, ki so ležale na mizi. Eno za drugo je metal na pod. Mark je zagledal svojo knjižico s slikami. Pripognil se je, da bi jo pobral. Ivan Sidorovič je stopil nanjo s škornjem, in ne da bi pogledal, sunil dečka v prsi s koncem palice. Mark se je zgrbančil in obupno zakričal:

»Vseeno bomo odpotovali, a ti pes si Hitler!«

Ivan Sidorovič ga je pogledal s težkim kovinskim pogledom in molče dvignil palico, da bi udaril dečka po glavi, toda Jelena Pavlovna je prestregla udarec in zakričala:

»Tovariš, kako si le upate!«

»Jaz nisem vaš tovariš. Da ste mi danes ob osmih v klubu, po našem času, točno. A čez noč boste sprejeli dva oficirja. Mi vemo, da niste v partiji,« potem se je grdo nasmehnil, »boste že uredili.«

Obrnil se je na petah in stopil ven.

Vojaki so se začeli spet pogovarjati med seboj in meriti sobo z očmi. Na žeblju je visela izvezena torbica. Prav s tistim neumnim nasmehom je plavalasec snel torbico s žeblja in jo potisnil pod pazduho; drugi vojak je vzel uro, ki je ležala na komodi. Tretji, ki je stopil učiteljici na nogo z umazanimi blatnimi škornji, je začel šariti po kotih. Ker ni našel ničesar in ker je videl, da njegova sodruga odhajata, je potegnil prt z mize. Na pod so padle še druge knjige, pisalni pribor in vrč z vodo. Iz prevrnjenega črnilnika se je razlila po podu črna luža. Vojak je naredil to tako, kakor da ne bi bilo v sobi nikogar drugega razen njega. Zaustavil se je pred zrcalom, si zavihal brke, se širokoustno namuznil, prijel škatlico iz školjk in stekel za pajdašema.

Jelena Pavlovna se je sesedla, položila glavo na prazno mizo. K njej je stopila mati in jo začela božati po ramenih, ki so podrtavala pod pledom.

»Saj sem ti rekla, ta klatež ima črno dušo in gadje oči. On ti ni tovariš . . . Nič zato, naši se bodo vrnili . . . Ne bo treba čakati dolgo, sicer ne bi bilo vredno živeti.«

Zunaj pred oknom je oglušujoče zaškrताल tank, privzdignil neobčutljiv rilec, in kot da bi ovohaval, zlezel naprej.

»Da bi te prva granata razbila, prekleti! . . . A čemu v klub? Ne hodi, hčerka, raje se skrij. Marčik ima prav, ta gad je Hitler, od njega lahko zares pričakuješ samo nesrečo.«

Zmračilo se je že. Jelena Pavlovna je poskočila, si obrisala z lic solze in se zavrnila.

»Zdaj se nimaš kam skriti, mama, edino še v gozd. Pazi na Marka, jaz grem. Sinek, vedno ubogaj babico,« in ga je začela krčevito poljublјati.

Nad vhomod in klub se je kot še včeraj pozibavala rdeča zastava, toda ko se je veter sunkoviteje uprl vanjo, je Jelena Pavlovna zagledala črn kljukasti križ, podoben pajku. Kmetje so prihajali v klub molče, globoko so upognili glave, drugi, verjetno tisti, ki so Nemce videli že osemnajstega leta, pa so se ironično smejali.

V dvorani se je Jelena Pavlovna spravila v najbolj oddaljeni kot. Bilo ji je hladno in neizrečeno puščobno. V okenskih steklih se je bleščal ognjeni sij daljnih požarov. Parole in napisi so bili strgani, stene so zijale kot bele zaplate. Na odru je stala nepogrnjena miza, a pred njo je čepel kot pes na zadnjih nogah – mitraljez.

Ivan Sidorovič se je obnašal kot gospodar. Stopil je na oder in od tam pozorno pogledal ljudi, ki so se zbrali. Ni jih bilo veliko, iz vaškega aktiva ni prišel skoraj nihče. Končno je opazil učiteljico in posmehljivo rekel:

»Jelena Pavlovna, ne skrivajte se, pojdite naprej. Tako je bilo samo pod boljševisko oblastjo, tedaj so nas potiskali v kot.«

Pogledalo jo je nekaj kolhoznikov, a v njihovih očeh je zagledala očitek in nejevoljo.

Jelena Pavlovna si je prizadevala, da bi stopala trdo. Po teh deskah je hodila tako kot vedno, toda zdelo se ji je, da se ji pod zmika pod nogami, tako da ne bo mogla priti niti do sredine dvorane. Toda Ivan Sidorovič je znova poklical:

»K mizi, k mizi, gospa. Zdaj bomo pošte-no delali.«

Pod težo pogledov se je upognila. Stopila je na oder. Visok oficir s koničastim nosom je že stal pri mizi. Ivan Sidorovič mu je uslužno ponudil stol, stopil naprej in pomembno spregovoril:

»No, mužiki, končno smo le dočakali...«

»Molšite!« je srdito udaril oficir s pestjo po mizi. »Jaz bom govoriti.«

Ivan Sidorovič se je zmedeno nasmehnil, in ko je izgubil svojo pomembnost, se je poslušno skril za hrbet poročnika. Oficir je zopet udaril po mizi s koščeno pestjo.

»Vsi poslušati ukaz! Šitajte ruski jezik,« in je iztegnil naprej beli listič.

Ivan Sidorovič je skočil.

»Gospa učiteljica bo to z veseljem storila. Berite!«

Jelena Pavlovna je kot obsojenka vzela papir. Črne vrstice so ji zaplavale pred očmi, toda kljub temu je hitro razumela: dali so ji, naj prebere razglas ukrajinskim kmetom, da bi pomagali nemški vojski pri oskrbovanju z živili. V obraz ji je udarila kri. Jelena Pavlovna je močneje stisnila ustnice in pogledala kolhozničke. Kolikokrat jih je pozivala s tega odra, naj pomagajo krepiti obrambo domovine, in če bo treba, naj dajo za očetnjavo, za svoj dragi kraj tudi življenje.

»Napočila je ta ura,« je spregovorila na glas, ne da bi opazila, kako vedno bolj narašča njen glas. »Nemci so planili v sončno

Ukrajino, teptajo naša polja, uničujejo materinščino, ubijajo naše veselje. Zdaj so že tukaj, roke stegujejo proti našemu grlu. Oskrunili so že naše hiše, zdaj bi radi oskrunili še duše.«

Listič je trepetal v njeni roki. Oficir je počasi odpel tok in izvlekel revolver.

»Ši-i-tajte ruski jezik!«

Obraz Jelene Pavlovne je vzplamenel. Kot da se je povzpela na barikado, osvetljeno z odsevom požara. Pogumno je zavpila:

»To se ne bo zgodilo, psi! Ali mislite, da vam bodo začeli pomagati sovjetski kolhoznički, vam, izdajalcem domovine? Nikdar se ne bo to zgodilo, nikdar!... To imate!«...

Beli koščki papirja so poleteli v oficirjev obraz.

Krogla jo je zadela naravnost v srce. Noge so ji takoj klecnile. Jelena Pavlovna se je nerodno upognila naprej in bočno padla na pod. Zadnji hip še je videla, kako je Ivan Sidorovič tekal po odru z obrazom, izmaličenim od strahu. V dvorani so začeli kričati, potem ji je tik nad glavo zapel mitraljez.

Udarci strelav so se spajali z bitjem srca, ki je postajalo z vsakim trenutkom počasnejše, tišje, kakor da bi se izgubljalo v praznino. Pred očmi so ji krožili plamenčki. Postajali so vedno večji in večji, dokler se niso zableščali kot pisana mavrica, ki je prekrila vse nebo. Nasmeh je premagal bolečino in za vselej ugasnil na ustnicah učiteljice.

(se nadaljuje)

EMIL CESAR

Delovanje založbe Knjiga za vsakogar in njen pomen

Prispevek je nastal v želji, da bi поблиže prikazali delo prezrte knjižne založbe *Knjiga za vsakogar*, založbe z zgovornim naslovom, ki razodeva hkrati vzrok za njen nastanek. Njeno delo se uvršča med tista napredna prizadevanja v obdobju med obema vojnama, katerih pobudniki so bili komunisti in njihovi simpatizerji. Skušajmo odgovoriti na čim več vprašanj, ki bi omogočala rekonstruirati podobo njenega delovanja.

Založbo *Knjiga za vsakogar* si je zamislil Cvetko Zagorski, književnik, ki se je tedaj preživljal predvsem s sodelovanjem pri Večerniku, Edinosti in Obzorjih. Zamislil je bilo močno naklonjeno tudi kulturno življenje v delavskih prosvetnih društvih. V Mariboru tedaj ni bilo predmestja brez igralske družine, recitatorjev ali pevskega zbora. Te oblike kulturnega delovanja so bile na dokaj visoki ravni. Za ponazoritev, na kakšni ravni so bile, zadostuje podatek, da je dramska dela režiral Fran Žužek, medtem ko sta na delavskem odru med drugimi nastopala Jože Babič in Albert Wilhelm.¹ V tako polnem, živahnem kulturnem vzdušju se je torej porodila zamisel o manjši knjižni založbi, ki naj bi skrbela – tako razberemo iz njene predstavitve – za »... duševno hrano in za ... zabavo«. Da so se njeni pobudniki vseskozi zavedali, komu je bila založba predvsem namenjena in med katerimi stanovci je v prvi vrsti iskala bralce in naročnike, priča tudi to, da so svojo poslansko vlogo utemeljevali zelo konkretno. Zato so spodbujali tiste, ki so tako potrebo na knjižnem trgu najbolj občutili. Ni pa se založba obračala samo nanje. Dejstvo, da med naročniki previdno omenja »pripadnike premožnejših slojev«, teh založba tudi kot kupce nikakor ni smela zametavati, pa govori predvsem o tem, da se ni nameravala omejevati le na socialno najšibkejšo, temveč da je želela povezovati svoje bralce tudi po svetovnonazorskem prepričanju. Tako dokaj samozavestno sporočilo so objavili v prvem zvezku druge zbirke, kar kaže, da so o svojem delu dobivali dokaj ugodne informacije. S tem so prispevali k prizadevanjem, da bi bile tudi na kulturnem področju razlike med bralci čim manjše. Spričo velike in zato nevarne konkurence, ki je vedno ogrožala majhne, je torej bilo od dobre in prizadevne propagande upravičeno pričakovati, da bo take informacije izkoriščala za spodbujanje k naročanju. Propagandna

mreža založbe je to delala zelo iskreno in dokaj konkretno ter spreminjala ugotovitve v odlike svojega založniškega poslanstva. Oglejmo si nekatere izmed njih: »Za naše publikacije smo določili tako naročnino, da je ne zmore le pripadnik premožnejših slojev, temveč tudi delavec, pomočnik, kmet, študent ali uradnik. Ti so gledali doslej knjige večinoma le po izložbenih oknih. Naše knjige so po obliki skromne, toda prizadevali smo si, da podamo v preprosti obliki bogato vsebino.« Založba se je torej dobro zavedala svojega pomena in ji zato upravičeno s ponosom poudarjala pravo ceno in namen: »Naša, Knjiga za vsakogar, je najcenejša leposlovna publikacija: 5 zvezkov stane 12 dinarjev, vsak posamezni zvezek v kolportaži pa 3 dinarje.« Zato je bila upravičena tudi tale trditev: »Mnogo večji narodi imajo poleg dragih knjig tudi cenene ljudske izdaje, namenjene vsakomur. Mi Slovenci takih cenениh publikacij nismo imeli.«

Tako si je založba sicer postopoma, vendar v zelo kratkem času zagotovila dokaj širok krog naročnikov in bralcev, s čimer ji je bilo delovanje gmotno zagotovljeno.

Založba je bila levo usmerjena, tako po zaslugi urednika kot zaradi napredne miselnosti sodelavcev.

Da je mogel Cvetko Zagorski zamisel gmotno uresničiti, se je pogodil z mladim odvetnikom Francem Satlerjem iz Lenarta v Slovenskih goricah,² ta je dal za začetek denar, upravo založbe pa je vodil delavec Maks Gašparič.

Upravni prostor so si najeli v Sodni ulici št. 26, pozneje je bil sedež uprave, kot razberemo iz podatkov v prvem zvezku druge zbirke, Ob jarku št. 6. Ves čas pa so se v pisarniških prostorih založbe zbirali mariborski komunisti.

Pri oblikovanju in sestavi programa so poleg Zagorskega sodelovali tudi Branko Rudolf, Jaro Dolinar, Franjo Crnek, Jože Hermanko in še kdo. Sodelavce so pridobivali v vsakdanjih medsebojnih stikih, ali kot pravi Zagorski, »gibanje samo jih je dalo«. Ker je bilo le-to množično, s sodelavci ni bilo težav.³ Tako je bilo mogoče v zelo kratkem času z mladostnim ustvarjalnim žarom razrešiti vrsto pomembnih začetnih problemov. Enako – z medsebojnimi stiki – so si pridobili tudi ustrezne prevajalce.

Življenje založbe je bilo kratko, trajalo ni niti leto dni. Delovati je začela poleti 1940,

prenehala pa je aprila naslednjega leta. Kljub tako kratki življenjski dobi jim je uspelo dokončati knjigo črtic Maksima Gorkega v petih zvezkih in dva zvezka črtic Emila Zolaja, vendar zaradi vojne drugi zvezek te zbirke ni več izšel.

Prvo knjižno zbirko je uredništvo posvetilo Maksimu Gorkemu. Menim, da Gorki ni bil izbran naključno, temveč so se zanj odločili po tehtnem preudarku. Čeprav bi mogli pri odločitvi zanj upoštevati več vzrokov, sodita med pomembnejše verjetno dva: splošna težnja po spoznavanju sovjetske književnosti in akcija napredne slovenske javnosti pod vplivom komunistov za ustanovitev Društva prijateljev Sovjetske zveze. Ne moremo pa zanikati tega, kar kot vzrok za tako odločitev navajajo načrtovalci programa, da so se za zbirko črtic Maksima Gorkega odločili zato, ker »nam je potreben, ker bomo našli pri njem novo spoznanje, veliko ljubezen do človeštva, vero v bodočnost, veder pogled na življenje, optimizem in voljo do življenja – vse, kar je potrebno prav tako kot vsakdanji kruh«. Ne smemo prezreti, da je bilo to napisano v času, ko se je zaradi krvoločnosti fašizma v Evropi vse bolj vsiljevala v zavest ljudi grozljiva podoba vojne in hkrati spoznanje, da fašizem v svoj vrtinec vztrajno peha tudi Jugoslavijo, čeprav se ljudstvo temu upira. Zato je bila taka človeška in topla spodbuda ter vera vase potrebna. – Prvo zbirko je uredništvo predstavilo in utemeljilo takole: »Na dvesto štiridesetih straneh bomo objavili vrsto najbolj preprostih, najbolj ljudskih – a tudi najbolj čudovitih zgodb Maksima Gorkega.

Kdo je bil Maksim Gorki? Ali bolj prav: Kdo je Maksim Gorki? Kajti Maksim Gorki ni umrl. Umrl je Aleksej Masimovič Peškov, kakor se je imenoval Maksim Gorki po starših in po krstu. Maksim Gorki pa živi – saj ga pozna in ljubi milijon in milijon ljudi, ki se pogovarjajo z njim vsak dan, ki poslušajo njegove tople besede in gledajo v njegove zamišljene in razumevajoče oči.

Ali je torej še potrebno predstavljati Maksima Gorkega? Kdor med nami ga še ne pozna, se bo seznanil zdaj z njim sam. Kdor ga že pozna, ga bo spoznal zdaj še globlje in se bo še tesneje navezal nanj.

Naj se pridruži prevodom v gotovo sedemdesetih jezikih in v več tisoč izdajah z mnogo milijoni izvodov tudi ta naša skromna izdaja.«

Vendar je z izdajo knjige črtic Maksima Gorkega začela založba delovati le formalno. Mimo zbirke, v samozaložbi sta pred izidom prvega zvezka s črticami Maksima Gorkega izšli knjižici Industrija Sovjetske zveze, Iz carske Rusije v socializem, Od vojne komunizma do tretje petletke in Spoznavajmo Sovjetsko zvezo ter Poljedelstvo. Brošuri je policija formalno zaplenila, vendar s tem svojega namena ni dosegla, saj je bila medtem celotna naklada razprodana.

Znane so še nekatere druge podrobnosti, ki so pomembne za predstavitev založbe. Prevodov niso honorirali.⁴ Delo za napredno ozaveščanje in kulturno vzgajanje delavstva je bilo poglavitno vodilo, uresničitev takih načel in založniških zamisli pa največje zadoščenje vsem sodelavcem. Danes so zvezčiči knjižne zbirke *Knjiga za vsakogar* prava redkost.

Vse zvezke je tiskala Ljudska tiskarna, delniška družba v Mariboru, katere predstavnik je bil Viktor Eržen. Medtem ko je bila naročnina za celotno zbirko 12 dinarjev, je bila cena posameznega zvezka 3 dinarje. O tem, kako veliko je bilo zanimanje za zbirko, priča to, da so morali prvi zvezek prve zbirke ponatisniti. Zbirko so pošiljali tudi v tujino.

Tudi nekatere druge podrobnosti, pomembne za predstavitev založbe niso odveč – zaradi svojevrstno zamišljenega delovanja založbe. Vse to razberemo iz sporočil uprave, natisnjenih na zadnji oziroma predzadnji strani v nekaterih zvezkih. (Knjižice so namreč izhajale v zvezkih, velikih približno 12,5 × 17 cm.) Zvezki z deli enega pisatelja so tvorili zbirko, zasnovano kot knjiga s skupno paginacijo. Tako je imel prvi zvezek prve zbirke 48 strani, drugi se začel na 49. stranjo, konča pa z 92., tretji se začel na 93. stranjo in konča s 136., četrti s 137. stranjo, konča s 180. in peti se začel na 181. ter konča z 212. stranjo. Posamezni zvezki so bili po obsegu približno enaki (41, 43, 43, 43 in 31 strani). Vsak je prinašal tudi življenjepis Maksima Gorkega v nadaljevanju.

Prvi zvezek je izšel oktobra 1940, kar je uradni datum predstavitve založbe, pripra-

ve za uresničitev zamisli pa so potekale verjetno sredi leta 1940, če ne celo v prvi četrtini leta. Programskih nalog so se v založbi lotili zelo resno: vsak drugi mesec bi morala iziti nova knjižna zbirka, vsebovala pa naj bi izbor krajših del pomembnih pisateljev. V letu dni bi tako izšlo kar pet knjig. Vsakih dvanajst, pozneje pa vsakih štirinajst dni bi moral iziti nov zvezek. Njihov obseg bi bil različen, do 48 strani, celotna zbirka pa bi obsegala 240 strani, vendar takega obsega prva zbirka ni dosegla. Že od vsega začetka so razmišljali o nadaljnjem izboru del. Tako se srečamo že na platnicah prvega zvezka z imeni Anatola Francea, Karla Čapka, z izborom del mladih bolgarskih pisateljev in Emila Zolaja. Skrb za program je bila ves čas opazna, prav tako pa so se ves čas ukvarjali z mislijo, kako čimbolj ustreči zahtevam bralcev po aktualni in kakovostni knjigi. To je pripeljalo do odločitve, da bi bralci sodelovali pri oblikovanju programa, ga sooblikovali. S tem bi prispevali tudi k preciziranju programskih nalog založbe. Zato je bil že v prvem zvezku objavljen poziv bralcem, naj sporočijo, katere pisatelje naj bi uvrstili v izbor. Ponovili so ga še v tretjem zvezku, vendar odziv nanj ni znan. Prav gotovo pa je sugestija uredništva vplivala na razmišljanje o programskih nalogah ocenjevalke zbirke v Mladem Prekmurcu E(rne) M(user). Po njenem prepričanju bi morali biti v zbirki zastopani tudi slovenski pisatelji, starejši in mlajši – Ivan Cankar, Miško Kranjec in Lovro Kuhar-Prežihov Voranc, med pesniki pa France Prešeren in Mile Klopčič. Besedici »in druge« dokazuje, da se tudi s tako aktualnim in sodobnim izborom ne bi smeli zadovoljiti.⁵ Hkrati pa priča, kako pomembno mesto in vlogo so *Knjigi za vsakogar* pripisovali med slovenskimi založbami v tistem času.

Da so morali v založbi o programu vseskozi intenzivno razmišljati, priča tudi to, da je v petem, zadnjem zvezku prve zbirke zapisana misel o zbirki mladih slovenskih pripovednikov, a tudi z imenom Miška Kranjca. Vse to kaže, da so literarni program razširili na sodobno slovensko književnost. Z besedama »in drugih« pa so

¹ Pomembnega in naprednega igralca so Nemci po okupaciji skupaj z ženo Nado izgnali v Srbijo, v Kaonik pri Kruševcu. Leta 1942 sta oba odšla v partizane na planino Jastrebac. Tam so po dveh mesecih ženo ujeli četniki in jo zverinsko ubili. Wilhelm pa je padel kot borec 1944. leta v bojih za osvoboditev Kruševca. (Vir: Dran Roš: Slovenski izseljenci v Srbiji; izjava Milenka Šobra, str. 239.)

² Ubili so ga nemški okupatorji kot izgnanca v Srbiji.

³ Nedatirano pismo Cvetka Zagorskega, 1982.

⁴ Pisna izjava Cvetka Zagorskega, 30. oktobra 1962.

⁵ Mladi Prekmurec, 1940, št. 9–10, str. 155.

želeli opozoriti na vsestransko skrb tudi v prihodnosti.

Kaj vse so načrtovali, lahko le ugibamo. Menim pa, da so imena, ki so jih navajali, sodila v nekakšen srednjeročni program, ta pa se je spreminjal. Čeprav bi pričakovali napoved naslednje zbirke že prej, izvemo zanjo šele v zadnjem, petem zvezku proze Maksima Gorkega. Tako bi morala v prvih februarjskih dneh 1941 kot druga začeti izhajati zbirka kratke proze čeških pisateljev. O vzrokih, zakaj do njenega izida ni prišlo, lahko samo ugibamo. Morda je bil čas za pripravo tako zahtevnega izbora prekratek, o tem pa lahko tudi dvomimo. Še najbolj verjeten vzrok, da antologija ni bila uresničena, so preočitno izražene simpatije do okupiranega češkega ljudstva. Vse to je dobivalo zaradi ogroženosti naše domovine večjo težo in širši pomen. Ne smemo izključiti možnosti, da je prav zaradi takih ozirov do ogrožajočega sosedu posegla v programske načrte cenzura. Da se je to dogajalo, dokazuje pričevanje Branka Rudolfa v zvezi s prevajanjem Zolaja, o čemer bomo še govorili. Zato so se morebiti morali odločiti za manj opazno delo, seveda pa se s tem zamislili, predstaviti češko književnost, niso odpovedali in tudi ne odrekli javnemu političnemu odporu in obsodbi nosilcev evropskega fašizma, zlasti, ker je tako mislila tudi večina Slovencev. Morebiti so le nekoliko spremenili zamisel. Namesto antologije, ki naj bi prikazala češko književnost z odlomki proznih del več avtorjev, kar bi prav gotovo pomenilo dopolnitev dotodanjega poznavanja češke književnosti, so že v prvem zvezku druge zbirke napovedali tretjo knjigo – dela Ivana Olbrachta. V zvezi s tem je pomembno sporočilo Cvetka Zagorskega, da je bil uvrščen v knjižni program tudi Vitezslav Nezval. – Pri pripravi knjige čeških proznih del so si nameravali pomagati s Prager Zeitung, na katero je bil Zagorski naročen in ki je »podobno kot beograjska Politika kar dobro informirala«. ⁶

Po teh ugotovitvah sodim, da je bil program založbe široko zastavljen in da je upošteval tudi potrebe in težnje najširšega kroga bralcev. Izdajala naj bi dela, ki sodijo v svetovno klasiko, prevajala dela iz sodobne evropske književnosti, ponatiskovala najpomembnejša dela iz slovenske kalsike, izdajala dela najpomembnejših slovenskih pisateljev; zelo pomembna je bila tudi odlo-

čitev za izbore domačih del, ker bi lahko tako pomembno prispevali k razvoju naših takratnih izvirnih literarnih prizadevanj, zlasti z objavami del mladih.

Ker omenjajo v programskem načrtu zbirko, posvečeno delom mladih slovenskih pisateljev, bi med konkretne načrte sodilo tudi izdajanje del in sodobne slovenske lirike, o čemer se poučimo iz pisma Karla Destovnika-Kajuha Mariji Medvedovi 13. oktobra 1940. Sporočilo si lahko razložimo, če upoštevamo finančne možnosti, tudi tako, da bi bila po možnosti ena od knjig v letni zbirki namenjena delu mladih. Vendar podatek premalo pove, da bi mogli misel podrobneje presoditi. Po Destovnikovem sporočilu je bila zamisel blizu uresničitve. Domnevam, da bi v takem izboru izšle tudi njegove pesmi, predvsem tiste, objavljene 1940. in 1941. leta v Slovenski mladini, Srednješolcu, Mladem Prekmurcu in Sodobnosti. Trdnih dokazov za to pa ni.

Ker so ohranjeni vsi natisnjeni zvezki obeh zbirk, je pomembno, da ugotovimo, kdo so bili sodelavci založbe in hkrati prevajalci posameznih del, tem prej, ker vsi prevajalci niso navedeni pod prevodi. Po zaslugi Cvetka Zagorskega, ki je skušal to pozneje ugotoviti, so znani prevajalci vseh črtic, razen ene. Njen prevajalec je skrit za začetnicama priimka in imana. Kdo je to, ne vedo niti drugi sodelavci založbe. – Zato navajam za naslovom prevode v oklepaju število tekočih strani, prav tako pa tudi prevajalca, če pod prevodom ni podpisan. Prevajalce, ki so se podpisali, navajam zunaj oklepaja.

Zbirka Maksima Gorkega: Prvi zvezek vsebuje črtice: Nekoč jeseni (3–13, prevedel Cvetko Zagorski), Starka Izergil (14–39, prevedel Jaro Dolar), Pesem burjevstnika (40–41, prevedel Jaro Dolar). Zvezek se končuje z Življenje Maksima Gorkega (42–48), ki se nadaljuje skozi vse zvezke do konca v zadnjem zvezku zbirke. Prevedel ga je Cvetko Zagorski.

Drugi zvezek vsebuje črtice: Šestindvajset in ena (49–66), ponatisnili so jo z uredniškim privoljenjem iz revije Modra ptica (1931–32, št. 11), prevajalec pa je bil Mirko Čoš; Jemeljan Piljaj (67–81), prevajalec je bil Drago Jeran (psevdonim Karla Destovnika), Vij (82–84, prevedel Cvetko Zagorski), Pred obličjem življenja (85–87, prevedel Cvetko Zagorski), končuje pa se z na-

daljevanjem Življenje Maksima Gorkega (88–92).

V tretjem zvezku so črtice: Pesem o sokolu (93–96), prevedel Tone Maček (psevdonim Antona Tanca), Povratek (97–100), prevedel Alojz Hudales, Mati (10–108, prevedel Cvetko Zagorski), Dekletce (109–111), prevedel Cvetko Zagorski, sledi Življenje Maksima Gorkega (121–133), Gorki o sebi in Šaljapinu (134–135) ter Desnicki-Strojev o Gorkem (136, vse prevedel Zagorski).

V četrtem zvezku so črtice: Počastimo mater ženo (137–145), prevedel Jaro Dolar, Človek (146–152, prevedel Cvetko Zagorski), Doživljaj s srebrnimi zaponkami (153–165), prevedel Drago Jeran (psevdonim Karla Destovnika), Diplomati (166–169, prevedel Cvetko Zagorski) in Življenje Maksima Gorkega (169–180).

V zadnji, peti zvezek pa so uvrstili: Rojstvo človeka (181–194), prevedel Jaro Dolar, Ptičji greh (195–201), prevedel Tone Maček (psevdonim Antona Tanca), Nacionalni obraz (202–204, prevedel Cvetko Zagorski); v njem se je tudi končalo Življenje Maksima Gorkega (205–212).

Veliko manj sreče so imeli z drugo knjigo – ne le zaradi vojne in razpada države – s prevodi krajših proznih del Emila Zolaja. Težave so nastale že pri prvotni vsebinski zasnovi knjige. Po spominih prevajalca Branka Rudolfa so nameravali najprej prevesti Zolajeve Contes à Ninon, med njimi tudi črtico z močno protivojno poanto o krdelu vojakov, ki so sanjali na bojnem polju enake sanje – o velikanskem jezeru krvi, ki jo nesmiselno preliva človeštvo. Zaradi tega naslednje jutro odvrgejo orožje. – Ker je bilo to tik pred vojno, je državni tožilec povedal prevajalcu, da bo knjiga v trenutku, ko bo izšla, zaplenjena. Tako bi morali tudi v tem primeru ravnati po že ustaljenem pravilniku – zvezek bi morali razpečati še pred oddajo v cenzuro. Ker sta imela o delu pomisleke tudi Gašparič in Leon Novak kot poznavalca delavske problematike, so njujno mnenje pri izbiri besedil upoštevali in se lotili prevajanja drugih Zolajevih del.⁷ – Do aprila 1941 je izšel le en zvezek, drugi, pripravljen za natis, je ostal zaradi napada

Nemcev in Italijanov ter njihovih zaveznikov na Jugoslavijo v rokopisu.

Prvi zvezek druge zbirke vsebuje novelo Poplava (3–31), prevedla jo je Marija Kovač, in črtico Kovač (32–36) v prevodu I. S.; avtorja, skritega za inicialkami, nisem mogel ugotoviti.

Kljub temu da je bil izbor proze Emila Zolaja v programu založbe, je morala odločitev o njegovi uvrstitvi takoj za knjigo Maksima Gorkega bralce nekoliko presemetiti, saj bi moral Zola, po programski napovedi, slediti knjigam, posvečenim Gorkemu, Karlu Čapku in Anatolu Franceu.

Slednje ne zmanjšuje pomena knjižne izdaje, saj so na tako ravnanje založbe *Knjiga za vsakogar* vplivale takratne svojevrstne politične razmere v Jugoslaviji, ki so bile močno nenaklonjene svobodnim prizadevanjem tudi na kulturnem področju.

Prav ob Karlu Destovniku se je zastavilo vprašanje, kako je bilo z njegovim znanjem ruskega jezika.⁸ Matej Rode je dognal, da je Destovnik prevajal noveli Jemeljan Piljaj in Doživljaj s srebrnimi zaponkami iz hrvaškega jezika, po prevodih, nastalih leta 1909. Tako smo izvedeli, da vseh del prevajalci niso prevajali iz ruščine, temveč tudi posredno. Vedeti moramo, da je bilo zaradi političnih razmer v Jugoslaviji, ki je bila skoraj hermetično zaprta za vse, kar je prihajalo iz Sovjetske zveze, prevajanje iz ruščine že skoraj protidržavno delovanje, zato je bilo zelo težko priti do ruskih knjig. Tako so morali zlasti zaradi kratko postavljenega roka poseči po vseh razpoložljivih virih, ki so bili tedaj na razpolago. V zvezi z ugotovitvijo o prevajanju pa je treba poudariti, da so se mladi na Slovenskem v tem času radi učili ruski jezik, vendar so ga kolikor toliko obvladali le nekateri slušatelji ruske književnosti in jezika na ljubljanski filozofski fakulteti. Zato nas ugotovitev o Karlu Destovniku ne sme presenetiti. Tudi Cvetko Zagorski dopušča možnost, da je Življenje Maksima Gorkega prevedel iz srbskega ali hrvaškega prevoda ali iz nemščine. Ruščine, čeprav se jo je učil, tedaj še ni dovolj obvladal.⁹ Podobno je bilo tedaj s Karlom Destovnikom, o katerem vemo, da je obis-

⁶ Nedatirano pismo Cvetka Zagorskega, 1982.

⁷ Pisna izjava Branka Rudolfa, 15. novembra 1962.

⁸ Matej Rode: Kajuh kot prevajalec, Delo, Knjižni listi, 11. novembra 1982, str. 8.

⁹ Nedatirano pismo Cvetka Zagorskega, 1982.

¹⁰ Karel Destovnik-Kajuh: Zbrano delo Založba Borec, Ljubljana 1978, str. 72.

¹¹ Ustna izjava Jara Dolarja, 10. novembra 1983.

koval ruski krožek na celjski gimnaziji, ki ga je vodil profesor Janko Orožen, vendar pa jezika v tako kratkem času ni mogel tako obvladati, da bi lahko iz njega še prevajal. Pač pa je moral med okupacijo svoje znanje, pod vplivom narodnoosvobodilnega boja, izpopolnjevati, o čemer pričajo nekateri njegovi zahtevni načrti, zlasti prevodi nekaterih besedil ruskih pevnih pesmi v slovenščino.¹⁰

To pomena predstavitve krajših proznih del Maksima Gorkega in teženj po širšem povezovanju s sovjetsko književnostjo seveda ne more zmanjšati.

Vse kaže, da so mladega Destovnika priegnili k prevajanju zaradi tega, ker je bil pesnik, zaradi njegove vdanosti književnosti in zaradi podobnega svetovnonazorskega prepričanja.

Iz rušine so za prvo knjigo prevajali Jaro Dolar, Anton Tanc, ki se je jezika naučil v ruskem ujetništvu med prvo svetovno vojno, in Mirko Čoš. V zvezi s tem je zanimiva še podrobnost, da je urednik Zagorski pošiljal zvezke z deli Gorkega v Sovjetsko zvezo, na naslov Meždunarodne knjige v Moskvo. Dal mu ga je Alojz Mikenauer, ki se je tedaj vrnil iz Sovjetske zveze. Tako je Zagorski pisal na dobljeni naslov, dobil prijazen odgovor in zbirko del Maksima Gorkega. Kot se spominja, je podpisal spremni dopis neki Volkov. Čeprav je kmalu prišla vojna, ki je nekatere odgnala z doma, zaradi česar se je marsikaj izgubilo ali uničilo, se je nekaj knjig iz te zbirke ohranilo do današnjih dni. Dopisovanje z Moskvo je pomenilo v tistem času velik dogodek, vendar jugoslovanska policija zaradi tega ni izvajala represalij nad Zagorskim. Prav gotovo pa je potekalo dopisovanje pod neopaznim, a skrbnim policijskim nadzorom. Do dopisovanja je prišlo premišljeno, na pobudo slovenskega založnika, ki si je tako prizadeval po svojih močeh prispevati k legaliziranju kulturnih in drugih stikov v Sovjetsko zvezo. Hkrati je bilo tako ravnanje v duhu takratnega samoiniciativnega delovanja jugoslovanskih komunistov.

Drugače je bilo s pripravi za drugo knjigo, saj prevajanje iz francoske, književnosti ni pomenilo večjih težav.

Kdo naj bi prevajal Olbrachta, ne vemo. Jaro Dolar domneva, da bi bil lahko to opravil Janko Liška.¹¹ Neznani so tudi prevajalci iz bolgarske književnosti v letih pred vojno so

bili Tone Potokar, Stane Melihar in France Kozar. Le-ta je imel v zvezi s prevajanjem dokaj zahtevne načrte, a jih ni mogel uresničiti. Ker bi bila tudi taka Kozarjeva povezava s *Knjigo za vsakogar* mogoča, sem o tem povprašal Cvetka Zagorskega, pa je odgovoril: »... žal ... o Kozarju ne morem reči nič zanesljivega. Poznal sem ga osebno, bil sem pri njemu doma – prav gotovo v zvezi z razširjanjem literature (ENKA in podobno), tudi v zvezi s *Knjigo za vsakogar*, saj sem bil založnik, urednik, administrator, akviziter, kolporter – vse obenem. Na spominu pa je patina petdesetih let!«¹²

O založbi in njenem delu se je v korespondenci literarnih sodobnikov, v tisti, ki je trenutno na razpolago, ohranilo iz časa njenega delovanja le malo drobcov. Prve vesti o *Knjigi za vsakogar* zasledimo v pismu Karla Destovnika-Kajuha Mariji Medved v začetku šolskega leta 1940/41. Določneje je spregovoril o založbi nekoliko pozneje, 13. oktobra 1940. V tem pismu jo je seznanil s svojim delom in ji med drugim omenil tudi popularno knjižno zbirko iz sodobne ruske književnosti. Po tem bi sklepali, da je Destovnik sodeloval pri založbi od začetka, ko so pripravljali izbor, ki bi prišel v poštev za prevajanje, izbirali prevajalcev in določali približne roke za oddajo prevedenih del. Menim pa, da je o vsem tem podrobneje poročal Mariji Medved ob svojem obisku v Šoštanju ali ob njenem prihodu v Maribor, saj je govoril v naslednjem pismu, z dne 8. novembra 1940, o zbirki kot o že znanem dejstvu.¹³

Domala vsi sodelavci *Knjige za vsakogar* so bili literati, vendar so imeli le nekateri med njimi večje izkušnje s knjigo in s knjigovodstvom. Prav to je bil vzrok, da so se dela lotili toliko bolj premišljeno in previdno in so pretehtali vse predloge in nasvete. Upoštevali so zlasti predloge tistih, ki so imeli z založništvom in kolportajo večje izkušnje. Založbo sta sestavljala uredništvo in uprava. Medtem ko je uredništvo skrbelo za knjižni program v celoti in za pripravo posameznih zbirk, si je uprava prizadevala založbo čimbolj popluralizirati in priporočati posamezne zbirke, s tem pa pridobivati čim več naročnikov in bralcev. Sicer pa delo med upravo in uredništvom ni bilo strogo razmejeno. Kratka življenjska doba ter velika konkurenca močnejših in že uveljavljenih založb sta terjali trud vseh, od uprave in založbe do sodelavcev. Tako je tudi razum-

ljiva izjava Cvetka Zagorskega, da je bil »založnik urednik, administrator, akviziter, kolporter – vse obenem«. ¹⁴ Delovanje uprave in uredništva se je prepletalo. Skupaj so načrtovali akcije in ukrepe; tudi stilizacije propagandnih oglasov, ki so ustrezali sodobni ponudbi, si brez sodelovanja uredništva ne bi mogli zamisliti. Skupna je bila skrb za gmotni obstoj in razvoj založbe, ki je bila v sporočilih bralcem vseskozi tudi prisotna. Sporočila so premišljeno stvarna in dobrohotno oblikovana, brez odvečnega poudarjanja ali dokazovanja ter pritiska na naročnike.

V Mariboru se je založba oprla predvsem na delavstvo. Cvetko Zagorski pripoveduje, da je bila v tistem času v mestu odlično organizirana kolportажna mreža levičarskega tiska, njeni člani so bili predvsem mladi ljudje. Zanj je skrbel »centralni odbor in bili so potem odbori po okrajih ter ulični poverjeniki, prav gotovo skupaj 50 mladincev, ki so povezovali v legalno, čeprav neprijavljeno organizacijo (brez pravil, vabil, formalnih sestankov itd.) velik del mariborske mladine – vajeniške, dijaške, tudi kmečke ... odraslih delavcev, intelektualcev«. ¹⁵ Podobno kot zvezke *Knjige za vsakogar* so pred tem razširjali že Mlada pota, Ljudsko pravico in drugo. Zagorski si je pri delu pomagal tudi z izkušnjami, ki jih je dobil kot poverjenik pri razširjanju marksističnih knjižnih izdaj založbe Nova knjiga (ENKA) in drugih publikacij, ki so izhajale v Ljubljani. S pomočjo teh uredništev oziroma uprav je dobil naslove naročnikov naprednega tiska na Slovenskem. Tako je imelo novo založniško podjetje od vsega začetka naročnike povsod tam, kjer se je že uveljavil levičarski tisk, tako na Jesenicah, v Beli krajini, v revijah in drugod, posamezne zvezke *Knjige za vsakogar* pa so prodajali v vseh večjih krajih tudi po trafikah. Zaradi razširjanja zbirke je Zagorski potoval v Kranj, na Jesenice, v Ljubljano, na Ptuj in še kam, se ustno in pisno obračal na znance, o katerih je vedel, da so člani delavskih društev in poverjeniki levičarskega tiska.

Kar zadeva način razširjanja, *Knjiga za vsakogar* po besedah Cvetka Zagorskega ni imela konkurence. Tiska, ki bi v trafikah

ogrožal njihove zvezke, ni bilo, čeprav so prihajale iz Zagreba v podobni obliki brošure z manjvredno vsebino, po katerih so gale kulturno manj zahtevni bralci. ¹⁶

Ena pglavitnih nalog uprave in uredništva je bila razširjanje zbirk. Svojevrstno založniško in programsko zasnovanost so pojasnili na zadnji strani prvega zvezka prve zbirke s takimle obširnejšim sporočilom: »Knjiga za vsakogar izhaja v zbirkah, in sicer izide vsak drugi mesec nova zbirka. Vsaka zbirka obsega pet zvezkov, torej dobi naročnik vsakih 12 dni nov zvezek. Vsak zvezek ima 48 strani, cela zbirka skupaj 240 strani.

Naročnina znaša za vseh 5 zvezkov, torej za vsako zbirko, 12 dinarjev. V kolportажi, v trafikah in knjigarnah stane vsak zvezek 3 dinarje. Prva zbirka *Knjige za vsakogar* je Zbirka Maksima Gorkega. Zvezek, ki ga imate zdaj v roki, je prvi zvezek te zbirke. Naslednji zvezek izide 10. novembra, ostali trije do srede decembra.

Maksim Gorki nam je potreben, ker bomo našli v njem novo zaupanje in veliko ljubezen do človeštva, vero v bodočnost, veder pogled na življenje, optimizem in voljo do življenja – vse, kar nam je potrebno prav tako kakor vsakdanji kruh.

Knjiga za vsakogar bo skrbela, da Vam bo prinesel poštar vsakih 12 dni v hišo novo, zanimivo in izbrano čtivo.

Naslednje zbirke bodo: Zbirka Karla Čapka, zbirka Anatola Francea, zbirka mladih bolgarskih piscev in druge.

Knjiga za vsakogar bo skrbela za vašo duševno hrano in za vašo zabavo. Skrbela bo, da boste imeli vselej na mizi ali v žepu, doma in na poti spise M. Gorkega, Karla Čapka, Anatola Francea, Emila Zolaja ...

Kdor pa ne želi postati naročnik, naj nam ta zvezek takoj vrne. Naslednji zvezek bomo poslali le tistim, ki bodo poravnali naročnino ali se nam prijavili z dopisnico.»

Poleg tega obvestila je bilo v prvi številki priloženo še posebno sporočilo v kričeče rdeči barvi za vse, ki jim je bil prvi zvezek poslan. Po njegovi vsebini sklepam – medtem sta izšla že drugi in tretji zvezek – da si je založba močno prizadevala utrditi svoj položaj na slovenskem knjižnem trgu od oktobra, ko je izšel prvi zvezek, pa do novembra. Sporočilo se glasi:

»CENJENI!

Pošiljamo vam na ogled prvi zvezek naše *Knjige za vsakogar*. Namen in način iz-

¹² Pisna izjava Cvetka Zagorskega, 5. marca 1984.

¹³ Glej opombo 10, str. 71 in 72.

¹⁴ Pisna izjava Cvetka Zagorskega, 5. marca 1984.

¹⁵ Nedatirano pismo Cvetka Zagorskega, 1984.

¹⁶ Prav tam.

hajanja boste razbrali na zadnji strani tega zvezka. Sporočamo Vam, da sta izšla medtem že drugi in tretji zvezek, četrty je v tisku. Tudi te zvezke Vam pošljemo, čim prej-memo Vaše nakazilo ali naročilo.

Če pa naših publikacij ne nameravate naročiti, Vas prosimo, da nam zvezek vrnete.

S spoštovanjem
KNJIGA ZA VSAKOGAR
Maribor, Sodna ul. 26/III.«

Obvestilo s skoraj enako vsebino so objavili tudi v drugem zvezku prve zbirke. Spremenjen oziroma dopolnjen je bil le tisti del besedila, ki govori o izidu tretjega, četrtega in petega zvezka.

Prvič je sledila napoved prispevkov, uvrščenih v naslednji zvezek, s čimer so želeli ne le ohraniti, temveč tudi razširiti mrežo bralcev in s tem zanimanje za nadaljnje zvezke. Hkrati so se lotili načrtnega pridobivanja novih naročnikov, in ta prizadevanja so tudi primerno nagrajevali. Tako so v drugem zvezku objavili tole spodbudno sporočilo: »Kdor pridobi pet novih naročnikov, dobi eno zbirko zastonj.« Vabilo so ponovili še v tretjem zvezku zbirke. S podobnim popustom so nagrajevali tudi naročnike celotne zbirke, s čimer so želeli zagotoviti čim več stalnih naročnikov. Rezultati niso bili spodbudni, kajti v naslednjih zvezkih niso več nadaljevali takega pridobivanja stalnih naročnikov.

V prvi številki je bilo hkrati s spodbudnim obvestilom, da »... bo prinesel poštar vsakih 12 dni v hišo novo, zanimivo in izbrano čtivo«, tudi navodilo, da se morejo nanj naročiti z nakazilom ali dopisnico na čekovni račun založbe. Hkrati so jih obvestili, da so poslali številko vsem, o katerih so menili, da se bodo na zbirko naročili; tiste, ki tega ne nameravajo storiti, pa naprošajo, naj zvezek upravi vrnejo. Medtem ko so v drugem in tretjem zvezku zbirko še vedno priporočali, je moralo število nerednih naročnikov naraščati, zato so v četrtem zvezku že opominjali tiste, »ki še niso plačali naročnine... naj upoštevajo, da jim novih publikacij ne moremo pošiljati zastonj!« Za tem se gotovo skriva zelo prozaična gospodarska zakonitost, ki je dopuščala naročniku storitev odlog plačila le za kratek čas, ponavadi pa so ga morale založbe oziroma

uredništva revij poravnati do natisa naslednjega naročila. Opozarjanje naročnikov na obveznosti je bilo potrebno, saj je založba živela samo od točnega plačevanja naročnine. Da je bil problem plačevanja vseskozi pereč, priča nedvoumno sporočilo naročnikom v zadnjem, petem zvezku prve zbirke: »Zaostankarje prosimo, da nam poravnajo naročnino, ker naše zbirke lahko izhajajo samo z redno plačujočimi naročniki.« Gmotna plat založbe je bila vseskozi silno skromna. Znano je, da si je morala denar za začetek sposoditi in da ga je bilo treba vrniti. Zaradi tega je uprava skrajno varčno obračala vsak dinar. Pred očmi jim je ves čas bilo založniško poslanstvo, zato med sporočili uprave ne preseneča tudi obvestilo: »Naročnike prosimo, da plačajo naročnino vnaprej vsaj za eno zbirko. Vedite, da nas vsaka položnica 15 par, stroški s čekovnim računom pa znašajo za vsak izvleček še po ca. 60 par!« Pozivi naročnikom so razumljivi, saj se je založba opirala na določen sloj bralcev, na tiste, katerih materialne možnosti so bile najpogostejše veliko manjše od njihovih intelektualnih potreb.

Hkrati so taka sporočila pomenila tesnejšo povezavo založbe z naročniki in bralci. Z njimi jih je podrobno seznanila npr. s tem, kako je zbirka zamišljena, kdaj in kako bodo izhajali posamezni zvezki, kakšna je njihova cena – na vse to smo že opozorili – hkrati pa je želela s spodbudami pritegniti bralce k razmišljanju in oblikovanju čim bolj živega in aktualnega založniškega programa. Pred njimi je tak način uporabila že založba Nova knjiga pri programskem oblikovanju marksistične knjižnice. Kakšen je bil odziv na poziv založbe *Knjiga za vsakogar*, ne vemo, vemo pa, da spodbude založbe niso bile neopažene. Sicer je prišlo do nekaterih sprememb v programu, te pa so lahko izraz prizadevanj, da bi tudi v založbi čimbolj prisluhnili aktualnim težnjam predvsem mladih iz delavskih, študentskih, kmetskih in uradniških vrst. Vsebinske sugestije zasledimo že v omenjeni kritiki prvih zvezkov v murskosoboškem Mladem Prekmurcu. Poslanstvu knjige za vsakogar so mladi napredni intelektualci prispevali velik pomen in so jo, po zasnovi, že od začetka uvrščali v napredno množično knjigo, ki naj bi predstavila dela evropske in domače klasike, seznanjala pa naj bi bralce tudi s sodobnimi dosežki svetovne in domače literature.

Za utrditev položaja je bilo treba doseči tudi, da bi zvezki izhajali v predvidenih rokih in v čim krajših presledkih. Kadar so z izidom zakasnili, so se naročnikom za zamudo opravičili. Tako je izid petega zvezka prve zbirke pospremil sporočilo: »Prosimo cenjene naročnike, da nam oprostite mali zamudi, v bodoče bodo naše zbirke zopet redno izhajale.« Ker vzrokov, zakaj je do zamude prišlo, ne omenjajo, lahko domnevamo, da sta bili zanjo krivi tako založba kot tiskarna. Po pozivih naročnikom, naj poravnajo naročnino, sklepam, da so bile za zamude včasih krive tudi netočne poravnave tiskarskih in drugih stroškov. Prav lahko pa so bili kdaj tudi drugi vzroki, npr. cenzura ali kaj drugega. Obvestila so bila jasna in stvarna, brez dvoumnosti, kot jih poznamo iz obvestil uredništev, ki so se borila za svoj obstoj s policijskimi oblastmi.

Na težave te vrste bi lahko kazalo le sporočilo v četrtem zvezku prve zbirke. Pomembno je, da jih zasledimo šele v četrtem zvezku, ko so se prepričali, da je bila vsaka naključnost v zvezi s pošto in dostavo izključna. Problem je bil gotovo pereč in je nastal po reklamacijah naročnikov. Zaradi tega se je uprava čutila dolžno spregovoriti o tem in sporočiti, da se za to ne čuti krivo: »Vsem naročnikom, ki niso prejeli katere izmed doslej izšlih števil, sporočamo, da smo jim mi v redu ekspedirali vse tri zvezke. Pišejo naj nam dopisnico, nakar jim bomo poslali ponovno izgubljeni zvezek, obenem pa bomo skušali najti vzrok nerednosti.« Podobno obvestilo je izšlo tudi v petem zvezku. Cvetko Zagorski se spominja, da jim policija in cenzura nista povzročali težav. O naklonjenosti do založbe priča že omenjena izjava Branka Rudolfa o izboru Zolàjevih krajših proznih del. To pa še nikakor ni dokaz, da založbe niso skrbno nadzorovali in po svoje ovirali njenega dela. Cvetko Zagorski se spominja, da je »policija nadzorovala kolportажno mrežo« in da so »agentje ... radi sledili našim dečkom«. ¹⁷

Založba si je prizadevala tudi za čim lepši videz knjižnih zbirk. Na to so dokaj samozvestno opozarjali: »Naše publikacije ni enodnevne vrednosti. Zato priporočamo naročnikom, da si jo dajo vezati«. Medtem ko so naslovnice vseh zvezkov prve zbirke po kakovosti papirja ne razlikujejo od natisnjene besedila – za vse so uporabili enak

časopisni papir – se je druga zbirka od prve že razlikovala po nekoliko trših barvnih platnicah. Platnice so bile rumene, naslov na njih pa rdeč. Prvem zvezku druge zbirke je bila dodana še podoba Emila Zolàja. Po prvih dveh knjigah sklepam, da je bila pisateljeva podoba, kljub morebitni drugačni slikarski tehniki, sestavni del vsakega prvega zvezka knjižnih zbirk *Knjige za vsakogar*. Tu so tudi konkretna obvestila naročnikom: »Prva zbirka bo v kratkem izšla v okusni vezavi.« Iz prvega zvezka druge zbirke pa izvemo, kakšna je bila vezava. Platnice so bile vezane v platno, na naslovni strani pa je bila enaka podoba Maksima Gorkega kot na naslovnici vsakega izmed petih zvezkov. Cena platnic je bila 9 dinarjev, vezane knjige s poštnino pa 27 dinarjev.

O skrbi za urejenost priča tudi emblem založbe. Prvič ga zasledimo pod naslovom petega zvezka prve zbirke. Izdelal ga je akademski slikar Lojze Šušmelj iz Ruš. V prvem zvezku druge zbirke pa so mu dodali še geslo: V znanju je moč!

Uredništvo in uprava sta skrbeli, da je o posameznih zvezkih sproti poročal tudi dnevni tisk, predvsem mariborski Večernik.

Opozorimo še na nekatere druge pomembnejše podrobnosti. Ponovno poudarimo tesno povezanost med sodelavci in založbo. Omenili smo, da prevajalcev niso nagrajevali zaradi skromnih finančnih sredstev. Spričo občutne konkurence pa so si nenehno prizadevali za izboljšanje videza natisnjenih zvezkov. Člane uredništva, uprave in prevajalce je družilo skupno poimovanje vloge in pomena naprednega družbenega in političnega ozaveščanja. V prvem zvezku prve zbirke je kot predsednik založbe naveden Cvetko Zagorski, še pred njenim sklepom pa je prišlo do organizacijske izpopolnitve. Tako je postal Zagorski izdajatelj, Branko Rudolf pa urednik zbirke. Zakaj je do take spremembe prišlo, ne vemo, zlasti ker je Zagorski kot izdajatelj in urednik naveden tudi v prvem zvezku druge zbirke, in čeprav vemo, da je skrb za izdajo Zolàjevih del prevzel Rudolf. Prav gotovo je narekovala delitev dela povečana založnikova skrb za čim kakovostnejšo izvedbo programa. Vse to se ujema z izjavo Cvetka Zagorskega, da je prepuščal pripravo izborov poznavalcem posameznih književnosti, pri čemer je določno omenjal Branka Ru-

¹⁷ Prav tam.

dolfa in Jara Dolarja. Do takega premika je moralo priti. Delo, ki si ga je založba zastavila, prav gotovo ni bilo lahko, zlasti ne v razmerah, ko je bila uradna državna politika vsaj v nečem neizprosno dosledna: bila je naperjena proti komunistom in skrajno nezaupljiva do vsega, kar je bilo kakor koli povezano s Sovjetsko zvezo.

Žal le, da je založba zaradi vojne prekmalu prenehala obstajati.

Zastavlja se nam še vprašanje o višini naklade. Tudi o tem nimamo zanesljivih podatkov. Da je bilo zanimanje za knjižne zbirke veliko, dokazuje podatek, da so morali prvi zvezek prve zbirke ponatisniti. Ker takega sporočila pozneje ne zasledimo več, sodim, da so zaradi tega naklado nadaljnjih zvezkov primerno povečali. Po sodbi Cvetka Zagorskega je izšel vsak zvezek v 2000 do 3000 izvodih.¹⁸ Tako število je pomenilo v tedanjem slovenskem založništvu dokaj veliko naklado, ki je bila pomembna še zlasti zato, ker vemo, da so jo kupovali sloji, ki jim je bil nakup knjige zaradi slabega gmotnega položaja ali zaradi občasne nezaposlenosti skoraj nemogoč.

Knjiga za vsakogar sodi med redka založniška podjetja, ki so v tistem času delo-

vala v Mariboru. Nič manj pomembna ni ugotovitev, da je delovala v času, ko se je tudi po Sloveniji vse bolj širila vojna psihoza. Proti takemu stanju se je po svojih skromnih močeh borila in prav gotovo vli-vala pogum in vero vase tudi tedaj, ko so si nacistični okupatorji prizadevali izpolniti Hitlerjevo naročilo ob obisku v Mariboru, naj z nasiljem napravijo Štajersko spet nemško. Zvezki so bili po obliki skromni, a so kljub temu prinašali »v preprosti obliki bogato vsebino«, kot sta zapisala uredništvo in uprave. Založba je načrtno in uspešno uresničevala zahtevo po ceneni žepni knjigi. Ta zamisel, kakršne dotlej na Slovenskem skoraj nismo poznali, se je edina posrečila. (Znana je le še Hramova knjižnica založbe Hram.) Njeni pobudniki so se zgledovali pri drugih, večjih narodih, pri katerih se je taka oblika že uveljavila in imela enako pravico in mesto na polici kot bogato opremljena knjiga.

Pred razpadom Jugoslavije in narodnoosvobodilnim bojem je pomenila *Knjiga za vsakogar* zadnjo uresničitev idejnih teženj, za katere so se zavzemali napredni kulturni delavci v obdobju med obema vojnama.

¹⁸ Ustna izjava Cvetka Zagorskega, 25. oktobra 1983.

dr. JANKO PRUNK

Jugoslovanski komunisti in narodnostno vprašanje 1919–1935

Desanka Pešić je v svoji knjigi opisala problem, ki je bil v zadnjih petnajstih letih v središču zanimanja zgodovinske znanosti, še nekaj več časa pa tudi predmet idejnopoličnih in kulturniških razprav. S historiografskega stališča so o tem problemu pisali, če omenimo le najpomembnejše: Janko Pleterški: Nacionalno vprašanje v Jugoslaviji v teoriji in politiki KPJ–KPS, Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, 7, Ljubljana 1967, str. 277–316; Komunistička partija Jugoslavije i nacionalno pitanje 1919–1941, Komunist, Beograd 1971; Prispevek jugoslovanskih marksistov k revolucionarnemu pojmovanju narodnega vprašanja (1928–1937), Referat na posvetu Tito in revolucija, Kumrovec 1977; Dušan Lukač: Radnički pokret u Jugoslaviji i nacionalno pitanje 1918–1941, Beograd 1972; Gordana Vlajić: Revolucija i nacija, evolucija stavova vodstva KPJ i Kominterne 1919–1929. godine, Zagreb 1978; Latinka Perović: Diskusija o nacionalnom pitanju u KPJ i NRPJ u 1923. godine (rokopisna disertacija Beograd 1977); France Klopčič: Kritično o slovenskem zgodovinsopisju, Ljubljana 1979, in drugi. Leopold Kobsa pa je izdal dokumentarni zbornik Nacionalno pitanje u djelima Klasika marksizma u dokumentima i praksi KPJ/SKJ, Zagreb 1978. Desanka Pešić se je obravnave lotila na samosvoj metodološki način, ki ni običajen za zgodovinske monografije. Vso pozornost pri proučevanju narodnega vprašanja v vrstah Komunistične partije Jugoslavije je usmerila samo na analizo stališč nekaterih najvidnejših partijskih voditeljev in ideologov, ki so pisali o tem vprašanju. Tako je vnesla v našo historiografijo nov antropološki pristop, ki smo ga lahko samo veselili. Tak pristop, ki je v modernem svetovnem zgodovinsopisju že močno uveljavljen, smo namreč že dolgo potrebovali.

Spornejša za zgodovinsopisje in za zgodovinarje je avtorčina drzna eksplikacija in interpretacija vseh navajanih konceptov. Interpretacije in sklepi, ki presegajo običajne okvire v našem zgodovinsopisju in na prvi pogled prevzamejo bralca s svojo drznostjo in dorečenostjo, so nedvomno odsev avtoričine

primarne izobrazbe, ki ni zgodovinska, ampak filozofska. Avtorica se pri tem opira zlasti na strukturalistično besedilno analizo in ne upošteva dovolj vpetosti v konkretno zgodovinsko situacijo. Prav v tem pa ne kateri njeni sklepi ne združijo historične kritike.

Avtorica je svoje delo razdelila na pet poglavij:

I. Narodnostno vprašanje v razumevanju jugoslovanskih komunistov od nastanka Kraljevine SHS do Obznane (str. 22–55)

II. Od Obznane do razprave o narodnostnem vprašanju 1921–1923 (str. 55–82)

III. Razprava o narodnostnem vprašanju v NRPJ oziroma v KPJ 1923. leta (str. 82–197)

IV. Spor in njegova razrešitev 1924–1928 (str. 198–244)

V. Od šestojanuarske diktature do sedmega kongresa kominterne (str. 245–285)

Avtorica se je odločila za kronološko podajanje, kar nedvomno daje dobro preglednost. Že v uvodu in potem v vsej knjigi je videti, da obvlada teoretično marksistično literaturo o narodnostnem vprašanju in v glavnem tudi faktografijo predmeta, o katerem piše. Tako je v prvem poglavju dobro in brez spornih tez prikazala stališče socialnodemokratskih strank do združitve narodov v prvih mesecih obstoja nove jugoslovanske države; nadalje stališče buržoazije do narodne združitve in državne ureditve; nato stališča Komunistične partije Jugoslavije do narodne enotnosti, krizo te ideje, njene vzroke in posledice, stališče Komunistične partije Jugoslavije do državne ureditve; Komunistična partija Jugoslavije v odnosu do balkanske federacije, posebej makedonsko vprašanje. Nazadnje je podala še kritično mnenje o prelaganju rešitve narodnostnega vprašanja v konceptih Komunistične partije Jugoslavije na obdobje socializma.

V drugem poglavju je predstavila krizo teze o narodni enotnosti Srbov, Hrvatov in Slovencev v pogledih Komunistične partije Jugoslavije, stališča Komunistične partije Jugoslavije do jugoslovanske države in do načina reševanja narodnega vprašanja. Predstavitelj je dokaj izčrpan, v glavnem točna, morda le s preveč apo-

Desanka Pešić:
JUGOSLOVENSKI
KOMUNISTI I NACIONALNO
PITANJE (1919–1935),
Rad,
Beograd 1983.

diktično sodbo, da je bil Sima Marković prvi v Komunistični partiji Jugoslavije, ki je jasno spoznal, da obstaja v Jugoslaviji več narodov, in to zapisal v svoji knjigi leta 1923 Nacionalno pitanje u svetlosti marksizma (Desanka Pešić, str. 86). To sodbo bi bilo treba korigirati in povedati, da je slovenski komunistični voditelj Lovro Klemenčič že julija 1922 na I. državni konferenci Komunistične partije Jugoslavije na Dunaju jasno poudaril, da so Srbi, Hrvati in Slovenci različni narodi. Zavzel se je za pravico do samoodločbe oziroma federativne ureditve, o čemer je tedaj že govorilo nekaj voditeljev Komunistične partije Jugoslavije, ne da bi Slovence, Hrvate in Srbe šteli za različne narode.

Kot je razvidno iz navedbe strani, je največji del knjige, ki ga zajema tretje poglavje, posvečen najpomembnejšemu vprašanju: razpravi o narodnostnem vprašanju v okviru Komunistične partije Jugoslavije v letu 1923, ki se je nekako zaključila z znamenito resolucijo 3. državne konference Komunistične partije Jugoslavije januarja 1924 v Beogradu. V tem poglavju je avtorica podala tudi največ svojih sklepov, tako da je to poglavje najbolj problematično. Poglavje je gradila na soočanju stališč Sime Markovića, ideologa tako imenovane desnice, in stališč večine predstavnikov tako imenovane leve, ki jih je bilo najti tako med Srbi, kakor med Hrvati in Slovenci: Triša Kaclerović, Kosta Novaković, Pavle Pavlovič, Rajko Jovanović, Djuro Cvijić, August Cesarec, Dragotin Gustinčič pa tudi Ante Ciliga. Avtorica se v tem soočanju popolnoma nedvoumno opredeljuje za stališča Sime Markovića in jih opredeli kot zrelejša, konkretnjša, ker je videl rešitev narodnostnega vprašanja že v okviru meščanskega reda z reformo ustavnega sistema v Jugoslaviji, medtem ko je levica videla rešitev narodnostnega vprašanja v Jugoslaviji samo v proletarski socialistični revoluciji. Slednja stališča avtorica enostavno pripiše popolnemu vplivu in poslušnosti komiterni, medtem ko je bil Sima Marković v tem pogledu dokaj emancipiran (Desanka Pešić, str. 108–109).

Zgodovinska praksa ne potrjuje takšnega avtoričinega sklepa, ampak ravno nasproten. Buržoazije jugoslovanskih narodov se v okviru meščanske Jugoslavije niso mogle sporazumeti za rešitev narodnostnega vprašanja. To ni bilo v ničemer rešeno niti s sporazumom Cvetković-Maček na predvečer druge svetovne vojne. Zgodovina je nasprotno potrdila stališče leve, da je samo z revolucionarnim bojem ljudskih delovnih množic v kombinaciji narodnostnega in razrednega moč rešiti narodnostno vprašanje, kar se je zgodilo v osvobodilnem boju in ljudski revoluciji jugoslovanskih narodov med drugo svetovno vojno.

Avtorica pravilno ugotavlja, da odnos do jugoslovanske države in do balkanske federacije ni bil mejni pojem pri opredeljevanju leve in desnice: med levičarji in med desničarji so bili pristaši balkanske federacije, balkansko-podonavske federacije, pa tudi srednjeevropske; med levimi in desnimi so bili taki, ki so upoštevali jugoslovansko državo kot okvir za rešitev narodnostnega vprašanja, kot etapo k njegovi vse popolnejši rešitvi, in taki, ki so ta okvir zanikali ali enostavno molče prešli preko njega (str. 108).

Avtorica je stališče srbskih levičarjev, da odprejo pot k integraciji srbskih delovnih množic s splošnim narodnim in proletarskim bojem proti državni srbski hegemoniji, prefinjeno označila s tem, da so spregledali »drugo dimenzijo srbskega problema – problema integritete srbskega naroda« (str. 144). Seveda bo takšno stališče zbudilo in mora zbuditi vrsto historiografskih in družbenopolitičnih pomislekov.

Kritičnemu pretresu je treba podvreči tudi avtoričino prikazovanje konceptov slovenskega komunista Dragotina Gustinčiča in njihovo presojanje. Najprej avtorica dokaj točno in izčrpno poda tri Gustinčičeve članke v razpravi l. 1923. Med drugim zapiše, da je bil Gustinčič prvi, ki je anticipiral takšno jugoslovansko federacijo, kakršna je nastala po sklepih Avnoja. Predvidel je namreč naslednje zvezne enote: Srbijo, Makedonijo, Črno goro, Bosno in Hercegovino, Vojvodino, Hrvatsko, Slovenijo in morebiti

Dalmacijo. Avtorica nato sklepa, da je Slovence dolgoletna izkušnja v narodnostnem boju v habsburški monarhiji oborožila za globoko razumevanje narodnega vprašanja in da so se zato lahko že zgodaj približali njegovi pravilni rešitvi.

V nadaljnjem presojanju Gustinčičevih konceptov pa mu zameri, da je na narodnostno vprašanje gledal preveč s socialno-ekonomskega vidika. Gustinčič je v enem svojih člankov res zapisal, da je nastanek jugoslovanske države leta 1918 posledica sentimentalnosti buržoazije in malomeščanstva jugoslovanskih dežel habsburške monarhije in da ni osnovana na nikakršnih socialno-ekonomskih temeljih. Izrazil je svoj strah, da bi razvite slovenske in hrvaške dežele tudi po revoluciji ekonomsko izkoriščali zaostali južni in vzhodni deli jugoslovanske centralistične države, in to tako, da bi to bistveno oviralo slovenski narodni razvoj. Zato je predvideval do revolucije preureditev jugoslovanske države v jugoslovansko federacijo, po socialistični revoluciji pa vključitev severnih jugoslovanskih dežel Slovenije in Hrvatske v srednjeevropsko socialistično federacijo, medtem ko bi se južne dežele pridružile balkanski federaciji. Avtorica nazadnje pove, da je Gustinčič na 3. državni konferenci Komunistične partije Jugoslavije 1924. odstopil od svojega stališča in sprejel stališče konferenčne resolucije o delavsko-kmečki balkansko podonavski federaciji.

Avtorica Gustinčiču po krivici pripisuje nacionalni egoizem in njegove koncepte enači s koncepti slovenske buržoazije, kar je historično popolnoma netačno. Zaradi izrazitega poudarjanja socialno-ekonomskega vidika v narodnostnem vprašanju mu pripiše, da je odstopil od nekaterih marksističnih načel.

V četrtem poglavju avtorica prikazuje spor v partiji zaradi narodnostnega vprašanja leta 1924; razpravo o jugoslovanskem vprašanju v komisiji komunistične internacionale leta 1925, ki se je je udeležil celo Stalin. Nazadnje kritično pretresa in presoja stališče o obveznem razbitju Jugoslavije na posamezne narodne sovjetske re-

publike, ki se je uveljavilo v narodnostnih pogledih Komunistične partije Jugoslavije od te razprave v kominterni do IV. kongresa Komunistične partije Jugoslavije v Dresdenu 1928.

V zadnjem, petem poglavju avtorica prikazuje, kako neživljenjsko je bilo to stališče, pri katerem je vztrajala Komunistična partija Jugoslavije v politični praksi do sedmega kongresa kominterne 1935. Pove, da je v pogledih Komunistične partije Jugoslavije na narodno vprašanje bila popolnoma sprejeta Stalinova sodba, da je narodno vprašanje v bistvu kmečko vprašanje, zato tudi nekatere poteze v politiki Komunistične partije Jugoslavije v tej smeri, kot je ustanovitev organizacije socialnih-narodnih revolucionarjev. V tem poglavju skoraj popolnoma sprevidi, da je že v letih 1932 do 1933 neki mlad slovenski komunist Tone Brodar-Edvard Kardelj napisal obsežno študijo Nacionalno vprašanje, v kateri ni nikjer izrecno poudarjal, da je narodno vprašanje kmečko in da je obvezno razbitje Jugoslavije. Zaradi takšnih pogledov je bila Kardeljeva razprava v centralnem komiteju Komunistične partije Jugoslavije deležna kritike. Toda nadaljnji razvoj je pokazal pravilnost njegovih pogledov, ki so postali nosilni in produktivni v narodni politiki Komunistične partije Jugoslavije pred drugo svetovno vojno.

Za sklep prikaza te knjige bi lahko rekli tole. Čeprav prinaša knjiga veliko gradiva, ga analitično razgrinja in interpretira, vendarle v virih in faktografskem pogledu ne prinaša nič novega. Nove so avtorične ugotovitve, zgrajene na tem gradivu, ki gredo ponekod v bistveno drugačno smer kot ugotovitve na začetku navedenih avtorjev. Seveda ima avtorica vso pravico do tega. Kaže, da ima pred očmi maksimo očeta zgodovinopisja Leopolda Rankeja, ki je dejal, da vsaka doba in vsaka generacija piše zgodovino na novo. Seveda se postavlja veliko vprašanje, zakaj Desanka Pešić meni, da v primeru z vsemi na začetku naštetimi avtorji, sodi sama v novo generacijo in da je nastopila druga doba, v kateri je že treba na novo overediti nekatere dokazane ugotovitve.

NADA GABOROVIČ

Čas preizkušnje

Dnevi izdaje Aleksandra Marodiča potrjujejo spretnega pripovedovalca in oblikovalca dogajanja, ki je znal iz dokumentarne snovi in svojih lastnih spominov splesti zanimivo zgodbo o enajstih dnevih jugoslovanske vojne mornarice. Ta se je znašla po 27. marcu 1941 v nenavadnem in nezavidiljivem položaju. Ostala je namreč brez pravega vodstva, napotkov, obvestil o stanju prav zaradi izdajalskega vodstva, ki je poskrbelo za izdajo na najbolj ponižujoč način. Že kmalu po izbruhu druge svetovne vojne leta 1939 so mnogi profašistični in proustaški elementi začeli pripravljati tla za razbitje Jugoslavije in snovali novo državno tvorbo za Hrvate, utirali pot nacizmu in načrtno preprečevali razraščanje upornosti, trdnosti in osveščenosti, pripisujoč komunistični partiji, da hujska mornarje proti poveljniškemu in častniškemu osebju. Ti prodanci in karieristi so zavestno vnašali zmedo in razkole v posadke, da je njihovo preprečje bujno plenjalo, ne da bi ga kdorkoli sploh zasluhlil. Saj je bila za podrejene značilna vcepljena slepa pokorščina in tudi zaupljivost. Oboje pa se jame krhati tedaj, ko na eni izmed velikih ladij kraljevske vojne mornarice, zasidrane v bližini Splita, pride do neljubega dogodka: mladi častniki Jandroković naredi samomor, potem ko ga poveljnik, ki je to le po imenu, in njegov pomočnik, resnični poveljnik, ruski emigrant Bajcov, obdolžita izdaje kot komunista in soudeleženca zarote na ladji Dalmacija, kar je gola izmišljotina, saj sta se samo želela znebiti bistrrega in prodornega mladega moža, ki bi jima skupaj z drugimi pošteno mislečimi mornarji in častniki bil zgolj ovira pri njunih izdajalskih nakanah.

Napoči dan bombardiranja Beograda, vojna brez vojne napovedi, 6. april. Posadka na ladji se znajde v navzkrižju nasprotujočih si mnenj, domnev, ukazov oziroma preklicanih ukazov, neobveščenosti, slutenega izdajstva komandnega osebja,

Aleksander Marodič:
DNEVI IZDAJE,
Založba Borec,
Ljubljana 1984,
opremil Miran Mohar
strani 233.

zahrbtnih ravnanj komandanta Tomaševića, ki se čuti »nesojenega hrvatskega kralja« kot potomec zadnjega hrvatskega kralja, in podlosti brez primere zaresnega poveljnika Bajcova, ki se je po vdanosti carju priklonil kralju v Jugoslaviji, zdaj pa ga je lahkega srca izdal in napejljal vse vezi z nacisti, svojimi novimi gospodarji in ukazovalci, vedno do skrajnosti brezsrčen, brez pomislekov, kadar gre za njegovo prihodnost, še posebej pa za maščevanje nad prištaši ideologije, ki je spodkopala možnost njegove blesteče kariere carističnega gardista v Petrogradu.

Tomašević in Bajcov sta hkrati prispevata stanja in razmer v predvojni vojni mornarici, kjer so vladale nevzdržne razmere in nemogoči odnosi, saj je bila razlika med častniškim osebjem in navadnimi mornarji, še zlasti med garači v kotlovnica in nosači kuriva, poniževalna do skrajnosti in je spominjala na suženjske čase. Privilegirani častniški kader v snežno belih rokavicah in brezhibnih uniformah na eni strani in na drugi do premoga in olja črni garači na ladijskem dnu, ki niso poznali drugega kot smrad, temo in napor, to je absurdno nasprotje in prava sramota za predvojno kraljevsko mornarico ter eno izmed protislovij, ki so pripomogla k temu, da se mornarji niso znašli ne znali usmeriti, ko je prišlo naznanilo o izbruhu vojne.

Kljub dokumentarnemu izhodišču pa se Marodić leposlavec spretno ogne suhoparnosti, ki bi utegnili prevladati, in vodi bralca od dne do dne, od novih do novih zanimivih dogajanj in odkritij, ki se bero kot dobra pustolovsko-vohunsko-vojna zgodba, kakršnih pri nas ni veliko, še zlasti pa je občutena vrzel v tematiki, ki se je zanjo oddločil on. Razmeroma tuje nam je področje predvojnega pomorstva, življenje na ladjah, skoraj čas nič pred vojno, v njej in po naglem koncu, ki je razpršil posadke na vse konce države, razen tistih, ki so se prodali

okupatorju in domačim izdajalcem, predvsem oblastnikom v novi Nezavisni državi Hrvatski, ki si je prilastila vse razpoložljivo ladjevje skupaj z zanesljivimi ostanki posadk.

Dnevi izdaje pričajo, da so še neznane strani v naši polpretekli zgodovini, ki bi jih radi videli popisane, ker so po krivici zanemarjene. Pričajo pa tudi, da je še obilo snovi, zaslužne za romaneskno obdelavo.

Čeprav se je pisatelj omejil le na krajši čas, izhajajoč seveda iz predzgodovine in predstanj, značilnih in usodnih za jugoslovansko kraljevsko vojno mornarico z moštvom vred, in da je izbral le tiste prizore, usode, dejanja in posledice, ki so ga ustvarjalno vznemirjali, pa je knjiga *Dnevi izdaje* kakovosten prispevek k zgodovini razvoja uporne misli in opredelitve za boj proti okupatorju in njegovim sodelavcem med našimi pomorci. Nakopičeni problemi, ki jim mnogi niso bili kos, dovolj jasno kažejo, kaj vse sproža človeška upogljivost, pohlep po položaju, odmrta značajnost in družbeno razlikovanje, ki se je izoblikovalo na krovih že kar do absurda. Prav v prikazu te plati je Marodić neizprosno odkrit, jase in nedvoumen. Glavne junaka ali junakov ni. So le ljudje, osveščeni ali ne, zavedajoči se dolžnosti in časti, ali pa oni na nasprotnem bregu. So tudi trenutki, ko se posamezniki v danih situacijah odkrijejo do konca. Verjetno so posamezniki liki osvetljeni jasneje tedaj in tam, kjer je pisatelj osebni spomin pritipal globlje. Tako bralca naravnost živo zanimajo izteki usod nekaterih oseb, ki so tako ali drugače posegle v razvoj dogajanja na komandni ladji, ali ladij, ki so vključene v pripoved.

Dnevi izdaje so poučno in napeto, zanimivo branje. V slovenščino je knjigo izredno tekoče in polnovredno prevedel Janez Mušič in njegova skrb za sleherni izraz in pomen je zgledna. Opremo knjige je prispeval Miran Mohar in je skladna z vsebino.

MILE PAVLIN

Z moje strani zapik

Zelo sem omahoval, preden sem se odločil odgovoriti Jožetu Dežmanu na njegovo pismo Borcu, naslovljeno z bombastičnim naslovom Mile Pavlin proti kravam, nevednežu, strahopetcu in izdajalcu (tj. Jožetu Dežmanu, op. M. P.)

Zakaj naj bi odgovarjal na spis, poln nesmislov, ugibanj, podtikanj in podobnega iz orožarne (tudi) slabe publicistike? Zakaj naj bi se pričkal (to, kar počne Dežman, je po obliki in vsebini zelo daleč od polemike, kakršna naj bi prispevala k razbistritvi raznih sporov) z očitno preveč vase zaverovanim mladim možem, ki se mi zdi hudo podoben učencu, ko kaže jezik učitelju, saj se nekako le zaveda, da mu še dolgo ne bo kos? Skratka, zakaj bi ugovarjal nekomu, ki znova dokazuje svoje neznanje, popoprano z ugibanji in samoetiketiranjem (strahopetec, izdajalec . . .).

Poleg tega so najbrž še živi udeleženci osvobodilne vojne in socialistične revolucije, ki bodo morali reči svoje na poskus razvrednotenja prispevka takšnega partizanskega kraja, kot je bil Bohinj.

Navsezadnje, zakaj bi na straneh Borca poučeval nadobudneža, ko pa so za to ustrezne šole? Tudi to učenje zahteva leta in leta marljivega dela, še veliko bolj od tistega, ki osvobodilne vojne in socialistične revolucije ni doživel in se je udeležil. Tudi razpravljanje v smeri, kakršno si želi Dežman, je čisto odveč: na vse je že zdavnaj odgovorila zgodovinska veda in Dežman se lahko o vsem pouči iz učbenikov (med drugim tudi iz navodil za pisanje monografij, ki jih tako silovito zavrača).

Kljub vsemu pa bi rad z dvema primeroma ponazoril, kakšne »raziskovalne« načine skuša uvajati Dežman. Med drugim me tudi sprašuje, ali bi bilo moje mnenje o delovanju Jeseniško-Bohinjskega odreda po smrti njegovega prvega komandanta Franca Jernejca-Milčeta drugačno, kot je bilo leta 1970. Dežman bi kot izšolani zgodovinar moral vedeti, da monografije niso spomini, tudi še tako vplivnega posameznika ne, ampak prikaz, sestavljen iz raznih prvin, zlasti dokumentov. Teh je, kar zadeva Jeseniško-Bohinjski odred, veliko in jih navajam v opombah. Žal pa jih Dežman očitno ni niti prebral. Ravno na podlagi teh dokumentov sem na strani 141 monografije odreda orisal vzroke za zamenjavo komandanta Jernejca. Pri pisanju monografije je bil Jernejc ves čas član odbora in mojim

Odmev na:

Jože Dežman,

Mile Pavlin proti kravam, nevednežu,
strahopetcu in izdajalcu,

Borec XXXVI, 1984, št. 8-9.

presojam ni ugovarjal, kasneje pa je – po Dežmanu – našel nekoga, ki se mu je izpovedal. Redki so ljudje, ki so dovolj samokritični, da zmorejo presojati svoje delo, toda zgodovinar mora biti do njihovih podatkov še toliko bolj kritičen.

Drugi primer so podatki o organiziranosti mladine v Bohinju, ki jih navaja Dežman. Piše o več kot 500 članih Skoja, Zveze slovenske mladine in pionirjev iz let 1943–1945, izmed katerih jih je manj kot 20 odšlo k partizanom. Podatki so podatki, a jih lahko razlagamo različno. Če bi se Dežman potrudil in teh 500 ljudi razdelil po spolu in starosti, bi zlahka ugotovil, da je šlo predvsem za dekleta in otroke (pionirji), ki niso bili vojni obvezniki. Jeseniško-Bohinjski odred bi zagotovo ne dovolil ostali na osvobojenem ozemlju toliko zdravim mladim ljudem, ko pa so morali prijeti za orožje moške do 45. leta starosti, med njimi tudi večina aktivistov.

Bohinj je podobno kot vsa Gorenjska leta 1942 preživel hudo krizo. Vzroki zanjo ne sodijo v ta zapis, upam pa, da je Dežman vsaj slišal zanje. Zato je bila dejavnost Osvobodilne fronte precej ohromljena. Šele potem, ko so iz partizanskih enot poslali na aktivistično delo izbrane ljudi, je šlo na bolje. Spomladi 1943 je bila mobilizacija v nemško vojsko, že veliko prej pa je moralo veliko mladih fantov na delo v Nemčijo. Kot je znano, so takrat Bohinjci v velikem številu odšli raje k partizanom. Šele v drugi polovici 1943 je mladinsko osvobodilno gibanje prek Skoja, pa Zveze slovenske mladine in pionirjev množično zajelo tudi Bohinj, seveda ne fantov, ki jih ni bilo več doma.

***

64 Tako. Jaz končujem, z Dežmanovimi zgodovinami pa naj se ukvarjajo drugi, predvsem tisti, ki so mu dali v roke škarje in platno.